

ISSN 1318-1416
9 771318 141006

ZGODOVINA

Letnik XV • številka 1-2 • MMVI

Poština plačana pri pošti 1102 Ljubljana

V Š O L I

Zahodna meja v 20. stoletju

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

Zgodovina v šoli

15. letnik, številka 1–2/2006

ISSN 1318-1416

Izdajatelj in založnik: Zavod Republike Slovenije za šolstvo

Predstavniki: mag. Gregor Mohorčič

Uredniški odbor:

Vilma Brodnik, prof. (Zavod RS za šolstvo), dr. Marjan Drnovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU), izr. prof. dr. Stane Granda (Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri ZRC SAZU), dr. Danijela Trškan (Filozofska fakulteta v Ljubljani), Srečko Zgaga, prof. (Gimnazija Poljane v Ljubljani), Katja Mahorčič, prof. (Šolski center Nova Gorica), Marjan Rode, dipl. zgodovinar (Osnovna šola Bičevje v Ljubljani), Elissa Tawitian, prof. (Osnovna šola Ivana Cankarja na Vrhniki), Damjan Snoj, prof. (Osnovna šola Preserje), Goranka Kreačič (Osnovna šola Preserje)

Odgovorna urednica: Vilma Brodnik, prof.

Jezikovni pregled: Tine Logar, prof.

Naslov uredništva: Vilma Brodnik, ZRSŠ, OE Ljubljana
Parmova 33, 1000 Ljubljana
Tel.: 01/23 63 119, faks: 01/23 63 150
e-naslov: Vilma.Brodnik@zrss.si

Urednica založbe: Zvonka Labernik

Oblikovanje: KULT, oblikovalski studio, Simon Kajtna, s. p.

Računalniški prelom: Boex DTP d. o. o., Ljubljana

Tisk: Littera picta, d. o. o., Ljubljana

Naklada: 620 izvodov

Naročila:

ZRSŠ – Založba, Maja Hribar Mlakar, Poljanska cesta 28, 1000 Ljubljana, e-naslov: zalozba@zrss.si, faks: 01/30 05 199

© Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2006.

Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja ni dovoljeno nobenega dela te revije na kakršenkoli način reproducirati, kopirati ali kako drugače razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske oblike reprodukcije (fotokopiranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na kakršenkoli pomnilniški medij).

Fotografiji na naslovnici:

Člani komisije za mejo Kraljevine Italije in Kraljevine SHS 6. avgusta 1921 ob mejnem kamnu (Fotografijo hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije.)

Sestanek pod Snežnikom. Peter Žele in tovariši na posvetu za organizacijo atentata na Mussolinija ob njegovem nameravanem obisku v Ilirski Bistrici (Fotografijo hrani Narodna in študijska knjižnica v Trstu.)

Letna naročnina:

8.500,00 SIT (35,47 €) – cena štirih števk za šole in ustanove
6.700,00 SIT (27,96 €) – cena štirih števk za posameznike
6.200,00 SIT (25,87 €) – cena štirih števk za dijake, študente in upokojece

4.400,00 SIT (18,36 €) – cena dvojne številke v prosti prodaji
42,56 € – cena štirih števk za tujino

Cena v € so informativne narave in preračunane po centralnem paritetnem tečaju (1 € = 239,640 SIT), v skladu z zakonom o dvojnem označevanju cen (2. točka, 4. člen).

Letnik XV
številka
1-2
2006

V Š O L I

Uvodnik

Dr. Jože Pirjevec: Slovensko-italijanski odnosi 1954–2006	3
--	---

Zahodna meja od Londonskega pakta do Osimskih sporazumov

Dr. Petra Svoljšak: Slovensko ozemlje med italijanskimi strateškimi načrti in italijansko zasedbo v času prve svetovne vojne.....	6
Mag. Marko Štepec: Drobci o prehrani in življenju med prvo svetovno vojno 1914–1918.....	13
Dr. Milica Kacin Wohinz: Jugoslovansko-italijanske pogodbe med dvema svetovnima vojnama.....	20
Dr. Milica Kacin Wohinz: Primorsko odpornišтво med dvema svetovnima vojnama	27
Dr. Nevenka Troha: Slovenske zahodne meje med 2. svetovno vojno	32
Dr. Viljenka Škorjanec: Osimski sporazumi	38

Sodobna didaktika pouka zgodovine v teoriji in praksi

Dr. Danijela Trškan: Avtentična seminarska naloga pri predmetu didaktika zgodovine – didaktični članek	43
Mojca Kukanja: Alternativne oblike dela z nadarjenimi učenci pri pouku zgodovine v osnovni šoli ...	49

Drobci iz šolske prakse

Daša Šter: Vključevanje osebne zgodovine v pouk – Moj stari ata mi je pripovedoval o prvi svetovni vojni.....	63
---	----

Zgodovina in državni preizkusi znanja

Mag. Pavla Karba: Nacionalni preizkusi znanja (NPZ) iz zgodovine v 3. triletju devetletne osnovne šole od šolskega leta 2002 do 2005 – Primerjava in interpretacija	65
Vladimir Ovníč: Poročilo o rezultatih mature in izpitnem gradivu 2005.....	69

Poročila, ocene, mnenja

Dušan Nečak, Božo Repe: PRELOM: 1914–1918; Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni (Simon Skočir)	71
Max Weber: Protestantska etika in duh kapitalizma (Goranka Kreačič)	72
Richard Harris, Ian Luff: Meeting SEN in the Curriculum: History (dr. Danijela Trškan)	73
Barbara W. Sommer, Mary Kay Quinlan: The Oral History Manual (dr. Danijela Trškan)	74

Uvodnik

Slovensko-italijanski odnosi 1954–2006

Ko govorimo o slovensko-italijanskih odnosih zadnjih petdesetih let, se ne moremo izogniti vsaj bežni omembi tega, kar se je zgodilo od leta 1848 dalje. V času marčne revolucije so začeli namreč Slovenci v primorskem prostoru zahtevati svoje politične pravice, kar je močno vznemirilo vladajoče sloje, ki so pripadali italijanskemu jeziku in kulturi, čeprav so bili pogosto raznolikega etničnega izvora. Spopad, ki je imel poleg narodnostnih tudi socialne razsežnosti, se je še siloviteje razmahnil v šestdesetih letih 19. stoletja, ko je bil cesar Franc Jožef prisiljen priznati ustavne svoboščine ter sklicati dunajski parlament in deželne svete. V tem času mu je dala zagon tudi združitev Italije, ki se je pojavila na evropski politični sceni kot liberalna in laična država, glasnica modernih nacionalnih idej. To dejstvo je močno vplivalo na italijansko ali italianizirano meščanstvo Trsta in Gorice ter obalnih mest v Istri in Dalmaciji, saj je začelo gledati na savojsko kraljevino kot na matico, hkrati pa misliti na možnost združitve z njo. Sočasno se je začela v Italiji sami razvijati razprava o vzhodni meji, ki se je sklicevala na verze iz Dantejeve Božanske komedije, da slednja sega do Kvarnerja. Kar zadeva naš prostor, pa so Italijani odkrili rimski limes, ki je tekkel po razvodju med jadranskim in črnomorskim bazenom, in zase zahtevali strateško mejo od Julijskih Alp do Snežnika. V poznejših desetletjih je dobila težnja po priključitvi Italijanov habsburške monarhije k savojskemu kraljestvu specifično ime: iredentizem (iredento pomeni »tisti, ki ni odrešen«), tega pa se je kmalu navzel prizvok agresivnega imperializma. Ni šlo namreč samo za osvoboditev »neodrešenih« bratov, temveč tudi za razširitev vpliva na jadransko območje, Podonavje in Balkan, kar naj bi zagotovilo Italiji status velike sile.

Ta cilj je rimska vlada skušala doseči dvakrat s tem, da je leta 1915 napadla Avstro-Ogrsko, leta 1941 pa Jugoslavijo. Obakrat je s svojo vojsko stopila na slovensko ozemlje. Po prvi svetovni vojni se je pojavila na pariški mirovni konferenci kot zmagovalka in je v skladu s tajnim Londonskim paktom, podpisanim aprila 1915 z Antanto, zahtevala zase velik del Dalmacije, Istro, Soško in Vipavsko dolino, Notranjsko, Kras, Trst in Gorico. Ker se ameriški predsednik Woodrow Wilson s temi zahtevami ni strinjal, je bila rimska vlada prisiljena skleniti z beograjsko kompromis, ki pa je bil za Slovence porazen, saj so morali odstopiti Italiji vse, kar je zahtevala. V naslednjih dveh desetletjih je v času liberalnega, pozneje pa fašističnega režima izvajala na Primorskem brutalno raznarodovalno politiko, ki je prizadejala domačemu prebivalstvu strahovito gorje. Med drugo svetovno vojno si je priključila tudi tako imenovano Ljubljansko pokrajino in poleg represije Osvobodilne fronte vnesla v naš narod

tudi usodni razkol s podpiranjem domobranskega gibanja. Čeprav je bila rimska vlada prisiljena 8. septembra 1943 podpisati kapitulacijo z zahodnimi zavezniki, se njen odnos do Slovencev v naslednjih dveh letih do konca vojne ni spremenil. Kot da bi je sama ne izničila z napadom na Jugoslavijo, je zahtevala obnovitev svoje suverenosti do rapalske meje in vabila Anglo-Američane, naj Primorsko čim prej zasedejo, tako da jo bodo obvarovali pred partizani. Ker se je v tem času med zahodnimi zavezniki že zasidral strah pred komunizmom, so tem apelom rade volje prisluhnili, čeprav niso imeli poguma, da bi jih povsem uresničili. Kajti medtem sta IV. armada JA in IX. korpus slovenskih partizanskih enot že prodrli do Soče in 1. maja 1945 osvobodila Trst in Gorico. Anglo-Američani so z močnim diplomatskim pritiskom vsekakor dosegli, da so se jugoslovanske čete 12. junija 1945 umaknile z zahodnega dela spornega ozemlja za demarkacijsko linijo (Morganova črta), ki je ostala v veljavi do podpisa Pariške mirovne pogodbe 10. februarja 1947. Z njo je bila zakoličena slovensko-italijanska meja od gore Peč na tromeji z Avstrijo do Jadranskega morja pri Devinu. Na italijanski strani so ostali Kanalska dolina, Beneška Slovenija, Rezija, del Brd in Gorica – pokrajine, ki so jih z etničnimi in gospodarskimi utemeljitvami Slovenci zahtevali zase. Ob morju je bilo ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje, ki je obsegalo Trst z okolico ter obalne občine Koper, Izolo, Piran, Buje, Umag in Novigrad. To ozemlje naj bi prišlo pod zaščito OZN, ki naj bi zagotovila enakopravnost med različnimi narodnostmi, Italijani, Slovenci in Hrvati, ki so ga naseljevale. Do popolne uresničitve omenjene vmesne državnice pa ni nikoli prišlo, ker Anglo-Američani niso hoteli umakniti iz Trsta 10.000 mož, kolikor so jih tam imeli, v prepričanju, da bi v tem primeru postal lahek plen agresivne jugoslovanske politike. Šele po 28. juniju 1948, ko je Stalin odločil, da bo KPI izključil iz Informbiroja, zveze najpomembnejših komunističnih partij v Evropi, so spremenili svoje stališče do Tita. Dotlej so ga videli kot podaljšano roko Stalina na Balkanu, odslej pa so nanj gledali kot na heretika, ki ga bo mogoče uporabiti v boju proti vzhodnemu bloku kljub njegovemu komunizmu. Izhajajoč iz ideoloških, pa tudi strateških razmislekov, so sklenili da ga bodo politično in finančno podprli, pri čemer so spremenili svoje stališče do tržaškega vprašanja. Ker je bilo STO še vedno razdeljeno na dve coni – A in B –, od katerih je bila prva pod anglo-ameriško, druga pa pod jugoslovansko vojaško upravo, so menili, da bi bilo najbolje, če bi cono A prepustili Italiji, cono B pa Jugoslaviji. Tej salomonski rešitvi pa se je odločno postavila po robu Italija, ki je bila medtem povsem rehabilitirana in vključena v zahodni blok kot članica Severnoatlantskega zavezništva. Zase je zahtevala tudi cono B, češ da njena

suverenost nad tem območjem ni ugasnila, saj STO ni nikoli zares zaživel.

Če bi se ta zahteva uresničila, bi ostali Slovenci odrezani od morja, saj bi se Italija ne vrnila samo v Trst, temveč tudi v severozahodno Istro. Tej perspektivi so Jugoslovani seveda ugovarjali, pri čemer je prišlo do burnih zakulisnih pogovorov, ki so se zavlekli do avgusta 1953, ko so se razmere nenadoma zaostrole. V Rimu je bila tedaj na oblasti šibka koalicijska vlada, ki je skušala utrditi svoj položaj z nacionalistično politiko. Z izgovorom, da nameravajo Jugoslovani priključiti cono B, je ukazala premik svojih čet na mejo v goriškem pasu in s tem sprožila krizno situacijo, ki je grozila, da se bo izrodila v oborožen spopad. Kajti tudi Jugoslavija je oktobra 1953 razporedila svoje čete na meji. Prišlo je do mrzlične diplomatske akcije, v katero so se vpletli tudi Američani in Britanci, in od februarja 1954 dalje do tajnih pogajanj, katerih rezultat je bil Londonski memorandum o sporazumu, podpisan oktobra 1954. Z njim je Italija dobila upravo nad cono A, medtem ko si je Jugoslavija zagotovila nekatere mejne popravke in razdelila cono B med Slovenijo in Hrvaško. Svobodno tržaško ozemlje je še obstajalo, vsaj na papirju, vendar so zahodne velike sile izjavile, da se v problem dokončne razmejitve med sosednjima državama ne bodo več zapletale, češ naj ga rešita sami. Na jugoslovansko pobudo je Londonski memorandum tudi zagotovil široko zaščito slovenski oziroma italijanski manjšini, ki sta živeli v conah A in B, in s tem odprl možnost za udejanjenje novega poglavja v jugoslovansko-italijanskih odnosih. V tem smislu je bil leta 1955 podpisan Videmski sporazum, ki je dajal prebivalcem ob meji možnost prostega gibanja v eni in drugi državi znotraj desetkilometerskega pasu v zračni črti. Videmski sporazum je bil prvi korak k odpiranju meja, za katerega se je v poznejših letih odločila Jugoslavija, in je pomenil pomembno novost za Slovenijo, saj je od vsega socialističnega sveta edina imela kolikor toliko prehodno mejo.

Tu pa so se stvari zataknille. Italija je imela po letu 1954 možnost, da postavi svoje odnose z jadransko sosedo na nove temelje in oblikuje v sozvočju z njo odnose mirnega sožitja. Te priložnosti pa ni želela izrabiti, saj je še vedno trdila, da njena suverenost nad cono B ni usahnila in da ločnica med Trstom in Koproj ni državna meja, temveč samo demarkacijska črta. Takšno politiko je vodila iz notranjepolitičnih razlogov, ker je bilo mogoče z iredentističnimi parolami znova in znova angažirati široke ljudske množice, da so volile za razne vladne koalicije, na čelu katerih je bila Krščanska demokracija. Na ogenj šovinističnega ozračja so prilivali olje tudi begunci in optanti iz Dalmacije, Reke in Istre, ki so v raznih obdobjih že med vojno in po njej zapustili svoje domove iz strahu pred »slavokomunisti«. S pomočjo rimskih in lokalnih oblasti so se številni med njimi naselili v obalnem pasu med Trstom in Devinom, ki je bil stoletja slovenski, in s tem ustvarili nekakšen most med jadranskim pristaniščem in Furlanijo. Ta »etnična bonifikacija«, ki je seveda naletela na odločne, a jalove slovenske ugovore, pa ni bi-

la vse: v šolah in v medijih so oblasti dovoljevale oziroma udejanjale odkrito protislovensko propagando, ki je temeljila deloma na starih iredentističnih geslih o manjrednosti »Slovanov«, deloma pa na novih trditvah o njihovi nevarnosti. Pri tem so pridno pogrevale tragične dogodke, do katerih je prišlo maja 1945, ko so v Trstu in Gorici jugoslovanske oblasti aretirale, deportirale in tudi usmrtille nekaj tisoč italijanskih vojakov in miličnikov (pa tudi civilistov), od katerih so se številni omadeževali s hudimi zločini v kolaboraciji z Nemci, nekateri pa so preprosto nasprotovali spremembi rapalske meje. Čeprav je bilo tistih, ki so bili pobiti in pokopani v kraških brezni, manj od deportiranih, je pojem »fojbe«, kakor so bile v lokalnem narečju poimenovane omenjene jame, zaobjel celotno povojno nasilje JA in bil uporabljen ob vsaki primerni priložnosti za netenje etničnega sovraštva.

Krivično bi bilo reči, da so se s tako politiko na italijanski strani vsi strinjali. V šestdesetih letih je v Trstu znotraj Krščanske demokracije dozorelo prepričanje, da je treba zastaviti politiko do Slovencev na nov način in jih integrirati v državno skupnost. Temu odnosu je botrovalo mnogo dejavnikov: nov duh, ki je zavel znotraj Katoliške cerkve s pontifikatom Janeza XXIII., vključitev italijanskih socialistov v vladno koalicijo in izboljšanje gospodarskega sodelovanja med Jugoslavijo in Italijo, ki ga je močno pogojeval režim odprte meje. V času, ko je Trst postal prava meka za jugoslovanske kupce, se je nekaterim naprednejšim lokalnim politikom zdelo primerno, da vključijo tudi Slovence v mestni občinski odbor, sestavljen iz demokristjanov in socialistov. Proti temu pa se je dvignila močna desničarska opozicija, na čelo katere je stopil sam tržaški škof Antonio Santin, znan še iz fašističnega obdobja zaradi svojega odklonilnega odnosa do »drugorodcev«. Prišlo je celo do pouličnih nemirov, ki pa niso mogli preprečiti, da bi se Dušan Hreščak, bivši partizan in urednik Primorskega dnevnika, ne umestil v mestni hiši kot občinski odbornik. Izgledalo je, da je prišlo v odnosih med Italijani in Slovenci do odjuge, ki bo odpravila stoletno napetost med obema narodoma. Čeprav državne oblasti niso dosledno izvajale določb manjšinskega statuta, o katerem je govoril Londonski memorandum, je vendarle prišlo do ukrepov v prid šolam in kulturnim institucijam, ki so obetale dokončno ureditev statusa slovenske manjšine v Italiji. V tem okviru se je jugoslovanski vladi zdelo primerno zastaviti tudi vprašanje o dokončni ureditvi meje med cono A in B bivšega STO. Konec šestdesetih let je bilo videti, da bo ta problem mogoče premostiti brez večjih težav, a italijanski politični eliti je znova zmanjkalo poguma za tako odločno potezo. Decembra 1970, na predvečer prvega Titovega obiska v Rimu in v Vatikanu, je zunanji minister Aldo Moro podal v parlamentu izjavo, ki je izzvenela kot trditev, da se Italija ne namerava odpovedati cono B. Jugoslovanski predsednik je iz protesta odpovedal svoje potovanje v »večno mesto« in s tem sprožil verižno reakcijo obtožb in protiožb, ki so pokazale, na kako trhljih temeljih stoje jugoslovansko-ita-

lijanski odnosi. V naslednjih letih je prišlo sicer do številnih pobud, ki naj bi zakrpale vezno tkivo med državama, a brez rezultatov. Šele sredi sedemdesetih let, ko je konferenca v Helsinkih o varnosti in sodelovanju v Evropi razglasila načelo o nedotakljivosti meja, kakor so se oblikovale po drugi svetovni vojni, je napočil čas za ureditev demarkacijske črte med cono A in B STO. Treba pa je povedati, da je bila Italija k temu dejanju prisiljena, saj so nanjo močno pritisnile ZDA, ki si v pričakovanju Titove smrti in možnih razpletov v Jugoslaviji po njej niso želele nerazčiščenih razmer na občutljivi točki severnega Jadrana. Rimska vlada je klonila, a si je pri tem skušala pridobiti nekaj vpliva nad cono B tako, da je predlagala ustanovitev mešane industrijske cone na njenem ozemlju. Jugoslovani, ki so očitno razumeli, v čem je bistvo predloga, so sprejeli zamisel o prosti coni, iz katere naj bi imeli proizvodi neobdavčen dostop tako na italijansko kot na jugoslovansko tržišče, vendar so zahtevali, naj jo zgradijo na Krasu med Bazovico in Sežano. Ta rešitev je bila tudi sprejeta v sporazume, ki sta jih vladi podpisali 10. novembra 1975 v Osimu, blizu Ancone. Osimski sporazumi so služili predvsem dokončnemu zakoličenju meje, a so tudi odpirali nove možnosti gospodarskega sodelovanja med državama. Toda tudi tokrat jih je Italija bojkotirala. Ker ni bilo mogoče spodnesti dogovora o meji, so se desničarske sile lotile dogovora glede proste industrijske cone na Krasu in ga razglasile za smrtonosno darilo, ki naj bi bilo dano Trstu. Če bi bila udejanjena – tako so trdile –, bi cona ustvarila v zaledju mesta močno »slovensko« delavsko jedro, sestavljeno predvsem iz Bosancev, obenem pa bi okužila Kras in celotni tržaški zaliv. V Trstu je prišlo do protestnega gibanja, v katerega so se vključili nacionalisti vseh barv, ki so v imenu etnične in ekološke čistoče zahtevali odpoved projekta o prosti coni in jo tudi dosegli. Gibanje se je kmalu razvilo v tako imenovano »Listo za Trst«, ki je v poznejšem desetletju v sodelovanju s socialisti obvladovala lokalno politično prizorišče.

Ti dogodki so usodno vplivali na jugoslovansko-italijanske odnose in na življenje slovenske manjšine v Italiji. Ta manjšina je bila (in je) ideološko razklana, vendar enotna v zahtevi, da Italija izpolni obveze, ki izvirajo iz njene lastne ustave, iz Londonskega memoranduma in iz Osimskih sporazumov. V njen prid je v tem smislu začela agitirati KPI, ki je vložila v parlamentu osnutek o »globalnem zaščitnem zakonu«, oblikovanem tako, da bi dal Slovencem na območju, na katerem živijo, status enakopravnega naroda. KPI je bila tako velikodušna tudi zato, ker je vedela, da njenega predloga parlament ne bo odobril, saj je bila v njem obsojena na večno opozicijo. Osnutek globalnega zakona, v katerega je bil vključen tudi člen, ki je govoril o »dvojezični« javni upravi, je vsekakor močno razburkal duhove, kajti nacionalisti so trdili, da se bodo morali vsi državni, deželni in občinski uradniki naučiti slovenščine, če bodo hoteli ohraniti svojo službo.

V ozračju takih in podobnih polemik se je »zgodil« propad Jugoslavije. Italija je dolgo delila mnenje svojih

partnerjev znotraj Evropske skupnosti, da ga je treba preprečiti, in je zato odklonilno gledala na slovenske osamosvojitvene težnje. Šele ko so Slovenci oklicali samostojnost in jo po 25. juniju 1991 tudi obranili pred napadom JLA, so se znotraj vladujoče koalicije v Rimu pojavili glasovi, ki so zagovarjali mednarodno priznanje nove države. V tem smislu so bili še najbolj odločni demokristjani, pač pod vplivom Vatikana, kjer so od samega začetka razumeli, da jugoslovanske krize ni mogoče rešiti z vsiljenimi ukrepi. Priznanje Slovenije, za katerega se je rimska vlada odločila 15. januarja 1992 skupaj s preostalimi vladami Evropske skupnosti, je spet ponujalo možnost za odprtje novega poglavja v bilateralnih odnosih med državama in narodom. Italija jo je zapravila najprej z zahtevo, da se Slovenija oddolži s tem, da sprejme vrsto obvez v prid italijanske manjšine na svojih tleh, ne da bi bila sama pripravljena ponuditi v zameno ustrezno zaščito Slovencev v Italiji. Toda to je bil samo uvod v vrsto političnih pritiskov, znotraj katerih je bila edina pozitivna izjema priznanje Osimskih sporazumov. Kmalu pa so se začele pojavljati zahteve po njihovi reviziji, katerim se je pridružil pritisk na slovensko manjšino, vprašanje »fojbe« in ezulskega imetja v bivši coni B. Čeprav je bila problematika predmet različnih dvostranskih dogovorov in čeprav je slovenska vlada začela plačevati dolg, ki ga je imela do Italije, na bančni račun v Luksemburgu, se rimska vlada za to potezo dobre volje ni zmenila. Nasprotno, v imenu obrnjenih lastninskih zahtev je pogojevala rast mlade slovenske demokracije, njeno vključevanje v evropske integracijske procese in s tem stabilnost edine bivše jugoslovanske republike, ki ni bila v primežu vojne ali notranjih spopadov.

Slovenija je morala kloniti, saj je v začetku decembra 1995 sprejela tako imenovani Španski kompromis, s katerim je priznala istrskim optantom predkupno pravico za nepremičnine v bivši coni B. Bolj od te poteze je bil odločen za podpis pridružitvenega sporazuma Slovenije z Evropsko unijo namig, ki je prišel iz Bele hiše, naj Rim preneha s svojo obstrukcijo. Še enkrat se je izkazalo, da je italijanska vlada pripravljena na konstruktivno politiko do sosedu samo pod močnim zunanjim pritiskom. Ne more biti dvoma, da je na zasedanju NATO novembra leta 2002 soglašala s vključitvijo Slovenije v organizacijo Severnoatlantskega zaveznitva v podobnih okoliščinah.

Ker se edina preostala velika sila ne namerava vmešavati v probleme, ki neposredno ne ogrožajo njenih interesov, ostaja Italiji še vedno dosti manevrskega prostora za politiko »slabega sosredstva« do Slovenije. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je rimska vlada stavila na zavezništvo s Srbijo, s katero je bila pripravljena deliti oblast v jadranskem prostoru, nekako po receptu Londonskega pakta iz leta 1915. Propad srbskih hegemonističnih načrtov ji je te račune prekrizal. To pa še ne pomeni, da se je zamislila nad svojo politično in diplomatsko prakso, ki jo zaznamuje predvsem dvoumno stališče do temeljnega načela, na katerem sloni zaupanje med državami, namreč

principa »pacta sunt servanda« (pogodbe se je treba držati). Italija ne spoštuje dogovora, da bo uredila svoj odnos do slovenske manjšine, saj ne izvaja zakona o njeni zaščiti, ki ga je sprejela po dolgem obotavljanju leta 2001. Potencialno še bolj nevarno je dejstvo, da začenja izvajati revizijo Pariške mirovne pogodbe in Osimskih sporazumov z vrsto ukrepov in zakonov (zadnjega je bivši predsednik Carlo Azeglio Ciampi podpisal na začetku marca 2006), s katerimi ponuja svoje državljanstvo bivšim italijanskim državljanom in njihovim potomcem. Upravičenci so tisti, katerih dedje so imeli 10. julija 1940

(dan vstopa Italije v drugo svetovno vojno), stalno bivališče na ozemljih, katerim se je odpovedala 10. februarja 1947 s podpisom pariške mirovne pogodbe. S tem dejanjem simbolno priznava svojo krivdo za vojno zavezništvo s tretjim rajhom, ne sprejema pa obveznosti in posledic, ki si jih je s tako usodno odločitvijo nakopala. Vprašanje je, ali se ne bi morali nad takim obnašanjem zamisliti poleg Slovenije tudi Evropska unija in širša mednarodna skupnost.

Dr. Jože Pirjevec

Dr. Petra Svoljšak, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

SLOVENSKO OZEMLJE MED ITALIJANSKIMI STRATEŠKIMI NAČRTI IN ITALIJANSKO ZASEDBO V ČASU PRVE SVETOVNE VOJNE

Slovensko etnično ozemlje, ki naj bi bilo zaradi vojaško-strateških razlogov vključeno v Kraljevino Italijo, je našlo svoje mesto tako v političnih »zedinjevalnih« načrtih vodstva italijanske države in iredentizma kot tudi v italijanskih vojaških načrtih. O tem so namreč italijanski vojaški stratezi začeli načrtno razmišljati že kmalu po združitvi Italije,¹ črto bodočega Londonskega pakta pa naj bi začrtali že l. 1845 v sardinskem generalštabu.² Ko je Italija leta 1882 skupaj z Nemčijo in Avstro-Ogrsko pristopila k Trojni zvezi, je Vrhovno poveljstvo italijanske vojske izdelalo dve različici morebitnih vojnih situacij, v katerih bi se mogla znajti Italija. Prva je predvidevala vojno Trojne zveze proti Franciji, druga pa vojno Italije proti zaveznici Avstro-Ogrski. Vojna je bila v tem primeru označena kot obrambna pred avstrijskim napadom čez Sočo in Julijske Alpe. V naslednjih letih se je načrt spreminjal, predvsem pa se je glavna obrambna črta premikala vedno bolj proti vzhodu. V šestdesetih letih 19. stoletja je bila prva obrambna črta še na reki Adiži, nato je bila pomaknjena do Tilmenta, z nekaterimi pomembnimi mostišči, ki so usmerjala italijansko vojsko še bolj proti vzhodu. Poleg obrambnih nalog pa so načrtovali tudi široko in napredujočo okupacijo avstro-ogrskih ozemelj, kar je t. i. obrambni vojni dodalo tudi ofenzivni značaj. Temu se je najbolj temeljito posvetil prvi poveljnik glavnega štaba italijanske vojske general Enrico Cosenz, ki je kot cilj morebitne vojne proti Avstro-Ogrski določil zasedbo Dunaja, vojaški načrti pa so ob tem predvideli okupacijo Tirolske in bojne operacije ob Soči, od koder naj bi po zmagi prek Krasa zasedli

Ljubljansko kotlino ter prek Pontebbe in Predila Celovško kotlino.

Na Vidov dan, 28. junija, 1914 sta pod streli predstavnika bosanske nacionalne mladine »Mlada Bosna« Gavrila Principa v Sarajevu padla avstrijski prestolonaslednik nadvojvoda Franc Ferdinand in njegova soproga Sofija. Vojna je tedaj postala najbolj verjeten način reševanja zapletenih mednarodnih sporov, ki so ločevali in podžigali evropske države. V negotovem in napetem ozračju je evropska diplomacija odločitev prepustila vojni. Mesec dni po sarajevskih strelah je 28. julija 1914 Avstro-Ogrska napovedala vojno Srbiji, zato je Rusija med 29. in 30. julijem 1914 izvedla splošno mobilizacijo, ki ji je sledila 31. julija še Avstro-Ogrska, 1. avgusta 1914 je Nemčija napovedala vojno Rusiji in 3. avgusta še Franciji, na kar je 4. avgusta odgovorila Velika Britanija in vojno napovedala Nemčiji, potem ko je ta kršila nevtralnost Belgije in Luksemburga. Japonska je v vojno vstopila 23. septembra. Italija pa je že 2. avgusta razglasila nevtralnost. Ob tem ni upoštevala ne zahtev ne strateških načrtov vojske, nevtralnost pa seveda ni predvidela mobilizacije, ker sta bili mobilizacija in nevtralnost po mnenju tedanjega italijanskega ministrskega predsednika Antonia Salandre nasprotujoči si stanji, saj naj bi mobilizacija samodejno pomenila vojno. Z vojaškega vidika je nemobilizirana vojska v Evropi sredi plamenov vojne predstavljala lončeno posodo med železnimi lonci, ki bi za aktiviranje potrebovala nekaj tednov, medtem ko bi bili njeni nasprotniki že pripravljeni. Po razglasitvi nevtralnosti je zato vrhovni poveljnik italijanske vojske ge-

¹ Antonio Brugioni, *Piani strategici italiani alla vigilia dell'intervento nel primo conflitto mondiale*. Studi storico-militari, 1984, str. 273–351.

² Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana, 1961, str. 12.

neral Luigi Cadorna skrbno koval načrte o mobilizaciji ter zavarovanju mej proti Avstro-Ogrski, saj je bilo v tem času v Furlaniji le malo vojaških enot. Obenem je Cadorna tudi upošteval, da so bile avstrijske enote tedaj »vprežene« tudi na drugih frontah in je temu prilagodil svojo strategijo. Glavne črte ofenzivnih operacij proti Avstro-Ogrski je povzel po generalu Cosenzu, vendar je Cadorna največ sil nameraval usmeriti proti Furlaniji, Goriški in proti Trstu. Zato je za 1. in 2. armado italijanske vojske predvidel popolnoma ofenzivne naloge v Posočju. Za nadaljnje napredovanje proti Savi in črti Kranj-Ljubljana je Cadorna načrtoval prodor 2. armade prek Tolmina na severu in 3. armade prek Krasa na jugu. Temeljna razlika v primerjavi s Cosenzovim načrtom je bila v glavnem cilju, saj je Cadorna načrtoval premagati sovražnika na njegovem ozemlju, čemur bi sledila zasedba tega ozemlja ter pomik proti vzhodu. Tako naj bi italijanska vojska napredovala proti Panonski nižini in bi po desnem boku podprla srbsko vojsko ter se poskušala združiti z ruskim zaveznikom, kar bi se moglo prej zgoditi v Budimpešti kot na Dunaju. Takšen načrt je ustrezal vojaškim razmeram pozimi 1914/1915, ko je srbska vojska zavrnila avstro-ogrsko in so se Rusi nevarno približevali Karpatom. Toda 4. maja 1915 je avstro-nemška vojska premagala rusko pri Gorlicah in Rusi so se morali umakniti s Karpatov. Vojaški položaj se je tedaj temeljito spremenil in skupni italijanski-ruski pohod v Panonsko nižino so postale razblinjene sanje. Predvsem pa je slovensko narodno ozemlje postalo osrčje italijanskih vojaških načrtov, ki so obenem podpirali težnje italijanskega iredentizma in vodstva države po »odrešitvi« neodrešenih bratov in dokončni združitvi Italije.

Od razglasitve nevtralnosti dalje je Italija poskušala pridobiti v pogajanjih z obema vojskujočima se stranema v zameno za vstop v vojno kar največje ozemelske pridobitve. Zaveznitvo z Avstro-Ogrsko in Nemčijo jo je sicer obvezovalo k vojnemu sodelovanju na njuni strani. Vendar pa so ji antantne sile že avgusta 1914 ponudile posamezna območja na Tridentinskem, pa Trst in Valono, s čimer pa niso zadovoljile tedanjih italijanskih ozemelskih želja. Zato se je Italija dogovarjala tudi s svojo pogodbeno zaveznico Avstro-Ogrsko, ki pa ni pristajala na njene zahteve in pogovori med njima so bili v začetku marca 1915 prekinjeni. Že konec leta 1914 in v začetku leta 1915 so se v javnosti širile novice o tem, da bo Avstro-Ogrska Primorsko odstopila Italiji, obenem z vestmi o vstopu Italije v vojno proti Avstro-Ogrski. Zato so tedaj politični predstavniki tržaških Slovencev zelo črnogledno presojali o prihodnosti Trsta, načeloma so želeli poraz Avstro-Ogrske

in Nemčije, ker bi tako mogli dobiti priložnost za narodno osamosvojitve, želeli so tudi čimprejšnji poseg Italije zoper Avstro-Ogrsko, zavedajoč se možnosti, da bi Trst postal italijanski. Da bi italijanska vlada dobila čim bolj verodostojne podatke o morebitnih reakcijah slovenskih in hrvaških tržaških politikov ob morebitnem vstopu Italije v vojno in zasedbi slovenskih ozemelj, je poslala v Trst nekdanjega vicekonzula v Trstu Carla Gallija.³ C. Galli se je 10., 15. in 18. januarja 1915 v Trstu sestal z dr. Otokarjem Rybařem, dr. Gustavom Gregorinom, dr. Josipom Wilfanom in dr. Josipom Mandićem ter jim obljubil zagotovitev največjih narodnostnih pravic, če pristanejo na italijansko zasedbo ozemlja od Julijskih Alp mimo Postojne do Lovrana ali Labina, ker naj bi šlo za strateško mejo in ne za zadovoljevanje iredentizma. Galli v svojih spominih navaja, da naj bi se slovenski in hrvaški narodni predstavniki sprijaznili z izgubo Trsta, Gorice in Istre v zameno za osvoboditev Slovencev in Hrvatov izpod Avstro-Ogrske in njihovo združitve s Srbi,⁴ dejansko pa niso v ničesar privolili, saj niso imeli ne pravice ne pooblastil, da bi o tem odločali. Četrtega marca je Italija postavila Antanti nove pogoje za vstop v vojno, v katerih je zahtevala južno Tirolsko, Goriško - Gradiško, Trst, Istro, Dalmacijo do Neretve, Valono, Sazan in Dodekanez, želela je biti udeležena pri morebitni delitvi Turškega cesarstva in nemških kolonij ter zahtevala lastne kolonije v Afriki. Med najbolj kočljivimi italijanskimi pogoji je bila Dalmacija, saj je Rusija podpirala Srbijo; za tajne pogovore sta namreč izvedela srbska vlada in Jugoslovanski odbor, zato antantne sile sprva niso mogle podpreti italijanske zahteve po Dalmaciji. Vendar pa je morala Rusija popustiti in antanta je 23. marca 1915 »prepusila« Italiji tudi ozemlja severno od Ploč; a Italija s tem ni bila zadovoljna. Pogajanja z Antanto so začasno obstala in se obrnila ponovno k Avstro-Ogrski, ki je tedaj ponujala Južno Tirolsko, toda cena za italijanski vstop na strani centralnih sil je še zrasla in 8. aprila obstala na Goriško - Gradiški, na večjem delu dalmatinskih otokov in Trstu z okolico s posebnim avtonomnim statusom. Avstro-Ogrska na te zahteve ni mogla pristati. Razmere na bojiščih so Italiji narekemale, da se ponovno obrne na antantno stran in v pogajanjih se ji je posrečilo pridobiti ozemlja v južni Dalmaciji, razen polotoka Pelješac. Tako je ustvarila temelje za podpis Londonskega pakta 26. aprila 1915. Za vstop v vojno na strani antante si je Italija zagotovila novo povojno vzhodno mejno črto, ki ji je prisodila Tridentinsko in južno Tirolsko, Goriško - Gradiško z Gorico, Trst, del Notranjske do razvodja med Sredozemskim in Črnim morjem, Istro do Kvarnerja ter otoka Cres in Lošinj z okoliskimi otočki. Čeravno je bilo povsem jasno, da bo

³ Carlo Galli (r. Firenze 1878 – u. Benetke 1966) je bil nosilec številnih diplomatskih funkcij, med drugim je bil pomožni konzul v Trstu (1906–1911, konec l. 1911–1913), konzul v Tripolju (julij 1911–k. 1911) tik pred italijansko-libijsko vojno in je pripravljaval izkrcanje, med prvo svetovno vojno je bil uslužbenec zunanjega ministrstva in pomočnik generalnega sekretarja za civilne zadeve, po vojni je bil svetovalec na veleposlanstvu v Parizu (1921–1922), generalni konzul v Damasku (1929), v Teheranu (1924–1926), v Lizboni (1916–1928) in Beogradu (1928–1935), veleposlanik v Ankari (1936–1938) ter minister za ljudsko kulturo v prvi vladi Pietra Badoglia.

⁴ Carlo Galli, *Diarii e lettere. Tripoli 1911–Trieste 1918*. Ed. Leonardo Casa Ed. G.S. Sansoni. Firenze 1951, str. 236–248. O Gallijevi misiji glej tudi Dragovan Šepić, *Misija Carla Gallija v Trstu (u sječnu 1915)*. Anali Jadranskega Instituta II, Zagreb 1958, str. 53–80; isti, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije*. Naučna biblioteka, Pula 1989, str. 123–136, Janko Pleterški, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Slovenska matica, Ljubljana 1971, str. 33–48; Petra Svolišak, *Od strateških načrtov do raznarodovalne politike italijanskega okupanta na zasedenih slovenskih ozemljih med prvo svetovno vojno*. Annales 18/1999, št. 2, str. 393–408.

pod vladavino Italije prišlo s tem sporazumom in predvidenimi mejami več kot milijon Slovencev in Hrvatov, pa sporazum ni vseboval nikakršnih obveznosti Italije do novih etničnih manjšin, ki se bodo znašle pod okriljem Kraljevine Italije. Navkljub že podpisanemu sporazumu z Antanto pa Italija še ni povsem opustila pogovorov z Avstro-Ogrsko, s katero je šele 4. maja 1915 pretrgala zavezniške vezi. Dunaj je še zadnjič poskušal prepričati Rim 10. maja, ko mu je ponudil dodatna ozemlja, s katerimi pa ni presegal obsega ozemelj iz Londonskega pakta. Tako so predvojni italijanski vojaško-politični načrti dobili »potrditev« v Londonskem paktu, ki je pomenil zaključno dejanje v pogajanjih Italije z obema vojskujočima se stranema, da bi si zagotovila čim večje ozemlje po zmagoviti vojni.

Bližal se je 24. maj 1915, ko je morala Italija izpolniti zadnji člen Londonskega pakta in Avstro-Ogrski napovedati vojno. 23. maja 1915 je italijanska vlada s podporo parlamenta v imenu kralja sporočila avstro-ogrskega veleposlaniku v Rimu, da bo od naslednjega dne z Avstro-Ogrsko Italija v vojnem stanju. V prvih urah 24. maja so se z ukazom Vrhovnega poveljstva italijanske vojske začele sovražnosti na celotni italijansko-avstrijski fronti, ki se je začela na švicarsko-italijansko-avstrijski tromeji, potekala je prek Tirolske, Karnije in slovenskega Posočja do Jadranskega morja. Dolga je bila 600 kilometrov, njen južni del, ki je meril 90 kilometrov, pa je prevzel ime po reki Soči, soška fronta. Avstro-ogrski vojski je na soškem bojišču poveljeval general Svetozar Boroevič von Bojna, imenovan tudi »soški lev«, katerega štab je bil sprva v Ljubljani, nato pa se je preselil v Postojno. Prvi ofenzivni sunek je italijanska vojska izvedla le na soškem bojišču; v svojih dokumentih so zapisali, da je prvi dan potekal brez težav in brez velikega nasprotnikovega odpora.⁵

Na ozemljih Kraljevine Italije, kjer je bilo razglašeno vojno stanje, in na tistih, ki jih je v vojaških operacijah zasedla italijanska vojska in so bila ravno tako v vojnem stanju, je politična in upravna oblast pripadla Vrhovnemu poveljstvu italijanske vojske.

Ko je italijanska vojska v prvem ofenzivnem sunku prekorčila mejo, je postopoma začela zasedati avstrijsko državno ozemlje, vključno s slovenskih etničnim ozemljem.⁶ Slovenska ozemlja, ki jih je zasedla italijanska vojska (med avstrijsko-italijansko mejo in Sočo), so upravno sodila v Pokneženo grofijo Goriško - Gradiščansko. Italijani so načeloma obdržali avstrijsko upravno ureditev, kot so jih obvezovala mednarodna pravila, »popravki« so bili potrebni le v primerih, ko občin posameznih okrajev niso zasedli in so del občin pod zasedbo umestili v drug politični okraj. Tako je politični okraj Gradišče ob Soči s sedežem v Krminu vključeval poleg »lastnih« občin še zasedene slovenske občine političnega okraja Gorica -

okolica (Anhovo, Ločnik, Števerjan, Šmartno - Kojško), vanj pa so spadale (zasedene) slovenske občine Biljana, Kozbana, Medana in Dolenje. V političnem okraju Tolmin je italijanska vojska zasedla občine Bovec, Breginj, Čezsoča, Drežnica, Idrsko, Kobarid, Kred, Libušnje, Livek, Sedlo, Srpenica, Trnovo ob Soči, Volče in Žaga. V zadnjem avstrijskem štetju prebivalstva l. 1910 so v političnih okrajih Gorica, Gorica - okolica, Gradišče ob Soči, Sežana, Tržič (Monfalcone) in Tolmin našli 260.749 prebivalcev, na podlagi tega popisa je v leta 1915 zasedenih slovenskih občinah živelo 27.834 ljudi. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin je vodil Domenico Delli Santi, gradiščanskega pa Casimiro Avogadro di Quinto. Poimenovanje središč civilnih komisariatov posameznih političnih okrajev je že pred priključitvijo načeloma udeleževalo italijanske načrte za slovenski prostor v prihodnosti.

Navodila, po katerih je na zasedenih ozemljih delovalo Vrhovno poveljstvo italijanske vojske, so bila načeloma v skladu s tedaj obstoječim mednarodnim vojnim pravom, ki je okupantu priznal pravico oziroma nalagal dolžnost, da z vsemi možnimi ukrepi poskrbi za javni red in varno javno življenje na zasedenih ozemljih. Podrejena vojaška poveljstva so morala poleg izključno vojaških nalog poskrbeti za ureditev razmer v zasedenih krajih, to je skrbeti za red in mir, pomagati so morala civilnemu prebivalstvu ter lokalnim oblastem, da bi olajšali oziroma sploh omogočili delovanje javnih uradov. To je bilo v skladu s tedanjimi predpisi vojnega prava, ki je pojmovalo ozemlje, ki so ga zasedle sile nasprotnika, kot operacijsko ozemlje, na katerem vojaški poveljnik zasedbenih enot izvaja tudi civilno oblast.⁷ Inštitut vojaške zasedbe opredelujeta 4. haaška konvencija o kopnovojnih zakonih in običajih in priloženi Pravilnik o kopnovojnih zakonih in običajih iz leta 1907 (H IV P). Sistem vojaške zasedbe obravnava haaški pravilnik v 3. poglavju, od 42. do 56 člena. Inštitut vojaške zasebe predstavlja skupek pravil, ki urejajo odnose med zasedbeno vojsko in prebivalstvom oziroma organi zasedene dežele. Z vojaško zasedbo opredeljujemo stanje, ko se ozemlje države nahaja pod oblastjo sovražnikovih vojaških sil. Z vojaško zasedbo države pa okupant še ni pridobil neposredno zasedenih ozemelj, čeravno je praksa pokazala, da so bile v ozemeljskih zahtevah uspešnejše tiste države, ki so same ali prek zaveznikov zasedle sovražnikova ozemlja. Vojaška zasedba je bila začasna in je predstavljala začasno pravno razmerje med vojskujočo državo, ki zaseda, ter tamkajšnjimi prebivalci in drugimi državami. Mednarodno pravo je priznavalo in urejalo to začasno pravno razmerje. Ker je bilo pravno razmerje začasno, okupant ni smel storiti ničesar, kar bi imelo obeležja trajnosti. Zasedbeno vojno pravo je sicer posvečalo največ pozornosti odnosu med

⁵ Ministero della Guerra. Comando del Corpo di Stato Maggiore - Ufficio Storico, L'Esercito italiano nella Grande Guerra (1915-1918). Volume II-bis. Le operazioni del 1915. Narrazione, str. 57. Roma. Istituto Poligrafico dello Stato. Libreria, 1929 - Anno VII, Allegato N. 38, str. 85-86. (odslej L'Esercito italiano nella grande guerra).

⁶ O italijanski zasedbi slovenskih ozemelj med letoma 1915 in 1917 glej Petra Svolsak, Soča, sveta reka. Italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915-1917). Nova revija, Ljubljana, 2003.

⁷ Pravilnik o kopnovojnih zakonih in običajih. Priloga k IV. haaškemu dogovoru o kopnovojnih zakonih in običajih z dne 18. oktobra 1907, čl. 42.

okupantom in dobrinami na zasedenem ozemlju, medtem ko je le v manjši meri urejalo pravice in obveznosti okupanta do civilnega prebivalstva. Civilno prebivalstvo je vojno pravo varovalo le v primeru, da so ostali miroljubni. Prebivalstvo na zasedenem ozemlju je ohranilo svoje državljanstvo in okupantu ni dolgovalo zvestobe, saj le-ta ni imel suverenosti na tem ozemlju. 45. člen 4. haaške konvencije je prepovedoval prisiliti prebivalstvo zasedenega ozemlja, da bi priseglo zvestobo sovražni državi. Vendar pa se je moralo prebivalstvo podrežati ukazom okupanta in ni smelo zoper sovražnikovo vojaško oblast storiti sovražnih dejanj kakor tudi ne ovirati njegovih vojaških operacij. Okupant je smel kaznovati prebivalce, toda po svojem pravu in, kot je zahtevalo mednarodno pravo, po rednem sodnem postopku. Izrekanje kolektivnih kazni je bilo omejeno in nobene tovrstne kazni (denarne ali drugačne) okupant ne bi smel izreči celotnemu prebivalstvu zaradi dejanj posameznikov. Haaško pravo je prav tako predpisalo, da morajo biti spoštovani družinska čast in pravice, življenje ljudi, osebna lastnina, versko prepričanje in obredi.

Za upravljanje civilnih zadev na zasedenem ozemlju je Vrhovno poveljstvo italijanske vojske 29. maja 1915 ustanovilo Generalni sekretariat za civilne zadeve (Segretariato Generale per gli Affari Civili) s sedežem v Vidmu. Vodil ga je prefekt Agostino d'Adamo, njegov namestnik je bil že omenjeni diplomat Carlo Galli, v vodstvu tega urada pa je sodelovalo tudi veliko iredentistov, ki so želeli reševati probleme »odrešenih« pokrajin. Glavna naloga urada je bila, poleg reševanja sprotnih upravnih in javnih zadev, pripraviti zasedena ozemlja za čas, ko bodo vključena v Kraljevino Italijo. Na območjih, ki jih je upravljala italijanska vojska, je zastalo delovanje vseh javnih uradov, prav tako je prenehalo delovanje industrije in trgovine, tudi kmetijstvo je upočasnilo svojo dejavnost, kar vse je bilo posledica odsotnosti velikega dela civilnega prebivalstva zaradi mobilizacije in avstrijskih ter italijanskih izselitev. To je botrovalo odločnim ukrepom italijanskih oblasti za ponovno vzpostavitev javnega upravnega življenja na zasedenih slovenskih ozemljih.

Ob prihodu italijanske vojske na slovensko ozemlje je bilo prebivalstvo preplašeno, nejeverno in nepripravljeno, čeprav se je v spomladanskih mesecih leta 1915 šušljalo o morebitnem prestopu Italije na stran atlantnih zaveznikov. V državnih uradih so sicer slutili, da se bliža vojna med Italijo in Avstro-Ogrsko, toda za zaščito prebivalstva niso storili ničesar. Slovensko javno mnenje pa je bilo ves čas prepričano o tem, da »če bo treba, bomo te Lahe, te strahopetce, tudi nabili.«⁸ Tudi na strani italijanske vojske je bil »zmagoviti« pohod v »odrešene« pokrajine pospremljen z velikim razočaranjem, saj so vojaki pričakovali, da jih bo prebivalstvo, predvsem furlansko, pozdravilo z navdušenjem in z razvito trikoloro. Italijanske vojaške oblasti pa si, nasprotno, niso delale utvar glede ozračja,

ki je vladalo med prebivalstvom »neodrešenih« pokrajin, saj so se zavedali, da so zasedli Italiji zelo sovražna in Avstro-Ogrski zelo naklonjena ozemlja.

Ozračju nezaupanja, strahu, nepoznavanja ter negotovim varnostnim razmeram na zasedenem ozemlju moremo pripisati tudi zelo odločne, po besedah italijanskega vrhovnega poveljnika tudi eksemplarične ukrepe italijanske vojske v prvih tednih zasedbe. Zasedena slovenska ozemlja so namreč sodila v t. i. vojno ozemlje, ki je bilo razdeljeno na ozemlje vojaških operacij, zaledje in na province v vojnem stanju, temu pa so sledili posebni varnostni ukrepi. Tako so vojaške oblasti v krogu 500 metrov od bojne črte izselile tam živeče prebivalce (okoli 12.000) in jih poslale v bližnje kraje oziroma v Italijo. Za gibanje v operacijskem območju in neposrednem zaledju fronte pa je bila potrebna prepustnica.

Prve dni italijanske zasedbe slovenskih ozemelj je glede varnosti vladala precejšnja zmeda, tako zaradi bojnih dogajanj na fronti kot tudi zaradi neurejenih razmer na področju javne varnosti in uprave. Zato so vojaška poveljstva urejala področje javne varnosti in gibanja prebivalstva z razglasi, ki so odredili oddajo orožja in razstreliva, strogo prepoved vsakršnih zvez s sovražnikom; svarili so, da bodo kraji, ki bi kazali italijanskim četam sovražstvo ali se jim upirali, popolnoma razrušeni, predvideli so izročitev vojaškemu sodišču osebe, ki bi se brez vzroka potikale okoli italijanskih čet, taborišč ali vojaških naprav. Italijanska vojska je stroga navodila svojega poveljnika tudi zelo natančno upoštevala in morebitne ali samo slutene nepravilnosti so bile strogo kaznovane.

Tako je italijanska vojska 4. junija 1915 kot (nezasluženi!) povračilni ukrep za vojaške neuspehe v krnskem delu bojišča in tudi kot opozorilo, kaj se lahko zgodi v primeru sodelovanja s sovražnikom, ustrelila šest kmetov s podkrnskih vasi (podoben ukrep je bil 29. maja izveden tudi v Vilešu (Villesse) v Furlaniji). Najpogostejša praksa za nadzor zasedenih ozemelj s strani vojske pa je bila internacija, to je prisilen umik sumljivih oseb. Tega ukrepa se je posluževalo tudi Vrhovno poveljstvo italijanske vojske, ki je za zaščito nacionalnih interesov odredilo umik oseb, ki bi lahko škodile državi in nasprotniku posredovale informacije o sposobnostih italijanske vojske oziroma mu kakor koli pomagale. Zato je bilo eno prvih dejanj zasedbenih oblasti »odstranjevanje« sumljivih oseb. Mednje so sodili predvsem nosilci oblasti, na splošno pa so v skupino »osumljenih« sodili vsi moški med 18. in 50. letom starosti. Obenem je potrebno dodati, da se je med italijansko vojsko v začetnem obdobju zasedbe naselila t. i. špijunska psihoza, kar opredeljujemo kot ozračje nezaupanja, ki je spletlo verigo govoric o svetlobnih znakih, skritih telefonih, postavljenih celo v tabernakljih, o (nedokazanih) vohunskih prehodih čez mejo. To stanje pa ni bilo omejeno le na območja ob fronti in na zasedena ozemlja, kjer so vohune videli povsod, temveč se je v pr-

⁸ Fran Milčinski, Dnevnik 1914–1920. Slovenska matica, Ljubljana, 2000, str. 103.

vih dneh vojne razširila po celotni državi in še posebno v obmejnih in jadranskih mestih. Razlog za internacije pa zagotovo tiči tudi v globokem nepoznavanju kulturne, družbene in gospodarske realnosti območij ob fronti. Temeljne obtožbe, ki so pripeljale do internacij oseb z zasedenih in obmejnih območij so bile filoavstrijakantstvo oziroma lojalnost avstrijski kroni, sovražno vedenje do italijanskih enot in špijonaža. Tem obtožbam pa se je v primeru aretacij slovenskih duhovnikov pridružilo še slovanofilstvo. Aretiranih in interniranih je bilo namreč 18 slovenskih duhovnikov iz Posočja; del duhovnikov je bil poslan v taborišče v Cremoni in od tod septembra 1915. leta izpuščen ter so pod nadzorom oblasti smeli spremljati slovenske begunce v Italiji, ostali pa so na begunski poti spremljali svoje župljane že od izselitve dalje.

Svoje delovanje so zasedbene oblasti razširile na vsa področja javnega življenja v zasedenih krajih. Temeljno orodje skrbno izdelanega in pronicljivega birokratskega aparata na zasedenih slovenskih ozemljih je predstavljalo predvsem dosledno uvajanje italijanskega uradnega jezika v javnoupravno življenje. Uradovanje je namreč potekalo v italijanskem jeziku, zato je poročevalec Slovenca ogorčeno zapisal: »V občini je imela veljavo le laščina in vse tiskovine so bile samo laške.«⁹ V prvem obdobju zasedbe so bili razglašeni vojaških oblasti, posebno tisti, ki so zadevali vprašanja javne varnosti in gibanja prebivalstva, objavljeni v italijanščini in slovenščini. Od samega začetka pa so bili ukazi Vrhovnega poveljstva in dokumenti civilnih oblasti, tudi civilnih komisarjev in okrajnih sodnikov, napisani v italijanščini, medtem ko je bila županom in okrajnim sodnikom prepuščena odločitev o tem, ali bodo razglase objavili tudi v slovenskem jeziku tam, kjer bi bilo potrebno. Poslovanje med civilnim komisarjem, ki je imel največ neposrednih stikov s civilnim prebivalstvom, in občinami sta lajšala široko poznavanje italijanskega jezika domačih uradnikov ter prisotnost italijanskih uradnikov v civilni upravi. Svojevrstno srečanje s slovenskim jezikom in s slovensko zemljo je v svoj dnevnik zapisal tudi Benito Mussolini: »*Postanek v Špetru Slovenov* [Mussolini piše San Pietro al Natisone – op. P. S.]. *Prva od sedmih občin, v katerih govorijo slovenski dialekt. Nerazumljiv zame ... Tu je Stupica* [Mussolini piše Stupizza – op. P. S.], *zadnja italijanska vas pred vojno. Našli smo dobro pivo po zmerni ceni. Od tod smo prišli na črto stare meje. Ob cesti je hiša in stražno mesto. Avstrijski napisi so izginili. Zelo vznemirljiv trenutek zame, ko se spominjam, da sem bil oktobra 1909 izgnan iz »vseh krajev in dežel avstrijskega cesarstva« ... Po napornem maršu smo prispeli v Robič* [Mussolini piše Robich – op. P. S.], *prvo bivšo avstrijsko vasico ... Pohiteli smo v edino gostilno. Opazil sem otroka šestih ali sedmih let, ki se naslanja na ročaj štirne in nam streže vodo. Vprašam ga: »Kako ti je ime?« »Stanko.« »In potem?« Otroku ne razume in*

*mi ne odgovori. Vprašam neko dekle, ki prečka dvorišče. »Piše se Robančič.« Popolnoma slovanski priimek ... Našel sem napis »Nikdar Noben se ni Bil zapusčen kiv vartvo Marjis Bil izzogen«.*¹⁰

Uvajanje italijanščine kot uradnega jezika pa ni potekalo zgolj v uradih, temveč je bilo za italijansko prihodnost slovenskega ozemlja prav toliko pomembno tudi preimenovanje slovenskih osebnih imen in priimkov ter slovenskih toponimov v italijanski jezik oziroma njihovo prilagajanje italijanskemu pravopisu. Slovenski javnosti je to namero slikovito prikazal slovenski časnik *Slovenec*, ko je predstavil zemljevid geografskega zavoda De Agostini, na katerem je bila zarisana nova avstrijsko-italijanska meja, avtor zemljevida Achille Dardano pa je preimenovanje izvedel na primer takole: »*In slavne vipavske Žablje so postale laške Sable, Stric Trebušnik je menil /./ da hodi na Triglav, pa je sopihal na Tricorno. Neki Simon Gregorčič je pel o gori, ki se imenuje Krn. Italijanski učenjak nam šele pokaže, da je to že od nekdaj znani Monte Nero /.../ Zlatorog je imel svoje zaklade zakopane v Vagatino. Pravljični lovci pa so menili, da hodijo na Bogatin po Zlatorogove zaklade. /.../ Kranjski in tržaški krčmarji so hodili v Dutovlje kupovat slovečega terana, ki tam raste. Odslej bodo morali hoditi v Dotigliano.*«¹¹ Vendar pa se italijanske oblasti niso omejile na preimenovanje krajevnih in osebnih imen ter priimkov, temveč so se lotili tudi notranje podobe krajev; v Kobaridu so ulice dobile italijanska imena – Via Vittorio Emanuele, Via Cividale. V priprave na postopno vključitev »odrešenih« pokrajin v »matično« državo je bila zato vključena tudi posebna toponomastična komisija, ki je bodisi poitalijančila (t. j. italijanskemu pravopisu prilagodila) slovenske oblike imen ali pa jih je preprosto prevedla. Konec leta 1917 je bil sestavljen predlog priročnika z 2500 krajevnimi imeni celotne dežele Goriško – Gradiške, cisalpskega dela Kranjske, dela Tržaške pokrajine in dežele Istre. Zaradi italijanske rabe slovenskih krajevnih imen so slovenski poslanci v dunajskem parlamentu naslovili interpelacijo na avstrijsko vlado, protest pa je bil usmerjen na uradno (avstrijsko) uporabo italijanskih imen za slovenske kraje.

Drugo področje javne uprave, na katerem so italijanske oblasti skrbno uvajale italijanski jezik, je bilo šolstvo. Ureditev šolstva na zasedenih ozemljih je predstavljala enega najbolj temeljnih in temeljitih posegov v življenje in narodnostno tkivo v zasedenih slovenskih krajih. Italijanski okupant si je namreč od prvega trenutka zasedbe prizadeval oblikovati italijansko šolstvo, čemur je pripisal veliko civilizacijsko poslanstvo. Šolstvo je bilo tudi sicer v Kraljevini Italiji tisto področje javnega življenja, skozi katerega je skušala država izvajati centralizirajoči pritisk na različne jezikovne skupine, ker naj bi morala država temeljiti na jezikovnem in kulturnem monolitizmu. To se je odražalo npr. v odnosu do Francozov v dolini Aoste, pa

⁹ Črtice o Kobaridu. *Slovenec* št. 262, 25. 11. 1917, str. 5.

¹⁰ Scritti e discorsi di Benito Mussolini. Edizione definitiva. I. Dall' intervento al fascismo (15 novembre 1914 – 23 marzo 1919). S. Christina Gela, 1992, str. 141.

¹¹ Lah! in naši slovenski kraji. *Slovenec* št. 199, 1. 9. 1915, str. 2.

tudi do 35.000 Slovencev v Beneški Sloveniji. V odnosu do slovenske etnične skupine, ki je bila povsem lojalna »državljanica«, so italijanske oblasti izvajale politiko asimilacije, prepovedana je bila raba materinščine v šoli kot tudi razširjanje šolskih in veroučnih knjig v slovenskem jeziku. Poskusi, da bi ohranili slovenski jezik, so bili označeni kot sramotno hotenje po vrnitvi pod staro avstrijsko oblast. Tudi predlog slovenskega učitelja Antona Podrecca o dvojezičnem šolskem besedilu, ki bi olajšalo sprejemanje in učenje italijanskega jezika, je bil zavrnjen. Zato je prevzelo poučevanje verouka v materinščini, kar je bilo dovoljeno, poleg verske tudi civilizacijsko vlogo. Podoben predlog je novembra leta 1916 podal vojaški duhovnik pater Giovanni Semeria, ki je predlagal uvedbo dvojezične šole v slovenskih krajih Julijske krajine, v katerih bi tako spoštovali načelo narodnosti in bi vnaprej razorožili nasprotnike t. i. italijanske Dalmacije. Predlog so seveda zavrnile vse pristojne oblasti. Tudi v času italijanske zasedbe 1915–1917 je urejanje šolskih razmer potekalo po navedenih smernicah. Zunanjo zgradbo avstrijskega šolskega sistema so italijanske oblasti sicer zadržale kot tudi njegov upravni sistem, kajti potrebe, predvsem pa razmere vendarle niso omogočale takojšnje korenite spremembe. Vrhovni štab italijanske vojske je 10. oktobra 1915 izdal okrožnico o začasni organizaciji ljudske šole na zasedenem ozemlju. Z dnem okupacije so bili razpuščeni šolski sveti, njihove naloge je prevzel župan oziroma vojaški komisar, ki je vodil civilne zadeve na zasedenem ozemlju. Civilni komisar je prevzel pooblastila okrajnega šolskega sveta, medtem ko je generalni sekretariat za civilne zadeve kot osrednja deželna oblast prevzel funkcije deželnih šolskih svetov in ministrska pooblastila kot državna oblast. Prevzel je tudi nekatera pooblastila okrajnih šolskih svetov: potrjeval je imenovanja učiteljev, premestitve, odpuste in suspenze, odločal je o disciplinskih ukrepih zoper učitelje, o začasnem vodstvu šol in o dovoljenjih za odsotnosti, daljše od osmih dni. Odločal je o ustanovitvi ali ukinitvi šole, o preureditvi šol ali razredov, o začetku in koncu šolskega leta kot tudi o počitnicah in urnikih. Odrejal je nadzor v osnovnih šolah, v vrtcih, vzgojevališčih in v vseh pomožnih šolskih dejavnostih, tako državnih kot zasebnih.

Bolj zagonetno in vsekakor težje rešljivo, kot je bilo vprašanje obče zgradbe šolskega sistema, je bilo vprašanje poučevalnega jezika v različnih oblikah in stopnjah šolskega pouka, ki so ga organizirale italijanske šolske oblasti na zasedenem ozemlju. Ob tem je treba ves čas upoštevati, da se je razvoj šolskega sistema na zasedenem ozemlju tesno prepletal z razvojem začasnih upravnih struktur in v pričakovanju dokončne »rešitve«, to je priključitve teh ozemelj h Kraljevini Italiji. Pred izbruhom vojne so bile šole na (zasedenem) slovenskem ozemlju slovenske in je le v nekaterih šolah program dopuščal italijanski jezik kot drugi tuji jezik. Zatorej je pomenilo uveljavljanje šole z italijanskim učnim jezikom predvsem političen in nacionalni problem. Obenem pa je bilo oživ-

ljanje šolstva oteženo tudi zaradi splošnih vojnih razmer, pomanjkanja poslopij, saj je italijanska vojska zasedla večino šolskih stavb, pestilo jih je pomanjkanje učiteljev, ki so znali slovenski jezik in so bili sposobni prilagoditi pouk v slovenščini tako, da le-ta ne bi ustvarjal nezaupanja ali bil celo neposredna protitalijanska propaganda oziroma ne bi postal ovira za kasnejšo mirno asimilacijo, ki jo je po ocenah italijanskih oblasti zasedba že uspešno sprožila na vseh ostalih področjih javnega življenja. Posebna težava je bilo pomanjkanje slovenskih učbenikov, ki bi lahko zamenjali avstrijske.

Zasedbene oblasti so se odločile za posebno obliko pouka na zasedenih slovenskih ozemljih, ki so jo imenovale vzgojevališča – zabavišča, ter za organizacijo neobveznih šolskih tečajev v italijanščini znotraj obstoječih vzgojnih ustanov. Čeravno so italijanske zasedbene oblasti poudarjale, da so v šolskem sistemu v glavnem obdržali avstrijsko tehnično-administrativno ureditev, pa tega zagotovo ne bi mogle trditi za šolske programe. Zamenjali so jih z italijanskimi učnimi programi, katerih temeljne usmeritve je prevzela okrožnica o začasni organizaciji šole na zasedenem ozemlju. Načeloma so v šolah obdržali verouk, vendar pa obiskovanje pouka ni bilo obvezno, saj so ga bili opravičeni tisti učenci, katerih starši so vodstvu šole izrecno izjavili, da ne želijo, da njihov otrok obiskuje verouk. Verouk so poučevali duhovniki, ki so ostali na svojih mestih oziroma so bili začasno zadolženi za župnije. Obvezno pa je bilo obiskovanje pouka petja na vseh šolskih stopnjah in sicer enkrat tedensko, da bi se učenci čim prej naučili italijansko državno himno. Italijanske oblasti so ugotavljale, da je v šolah na zasedenem ozemlju primanjkovalo učnih pripomočkov. Za izvajanje italijanskega šolskega programa so bile seveda potrebne tudi italijanske šolske knjige, s posebnim poudarkom na zemljepisno-zgodovinskih vsebinah. Tako so italijanske oblasti veliko pozornost posvetile prav razširjanju in razdeljevanju vsakovrstnih knjig kot najbolj učinkovitemu učnemu sredstvu in temelju kulture ter vzgoje.

Tudi obeleževanje italijanskih praznikov, ki je potekalo večinoma na pobudo in v organizaciji šolskih oblasti, je postalo eden najbolj učinkovitih in prodornih načinov uveljavljanja italijanske oblasti na zasedenem slovenskem ozemlju, ker je predstavljalo vnašanje italijanske tradicije in poskus njenega uveljavljanja na slovenskih tleh.

Tudi na drugih področjih javnega življenja so pokušale italijanske oblasti delovati učinkovito. Zaradi slabih in težavnih zdravstvenih razmer v zasedenem Posočju so še posebno pozornost namenile organizaciji učinkovite zdravstvene službe, pri čemer je bilo treba sproti in neprenehoma usklajevati potrebe civilnega prebivalstva s potrebami in zahtevami vojske; zaradi širjenja epidemij in nalezljivih bolezni je bilo potrebno tudi tesno učinkovito sodelovanje z vojaško zdravstveno službo. Zaradi naglega prihoda številčne avstro-ogrske vojske z vzhodne na jugozahodno fronto, zaradi zasedbe in bojov na fronti so se zdravstvene razmere v Posočju nenadoma zelo poslab-

šale in številne nalezljive bolezni – kolera, griza, pegasti tifus ipd. – so ogrožale tako vojake kot civilno prebivalstvo. Zato je Posočje postalo zelo varovano območje, v katerem so bile postavljene številne izolacijske postaje, laboratoriji, razkuževalni oddelki, da bi zatrli izbruhe nalezljivih bolezni. V Kobaridu je bila tako osnovana poliklinična ambulanta, dejaven je bil tudi zdravstveni urad, ki je bil pooblaščen za občine Kobarid, Kred in Livek in ga je vodil kar okrajni zdravnik. V Breginju pa je delovala bolnišnica. Delovale so terenske ambulate v Kobaridu, Sužidu, Starem selu, Robiču in v Potokih. Zdravniki so zagotavljali tudi nego na domu. V občini Kred je med vojno delovala tudi babiška služba.

Zelo dejavne so bile italijanske oblasti na področju socialnega skrbstva. Že 10. junija 1915 je italijanska vlada sprejela odredbo, po kateri je sklenila nadaljevati plačila podpor družinam vpoklicanih v avstro-ogrsko vojsko, ki so živele na zasedenih ozemljih, pa tudi družinam interniranih s strani avstro-ogrskih oblasti, kar je veljalo tudi za begunske družine. Takšnih podpor je bilo deležnih 15.000 družin, skupna vsota vseh podpor od okupacije do 21. decembra 1916 pa naj bi preseгла 13 milijonov lir. Pristojne italijanske oblasti so poskušale pomagati vsem, ki so bili potrebni denarne pomoči. Dodeljevali so npr. podpore zaradi nezmožnosti dela, podpore sirotam in obolelim in tudi t. i. materinsko podporo za otroke italijanskih vojakov. Obenem so izplačevali tudi nadomestila za pokojnine, kjer pa italijanske oblasti niso mogle pomagati z denarnimi podporami ali te niso zadostovale, so poskrbeli za pomoč v naravi predvsem z živili, ki so jih upravičenci dobili na živilske kartice.

Gospodarsko življenje je na zasedenih slovenskih ozemljih ob izbruhu vojne med Italijo in Avstro-Ogrsko malodane zamrlo. Obdelovalne površine so bile zapuščene, primanjkovalo je delovne sile, izguba pridelka in potreba po vodenju kmetijskih zadev, pa sta zahtevali ukrepanje zasedbenih oblasti tudi na tem področju javne uprave. Za to je bil pooblaščen Kmetijski odbor pri Generalnem sekretariatu za civilne zadeve, ki je s pomočjo civilnih komisarjev organiziral pogodbene delavce, organiziral je rekvizicije prostorov, strojev, orodij, vprežne živine in vsega potrebnega za kmetijsko dejavnost. Med prvenstvene naloge je sodilo oživljanje zapuščenih obdelovalnih površin, kar je postalo obvezno z letom 1916. V Zgornjem Posočju so skupine delavcev zbirale razpuščeno živino ter pobirale in skladiščile poljske pridelke. Gospodarskemu življenju na zasedenih ozemljih so veliko preglavic povzročale negotove in spremenljive denarne razmere zaradi menjave denarja in nihanja menjalniškega tečaja, pri čemer je prišlo tudi do občasnih razhajanj med italijansko vlado ter generalnim sekretarjem. Vlada je varovala izključno državne interese, medtem ko je generalni sekretar vendarle kazal nekoliko več poslušnosti tudi za oživljanje civilnega življenja na zasedenih

ozemljih in za interese tamkajšnjega civilnega prebivalstva ter se je zavzemal za postopno ter počasno izključitev avstrijskega denarja in zamenjavo z novo državno valuto. Vojno stanje je namreč odvzelo civilnemu prebivalstvu možnosti gibanja in s tem trgovanja ter poslovanja. Ves čas zasedbe so oblasti omejevale porabo električne energije, ker so bile zmogljivosti električnih naprav manjše od potreb oziroma porabe. K oživitvi gospodarskega življenja na zasedenih ozemljih je sodila tudi ureditev javnih financ ter njihova prilagoditev italijanskemu gospodarskemu in finančnemu sistemu. Tako so na področju gospodarstva italijanske oblasti, še posebno v drugi polovici leta 1916, ko je italijanska vojska v 6. soški ofenzivi zasedla Gorico, začele uvajati gospodarske, predvsem varčevalne ukrepe in davčni sistem, ki so veljali v kraljevini. Razširjanje izrednih gospodarskih ukrepov z državnega prostora na zasedena ozemlja so utemeljevali s premikom državne meje na frontno črto, s čimer so poenotili italijanski gospodarski in posredno tudi državni prostor. Veliko pozornosti pa so italijanske oblasti posvečale nemoteni preskrbi civilnega prebivalstva z življenjskimi potrebščinami, da so celo slovenski časniki o tem pisali: *»Ljudstvo, ki je ostalo večinoma doma, je vojaška uprava dobro preskrbovala. Vse je bilo po ceni razven sladkorja in – drvi; le-te so šle na tehtnico! Siromaki so dobivali živež zastoj. Največ so dobivali riža, /.../, dalje makaronov (testenin), manj pa krušne moke, zlasti zadnje čase. Za zabelo jim je služilo izvrstno oljčno olje.«*¹²

Na večini področij upravljanja javnega življenja na zasedenem ozemlju je italijanska država še v času vojne in začasne (!) zasedbe upravljala kot suveren. Čeprav je bilo ozadje mnogovrstnih ukrepov predvsem pretanjena priprava zasedenih ozemelj za bodočo vključitev v italijansko državo, pa je treba poudariti, da je bila vendarle dejavnost usmerjena tudi v lajšanje življenjskih razmer civilnega prebivalstva ob bojni črti. Italijanska zasedba slovenskih ozemelj v obdobju prve svetovne vojne zato predstavlja »uvajalno« obdobje za dokončno priključitev ozemelj t. i. Julijske krajine k Italiji, kot je določal tajni Londonski pakt iz leta 1915. V tem času so italijanske zasedbene oblasti mogle izbrusiti upravni aparat, ki so ga po sklenitvi premirja dopolnile in prilagodile novim povojnim razmeram.

Izveček

Prispevek osvetljuje vlogo in mesto slovenskega etničnega prostora v italijanskih strateških načrtih od nastanka Kraljevine Italije do izbruha vojne med Italijo in Avstro-Ogrsko leta 1915, ki so predstavljali temelj italijanske zasedbe v obdobju prve svetovne vojne. Temeljni cilj italijanske zasedbene politike je bila postopna priprava zasedenih ozemelj na dokončno priključitev k »matični« do-

¹² Slovenec št. 262, 15. II. 1917, str. 5.

movini. Zato so bile italijanske zasedbene oblasti dejavne na vseh področjih javnega življenja, posebno temeljito pa so posegle predvsem v šolski sistem, v katerem so uvedle italijanski učni jezik in predvsem italijanske učne vsebine. Italijanski jezik je bil na vseh področjih javnega življenja uradni jezik; zato so spreminjali tudi slovenska krajevna in osebna imena ter priimke v italijanski jezik ali jih prilagodili italijanski pisavi in izgovarjavi

Abstract

Article discusses the role and place of Slovenian ethnic territories in Italian strategic plans in the period from nascency of Kingdom of Italy to outburst of the war

between Italy and Austro-Hungary in 1915, which represents the basis for the Italian occupation during the First World War. The main purpose of Italian occupational politic was gradual preparation of occupied territories for the union with »mother country«. For this reason, Italian occupational authority was active on all fields of public life. Especially thorough was their intervention in the school system where they began to introduce mainly Italian learning contents and to establish Italian language as teaching language. Moreover, Italian language became the official language in all fields of public life. Beside that, authorities began to adjust Slovenian first names, surnames and place names into Italian manner of writing and pronunciation and translate them into Italian.

Mag. Marko Štepec, Muzej novejšje zgodovine Slovenije

Drobci o prehrani in življenju med prvo svetovno vojno 1914–1918

Slabo leto po sarajevskem atentatu na habsburškega prestolonaslednika se je maja 1915 z italijanskim napadom na Avstro-Ogrsko vojna začela tudi na zahodnem robu slovenskih dežel. V prispevku bom skušali orisati, kako je vojna, ki je spremenila svet naših očetov, dedov in pradedov, vplivala na življenje v neposrednem zaledju fronte in na Slovenskem nasploh. Predvsem bom poudaril negativne posledice vojne na področju prehranjevanja kot enega ključnih kazalnikov razmer in sprememb v vsakdanjem življenju prebivalstva. Kot izhodišče sem uporabil drobce iz zdaj že kar obsežne spominske literature, časopisne in arhivske vire, med njimi predvsem muzejsko zbirko razglasov iz obravnavanega obdobja. Gradivo, ki ga bom navajal, je časovno vezano na obdobje od julija 1914 do novembra 1918. Večinoma gre za razglase ljubljanskega magistrata, ki so vsebinsko vezani na urejanje večplastne problematike, ki jo je pred prebivalce slovenskih dežel postavila vojna. V povezavi z ostalim gradivom so odličen vir za rekonstrukcijo življenja v vojnem času.

Že bežen pregled različnega gradiva in zapisov iz tega obdobja priča o veliki prehrabni krizi, ki je precej glo-

boko posegla v ustaljene prehranjevalne navade in občasno celo prešla v lakoto. V kroniki ljubljanske trnovske župnije, ki jo je začel pisati Fran Saleski Finžgar in jo je leta 1933 izdal Ivan Vrhovnik, že v prvem zapisu ob začetku vojne julija 1914 poleg zapisov o mobilizaciji bomo o porastu cene živilom in predvsem moki.¹ To seveda velja za celotno Kranjsko. Razmere se od začetka vojne dalje začnejo zelo hitro slabšati. Splošno občutje ogroženosti se poveča po maju 1915, ko se po enem letu vojne na balkanski in vzhodni fronti, kamor odide 3. korpus avstro-ogrske vojske, v katerem so večinoma tudi vpoklicani slovenski vojaki, na zahodnem robu slovenskega ozemlja, oblikuje soška fronta. Splošno zmanjševanje in pomanjkanje zalog hrane se začne posebej močno zaostrovati pozimi 1915. Takrat začno razglasi in šolske okrožnice intenzivno pozivati k povečevanju varčevanja z živili, kurjavo, soljo in predvsem oljem, moko in kruhom.² Racionalizirano prehrano, torej načrtno varčevanje in zmanjševanje količine živil, spremljajo razni popisi in rekvizicije – tržnice in mesnice so vse bolj prazne in drage. Začne se govoriti o tako imenovani vojni moki, ki do-

¹ »1914 jul. 27. Nezapisni prizori o slovesu odhajajočih mladeničev in mož. Malo je rodbin, ki bi ne bile prizadete. Cena živilom je poskočila; moka, prej po 15, 16, 17 krajcarjev, je stala 80 vinarjev za kg. Ljudje nakupujejo najpotrebnejše in vlačijo domov. V Ljubljani ni nobene zaloge, ker je vojna tako nenadoma prišla.« (Ivan Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani, Faksimile izdaje iz leta 1933, Ljubljana 1993, str. 150.)

»Povodom delne mobilizacije določa deželna vlada za deželno stolno mesto Ljubljana do preklica za prodajo blaga ... najvišje cene.« Na prvem mestu dolgega seznama živil z maksimalnimi cenami je pšenična moka. Razglas št. 227/Mob., 29. 7. 1914.

Razglas št. 313/Mob., 1. 8. 1914.

² Razglas št. 5250, 11. 3. 1915, Poziv! Varčujte z živili, posebno z moko in kruhom!

Razglas, 24. 2. 1915, O zagotovitvi preskrbljevanja z žitom in moko.

končno nadomesti običajno, rženo in pšenično belo moko. Zaradi mnogih neužitnih primesi začne kruh postajati vse težje prebavljiv »jako nizek in razpadljiv« tako imenovani »Kriegsbrot«. Celotna prodaja pomembnih živil in kruha je kmalu prešla na karte.³ Kronist trnovske župnije si je zabeležil, da so 6. februarja 1915 zadnjikrat prišle na mizo bele žemlje, sicer že pomanjšane, 7. februarja pa že poroča o »drobčkanih črnih žemljah po 4 vinarje«, ki so po njegovem napovedovale bližajočo se lakoto. Že julija istega leta lahko beremo o velikem boju na ljubljanskem trgu za vsako živilo, ki ga prinesejo branjevke na trg, med preštevilnimi kupci in vojaki, ki na tržnico prihajajo z vozovi. Posebna zaostritev pride s slabo letino. Tako na primer posamezne dni avgusta 1915 ni bilo možno dobiti niti moke niti kruha in redarji so morali odganjati ljudi, ki za svoje karte niso mogli dobiti živil, izpred vojnih prodajaln.⁴ Nekoga, ki je zapel pesem »Lepa naša domovina, nima kruha nima vina«, so redarji priprli. Fran Milčinski si je v svojih dnevnikih 1914–1920 zabeležil za december 1915, da »stara Mici«, gospa, ki jim je običajno prinašala kruh, ne bo več hodila ponj, »ker je gneča prenevarna, eno žensko in enega otroka so že zmečkali«.⁵ Zasledimo lahko tudi mnoge druge drobne novice o pretepih pred prodajalnami v tem obdobju. Tudi Fran Milčinski v navedenem Dnevniku poroča februarja 1916 o pretepu dveh žensk zaradi litra mleka.⁶ Leta 1916 je bil verjetno dosežen eden od vrhuncev krize. Lakota je seveda posebej pritiskala nižje sloje v mestih in vojake, mnogi obubožani so po cestah prosjčili za kruh. V prodajalnah se je vse manj dobivalo za denar in vse več z blagovno zamenjavo. Trgovci so jemali od kmetov moko, maslo, fižol, mleko in dajali v zameno sladkor, petrolej, kavo. Kot nadomestek za krompir se je ob občasnem pomanjkanju slednjega uporabljala vrsta kolerabe, ki je običajno služila tudi za krmo domačih živali. Kokošja jajca so kmalu izginila iz prodajaln. Velika stiska je bila s petrolejem in tobakom. Posledično so vse več izdelovali in prodajali razne nadomestke. V prodajalnah je bilo vse več nadomestnih jedi in pijač.⁷ V bistvu je to čas začetkov intenzivne industrijske proizvodnje hrane, ki povzroči duhovito pripombo, ki naj bi prišla iz Nemčije, da se prebivalce ne bo izstradalo, ampak s hrano zastrupilo. Nadomestki so obstajali tudi za tobak in pivo – slednje naj bi imelo vse manj slada in bilo velikokrat predvojnemu pivu podobno le po rumeni barvi, z grenkobo, domnevno dobljeno iz ogljika

oziroma dodatkov kisline. Kot nadomestek za tobak se svetuje razno listje, najpogosteje lapuhovo, orehovo, kostanjevo in višnjevo listje, ki naj bi ga namakali v lužni raztopini, raztopini solne kisline in nato v prevretku tobaka – kot je ob neki priložnosti svetoval časopis Slovenec v sicer še malo daljšem opisanem postopku. Dosledno upoštevanje celotnega postopka naj bi pripomoglo k visoki kakovosti tovrstno narejenega nadomestka tobaka. Ni čudno, da si je častnik Janko Hacin v dnevniku na nekem mestu zabeležil, da je neki njegov podrejeni vojak Bošnjak komentiral, da jim delijo tako slab tobak, da ga še na cesti ne bi bilo vredno pobrati.⁸ V zvezi z nadomestno prehrano bi veljalo dodati, da je marsikatera »inovativna pridobitev« in prehrabna bližnjica, ki je izvirala iz vojne stiske in pomanjkanja, postala osnova kasnejši množični proizvodnji hrane in izdelkom, kot so različne konzerve in jušne kocke. Kriza je posebej prizadela tiste, ki so bili odvisni od nakupovanja hrane v trgovinah – torej mestna naselja. Za posamezne dneve v juliju 1916 je bilo na primer povsem običajno, da je bila ljubljanska tržnica prazna, in če gre verjeti sodobnikom, ponudba nekatere dni v mesecu ni presegla lipovega cvetja. Pomanjkanje pa se seveda takrat ni zmanjševalo – centralne sile so v pravo krizo šele prihajale.⁹

Določitev najvišjih dovoljenih cen se je v Avstro-Ogrski pojavilo že sredi leta 1914, ko so določili cene za žito, moko in druga živila. Kljub temu so se cene do konca vojne desetkrat do petnajstkrat in ponekod, kot na primer na Koroškem, še celo bolj povečale. Podražitve so bile vsekakor večje in hitrejše, kot so se povečevale plače zaposlenih. Kljub slabim razmeram in splošnemu nezadovoljstvu javno izražanje stiske v vojnem času ni bilo zaželeno in dovoljeno. V časopisu Slovenec lahko preberemo pritožbo delavcev iz Podbrda, da zaslužijo 4 do 5 kron na dan, da pa 1 kg masla stane 16 kron, 1 kg špeha 18 kron, in da od tega ne morejo živeti.¹⁰ Že od začetka vojne so si sledili obširni pozivi kmetovalcem k obdelovanju zemlje in sajenju zelenih in priporočenih poljščin.¹¹ Morda bi tu veljalo omeniti gospodarsko raziskavo Jožeta Šorna, da je Avstro-Ogrska že od začetka vojne militarizirala za vojsko pomembne gospodarske zmogljivosti. Tovarne in zaposleni, ki so proizvajali material potreben armadi, so bili po zakonu o vojnih dobavah iz leta 1912 podvrženi strogemu vojaškemu nadzoru in z ustrezno državno zakonodajo so bili usklajeni tudi delavniki. Za zaposlene so bila

³ Razglas št. 5755, Krušne izkaznice za severno polovico dvorskega okraja (IV. komisija) se bodo odslej oddajale v poslopiju filharmonskega društva na Kongresnem trgu št. 9, 31. 5. 1915.

Razglas o preureditvi prodaje kruha in moke, 4. 11. 1916.

Razglas o delni izpremembi prodaje kruha in moke, Seznam prodajalcev, 3. 1. 1917.

⁴ Ivan Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani, Faksimile izdaje iz leta 1933, Ljubljana, 199, str. 151–154.

Razglas št. 6961, 1. 5. 1915, Prihodnji torek dne 4. maja 1915 otvori mestni magistrat ljubljanski mestno pekarijo.

Glej: Vilma Brodnik, Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno, PNZ, letnik 29, št. 2, 1989, str. 281–323.

⁵ Fran Milčinski, Dnevnik 1914–1920, Slovenska matica, Ljubljana, 2000, str. 147.

⁶ Prav tam str. 165.

⁷ »Oklic za nabiranje robidnih in jagodnih listov vojakom v nadomestilo za čaj.« Na Dunaju, meseca oktobra 1916.

⁸ Janko Hacin, Vsi ti mladi fantje, Slovenska matica, Ljubljana, 2002, str. 54.

⁹ Poziv c. in kr. vojnega ministrstva za nabiranje stebel in listja kopriv.

Razglas št. 29479, o nabiranju divjega kostanja, želoda in žira na Kranjskem, 29. 9. 1916.

¹⁰ navedeno po Jože Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni, Zgodovinski časopis, letnik 1981, št. 1–2, str. 57–81.

¹¹ Razglas št. 38.852, Kmetovalcem Avstrije, C. kr. poljedelski minister, Dunaj, 19. 8. 1914.

v primeru upornosti pristojna vojaška sodišča. Državna uprava je vse bolj posegala v gospodarstvo, nastajale so posebne uprave, kot je bila npr. uprava za surovine, katerih cilj je bila uvedba učinkovitega centralno vodenega vojnega gospodarstva. Cesar je pooblastil vlado, da ima glede oskrbe prebivalstva in gospodarstva na voljo vsa sredstva. Po nemškem zgledu so v Avstro-Ogrski ustanovili vrsto central za pridobivanje in razdeljevanje potrošniških dobrin: Centralo za prehrano, krmo in bombaž, Centralo za volno in kovine, Vojni žitoprometni zavod in druge. Ob koncu vojne je tako delovalo že več kot 90 raznih central in z njimi povezana široko razvejana vojaška birokracija.¹² Kot zanimivost velja dodati, da so se nekoč skupne centrale za obe državni polovici začele deliti na avstrijske in ogrske. Ogrji, ki so bili s svojim žitom in drugimi poljedelskimi pridelki precej pomembni, so vse bolj uveljavljali svoj separatizem z namenom, da bi ustvarili položaj, ki jim bo v prihodnosti jamčil večjo lastno državnost – vse to je v povezavi s slabimi letinami seveda še slabšalo prehranjevalne probleme. Na drugi strani pa so bile vse močnejše ideje o enotnem skupnem srednjeevropskem prostoru, kar je vsekakor imelo tudi politične posledice. Pri tem se je, kar ni zanemarljivo, vse bolj izboljševala tudi skupna centralno vodena koordinacija vojaških operacij na bojiščih.

Seveda je tudi v zavezni Nemčiji, na katero je bil avstro-ogrski gospodarski prostor vse bolj navezan, takrat zavladata prava lakota.¹³ Pomemben vzrok vedno večje krize in gospodarskega neuspeha je bilo dejstvo, da se je zelo omejila mednarodna trgovina, saj je bil celoten prostor pod gospodarsko blokado nasprotnih antantnih sil. Po nekaterih virih se je Nemčija in s tem seveda centralne sile, prehranbenemu in gospodarskemu zlomu izognila z zasedbo Romunije in izkoriščanjem njenih energetskih in gospodarskih virov.¹⁴ Najhuje je bilo v velikih mestih, od Berlina prek Dunaja do Trsta. Časopis *Edinost* je pogosto poročal o tržaških razmerah v nekoč cvetočem pristanišču, iz katerega se je zaradi pomanjkanja in bližine vojne veliko prebivalcev izselilo. Novice o pomanjkanju kruha, vedno manjših obrokih maščobe na osebo, črno borzijancih, uničenih vagonih krompirja zaradi zdravju škodljive kakovosti in o blagovni menjavi, ki se je odvijala tudi prek malih oglasov, so postale stalnica vojne. Na Obali je bil vpeljan nadzor ulova in prodaje rib. Najhujša kriza je nastopila pozimi 1916–1917.

Prebivalci mest so vse bolj hodili z nahrbtniki po hrano na podeželje k sorodnikom in prijateljem, s katerimi so menjavali blago za blago, kljub temu da so pristojne oblasti skušale zaradi preprodaje in zlorab tudi to menja-

vo omejevati. Franc Rueh, častnik 17. pešpolka, je v času svojega dopusta v Ljubljani odšel k sestri poročeni v Žumberak na Hrvaškem in k sorodnikom v Metliko in Kostanjevico, da je dobil moko, fižol, suhe slive, štrucu kruha za po poti in malo svinjskega mesa.¹⁵ Tobak, petrolej, sladkor so postale dragocenosti z veliko menjalno vrednostjo. Zaradi splošno slabih razmer pa se je pojavljalo tudi pravo tihotapstvo¹⁶ z mnogimi prvinami nasilja. Tako imenovano »verizništvo« kot značilni »otrok vojne in pomanjkanja« naj bi v povezavi s »splošnim padcem moralnih vrednot« prineslo škodljivo in na žalost precej razširjeno ponarejanje živil. Predvsem v moko so se dodajale razne snovi od plevla in žagovine do mavca.¹⁷ Ko je septembra 1918, tik ob koncu vojne zaradi vsega tega pristojni minister izdal prepoved prekupčevanja in nakupa živil na podeželju, so mnoge mestne uprave, med njimi tudi ljubljanska, ki so se zavedale, kaj to pomeni za mestne prebivalce, zahtevale nemoten promet za trgovino z živi. In res se je zaradi nevarnosti še večje lakote kmalu popustilo, zato so bila »romanja z nahrbtniki« ponovno dovoljena, toda samo če so ti tehtali do 20 kg in sicer za sočivje, krompir, jajca in maslo. Prenašanje moke in drugega blaga je ostalo prepovedano.

Pomanjkanje hrane tudi v vojaških enotah ni bilo nič manjše. Ko je slovenski častnik Janko Hacin odšel k svoji bošnjaški enoti in nato naprej na vzhodno fronto, se v svojih zapiskih na odhod v vojno spominja nepredvidnega Dunajčana, ki s seboj ni vzel nobene hrane. Zato mu je bil zelo hvaležen »za klobaso, salamo in sir, ki jo je z njim bratsko delil«. Malo kasneje se jima je pridružil neki dunajski zdravnik, »ki je prostovoljno hitel na bojišče pomagat trpečim«, kot si je zabeležil pisec, in ta je »imel s seboj celo pečeno gosko«, ki so si jo seveda razdelili.¹⁸ V začetku decembra 1914 je obedoval v Brnu in njegov »častniški« jedilnik je še vedno vključeval »juho, naravni zrezek, kompot, torto«, zato je bil naslednji dan zelo nezadovoljen, ko v najboljšem hotelu niso imeli nič razen »mrzlega narezka in kave«.¹⁹ O pomanjkanju začne poročati šele kasneje s prve bojne črte, ko je zaradi slabe in dolge poti postalo oskrbovanje vse slabše in težje. Tu je začel deliti usodo z mnogimi večkrat lačnimi kot sitimi vojaki, v razmerah soškega bojišča tudi žejnimi, saj je bilo na kraškem terenu precejšnje pomanjkanje vode in je šele vojska za zagotavljanje svoje preskrbe zgradila mnoge nove vodnjake. O lakoti si je Franc Rueh, ki je s kranjskim 17. pešpolkom prepotoval mnoga bojišča, v dnevniku zapisal, da so častniki za položaji v dolini Asse na Tirolskem, kjer se je polk nahajal proti koncu vojne, igrali tarok, ko je prišel »star raztrgan vojak in prosil kruha, in

¹² Jože Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni, *Zgodovinski časopis*, letnik 1981, št. 1–2, str. 57–81.

¹³ James Taylor, The drama of the larder: Germany's food crisis 1914–1918, *Imperial War Museum Review* No 7, str. 101–109.

¹⁴ Jože Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni, *Zgodovinski časopis*, letnik 1981, št. 1–2, str. 57–81.

¹⁵ Franc Rueh, *Moj dnevnik 1915–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1999, str. 223.

¹⁶ Svoje srečanje s tihotapstvom v vojnem obdobju opiše Henrik Tuma v kratki črtici *Tihotapci*. Henrik Tuma, *Iz za velike vojne*, Nova Gorica, 1994.

¹⁷ Ljubljanska kronika, *Kronika slovenskih mest*, letnik 1934, str. 62.

¹⁸ Janko Hacin, *Vsi ti mladi fantje*, Slovenska matica, Ljubljana, 2002, str. 25.

¹⁹ Prav tam str. 28–29.

ker ga ni dobil, je začel bridko jokati.²⁰ Tudi Ivan Maticič iz znanega slovenskega 27. domobranskega pešpolka, kasnejšega 2. gorskega strelskega polka, se zadnjega obdobja vojne spominja po tem, da je »pritisnil glad, kakršnega nismo še občutili. Iskali smo koruznih strokov po opustošenih njivah, pobirali koruzno zrnje, tolkli si ga v granatnih lupinah in si na ta način pripravljali debelo moko za polento. Ves polk je pel to žalostno pesem, ker sicer bi bili tiste dni poginili od gladi, kajti zaloge so pošle. Zjutraj smo dobili malo prežganke, opoldne prazno juho z zeljem, a zvečer zopet prežganko. Kruha ni bilo po tri dni, a nato je dobilo deset mož podolgovat hlebček, iz katerega je gledala slama ...« Polk, katerega vojaki so izkusili mnoga bojišča, je bil takrat na rezervnih položajih ob Piavi in »namesto kruha in mesa« so dobivali okupacijski denar, za katerega pisec pristavlja, da ga »nismo mogli prežvečiti«. Vojakom je bila po besedah pisca »edina tolažba vino, ki ga je bilo polne kleti v tako velikanških sodih, da nismo še videli takih«, in ki ga je »ves polk pil na prazen želodec«.²¹

Iz časa priprav na preboj fronte pri Kobaridu in Tolminu, ki so ga uspešno izpeljale skupne avstro-ogrske in nemške enote, obstaja mnogo drobnih notic o sporih med nacionalno mešanimi zavezniškimi enotami. Mnoge med njimi je posredno povzročila tudi problematika prehrane, pijače in z njo povezani dogodki. Tako obstaja več podatkov o nezadovoljstvu civilistov in avstro-ogrskih vojakov glede vedenja nemških vojakov in o konfliktih med nemškimi in domačimi narodno mešanimi avstro-ogorskimi polki. Eden takih zapisov iz Kranja poroča, »da so nemške čete zelo oblastne«, da »slovensko govorico označujejo za lajanje«. V Kamniku naj bi si nemški vojaki sami določali cene za kosila, in sicer 1,60 K, kot stane v Nemčiji, in naj bi zavrnili plačevanje pijače in podobno.²² Kot si je zabeležil Fran Milčinski, je prihajalo tudi do večjih zaostritev med vojaki. Tako naj bi se »v Kranju stopili Nemci in Čehi zaradi domnevno boljše hrane, ki naj bi jo dobivali Nemci, in žalitev v smislu: »pomije so za avstrijske vojake«. V pretepu, ki je sledil, naj bi bilo več poškodovanih in celo mrtvih. Do podobnih pretepev naj bi prihajalo tudi drugje in posledično se Nemci pogosto pritožujejo nad neprijaznim sprejemom s strani civilistov in seveda obratno.²³

Trnovski kronist je svoje misli o pomanjkanju za zadnji dve leti vojne oziroma zaključno obdobje strnil z besedami: »1917–1918 je beda naraščala. Vse je zdihovalo in hrepenelo po miru.«²⁴ Razmere v letu 1918, v zadnjem letu vojne, so bile kljub nekaterim uspehom na bojišču za avstro-ogrsko monarhijo precej obupne. Na vzhodni fronti z Rusijo, ki je oktobra 1917 doživela revolucijo, so topovi utihnil. Na začetku leta 1918 so se začela mirov-

na pogajanja v Brest Litovsku na podlagi premirja, ki je bilo sklenjeno leta 1917. Uspešni predor fronte v skupni avstro-ogrsko-nemški ofenzivi oktobra 1917 je premaknil frontno črto iz Posočja na reko Piavo. Kljub občasnim ostrim spopadom se italijansko-avstrijska frontna črta praktično dosežena že novembra in decembra 1917, ni več bistveno spreminjala. Stanje na zahodni fronti z vključitvijo Združenih držav Amerike v vojno je bilo za sile osi vse bolj neugodno. Vojna je seveda prav tako intenzivno divjala na balkanskem bojišču. Kritično stanje monarhije in splošno razširjeno nezadovoljstvo so med drugim nakazovali upori vojaških polkov z večino slovenskega moštva: v Judenburgu, (17. pešpolk, 12. 5. 1918), Radgoni (97. pešpolk 23. 5. 1918), Murau na Zgornjem Štajerskem (7. lovski bataljon, 14. 5. 1918) in kasneje tik za frontno črto v Codroipu (2. gorski strelski polk, 24. 10. 1918) in drugi upori, kot sta dobro znana upora mornarjev v Boki Kotorski in Pulju. Ne da bi poenostavljali večplastne vzroke bi lahko rekli, da je nezadovoljstvo raslo sočasno z zmanjševanjem količine kruha ter porastom števila mrtvih in ranjenih. Zvestoba tradicionalni monarhiji in njenim vrednotam je vse bolj upadala. V zadnjem letu vojne, v letu 1918, je bil eden glavnih problemov tako posameznikov kot tudi državnih gospodarstev vseplošno pomanjkanje in izčrpanost. Kakšne so bile razmere po preboju fronte, se za območje Gorice lepo zrcali v pisanju zdravnika Bogdan Kazaka, ki je v reviji Mladika leta 1935 objavil svoje, kratke »zdravniške spomine«, v katerih je zapustil zgovorno poročilo in različna pričevanja o razmerah v neposrednem zaledju fronte in porušenih Gorici v obdobju vojne. Tam je med drugim zapisal: »Prijatelj je opisoval, kako strahotno je življenje naših ljudi: Že ob prihodu je vojaštvo uničilo vse poljske pridelke in pobralo kmetijam vso živino. V kmetijskih hišah se šopirijo častniki in podčastniki ... Najhuje trpi ženstvo mlajših in srednjih let. Na dnevnem redu so posilstva, ki jih nikdo ne kaznuje. Zgodilo se je tudi, da je dekle zabodlo nasilneža z njegovim bajonetom. Toda življenjska stiska je v nekaterih družinah že tolika, da se žene prodajajo za denar, kruh, moko, sladkor in druga živila, da z njimi otimajo sebe in svoje otroke pred lakoto.« Bogdan Kazak je bil eden tistih redkih, ki je poleg znanega patra Frančiška Ambroža, varuha cerkve in samostana na Sveti Gori in Kostanjevici, ostal ves čas vojne v Gorici. Gorico po umiku Italijanov torej po avstrijsko-nemškem preboju je opisal z besedami: »Vse hiše za Gradom so bile porušene, na cesti je ležalo polno razne šare, čelad pušk, zabojev z naboji in zavoji, velike množine izpraznjenih in polnih pločevinastih posodic s hranivi. Med te šaro so se mirno sprehajale zavaljene podgane v gostih rojih, ki se

²⁰ Franc Rueh, *Moj dnevnik 1915–1918*, Slovenska matica, Ljubljana, 1999, str. 198.

²¹ Ivan Maticič, *Na krvavih poljanah*, Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1922.

²² Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, Slovenska matica, Ljubljana, 2000, str. 285–286.

²³ Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, Slovenska matica, Ljubljana, 2000, str. 288.

²⁴ Ivan Vrhovnik, *Trnovska župnija v Ljubljani*, Faksimile izdaje iz leta 1933, Ljubljana, 1993, str. 166.

Koledar za nabiranje 1918: »Nabiranje in izrabljanje vseh divjih plodov in odpadkov je nujno potrebno in nam olajša, da vztrajamo! Glavna nabiralnica pri c. kr. uradu za prehranjevanje ljudi, Dunaj, I. okraj Trattnerhof.

zame niso niti zmenile, jaz pa sem se jih iz studa ogibal, da nisem stopal po njih.« V nadaljevanju njegovega opisa beremo: »Zunaj je bila tema, tu in tam nekoliko razsvetljena s čudnimi baklami. Posamič ali v majhnih gručah so si netili ogenj plen iščoč vojaki z zvitki cunj ali papirja. Bilo je tiho, le cvililo je nemarno zoprno od daleč in blizu, tudi meni pod nogami. Vsak drugi ali tretji korak sem stopil na podgano, ki je zacvilila in neusmiljeno cvilila toliko časa, dokler je niso požrle tovarišice. Včasih se mi je katera te golazni zaletela v bedro in me skušala ogristi, toda hvala Bogu, nosil sem takrat močne usnjate golenice, da mi ni moglo do živega. Ni se mi hotelo boja z ostudno živadjo, saj se mi je od samega gnusa obračal želodec. Nisem več vzdigoval nog pri hoji, da ne bi kate-re pohodil, marveč samo drsal sem po tleh.« Ob tem razmišlja, o vlogi gnusnih podgan, ki so na neki način počistile ostanke nesnage in odpadkov, ki jih ni nihče pospravil. »Kdo naj vzdržuje snago v vojaških rovih in zakopih, kdo naj pobira mrličje, ki jih nihče ne pokopuje, kdo naj pospravlja ostanke pokopanih, ki jih mečejo grnate iz grobov? Na vsej dolgi bojni črti se belijo oglodane kosti in lobanje, a nikjer ni sledu o razkrajajoči se mrtvačini.« Pisec tudi poroča, da je na okrajnem glavarstvu z ogorčenjem poročal o »brezmiselnem divjanju vojaščine« in prosil stražnike, naj zavarujejo njegovo stanovanje pred pustošenjem. »Smejali so se mi dobri možje, češ da so brez moči nasproti vojaštvu, ki ima po nekem starem in nepisanem pravu svobodo plenjenja v osvojenem mestu in ozemlju.« Na njegovo pripombo, da v Gorici »niso v sovražnikovem mestu in ozemlju ti divjaki!«, je dobil odgovor: »Kdo naj dopove to razliko tolпам, ki so se navedile ropati že po Galiciji!« V zvezi z dogajanjem v Gorici in »glede podganjega redarstva« so se njegovemu pripovedovanju čudili sorodniki in znanci v Ajdovščini, ki pa so se lahko prav kmalu prepričali o resničnosti njegovih besed, ko so se »trume podgan«, razselile po Vipavski dolini. Oziroma kot je Bogdan Kazak duhovito pripisal, so podgane, »opravičivši vojno zdravstveno službo, iskale plače po naših praznih shrambah.«²⁵

V zvezi z nasiljem avstrijskega vojaštva v času prodora najdemo nekaj zabeležk tudi pri Franu Milčinskem, ki si je zabeležil različne vojne vtise, govornice in vesti: »Naši streljali v polne sode in lovili vino v čelade. Pri Asiagu bil ves bataljon pijan. Naši divjali, grdo počeli z ženstvom. Šef zdravnik dr. Pepek zdihoval: Ti barbari kaj bodo naredili, če pridejo v Benetke.«²⁶ Hitri umik italijanske vojske prek reke Tilment je raztegnil prodirajoče enote prek celotne ravnine med reko Sočo in močvirnatimi področji ob reki Piavi, kjer se je oblikovala nova frontna črta. Kot je na podlagi arhiva poveljstva armadne skupine maršala Svetozarja

Borojevića ugotovil Josip Žontar, so »že prve dni januarja 1918 začela usihati prehrabena sredstva Benečije«. Prehrabna kriza, ki je nastopila pri obeh v močvirna območja vkopanih armadah že sredi januarja, se je februarja izrazito zaostila in marca 1918 dosegla svoj prvi višek, ki se je najlepše zrcalil v dejstvu, da je »povprečna telesna teža vojakov padla na 50 kg.«²⁷ Josip Žontar je objavil ohranjeno brzojavko poslano Borojevićevemu poveljstvu z dne 27. maja 1918, v kateri se opozarja na lakoto: »Pri današnjem obisku fronte je nastopilo moštvo nekega odličnega pešpolka v deputaciji ter prosilo za izboljšanje menaže, ker morajo umreti od lakote. Prepričal sem se, da odpade 50 g mesa na moža za dobo 24 ur. Pri takšni dotaciji mora v kratkem popolnoma odpovedati delovna sposobnost čete. Tudi položaj glede moke je beden, izboljšanja ne gre več odgoditi.« Borojevićev odgovor in naročilo piscu poročila nadvojvodu Jožefu je bilo, »naj energično nastopi proti takšnim pojavom, ki pričajo o nevarno omajani vojaški disciplini« in da »deputacij moštva ne pozna vojaški pravilnik in da je to obžalovanja vreden pregrešek zoper disciplino.«²⁸ V takšnem stanju je bila vojska v času zadnje neuspešne ofenzive junija 1918. Tu je morda treba dodati, da je pri avstro-ogrski armadi ob Piavi terjala veliko žrtev malarija, ki se ji je avgusta 1918 pridružila in se močno razširila še griža. Širjenje bolezni je bila seveda posledica izčrpanosti, pomanjkanja in slabe prehrane. Po podatkih, Borojevićevega arhiva, ki jih navaja Josip Žontar je dnevno zbolelo okoli 70 mož. Že ob neuspešni ofenzivi na Piavi junija 1918 se je moralo vrhovno poveljstvo prvič v času vojne javno »opravičevati« zaradi nezadovoljstva ob velikem številu žrtev.

To je ozadje težkih razmer v katerih je bil v Ljubljani avgusta 1918 ustanovljen Narodni svet in v katerih je monarhija prišla do svojega konca.²⁹ Septembra 1918 se je še vedno zniževal dnevni obrok kruha in moke, kar je seveda stopnjevalo javno nezadovoljstvo in sumničenja glede neenakopravnosti Ljubljane z drugimi mesti monarhije. Tako imenovana Mestna aprovizacija za Ljubljano je na podlagi podatkov za Kranjsko ugotavljala, da ima zalog krušne moke le še za nekaj dni, zato je v želji, da bi preprečili preprodajo, dodatno poostrila nadzor in sprejela dodatne ukrepe v zvezi s trgovino in cenami kruha. Vse to kaže na zaostritev že tako nevzdržnih prehrabnih in z njimi povezanih socialnih razmer v mestu in podeželju.

V obdobju pred prevratom naj bi mladina v Ljubljani in drugih krajih ob skrajno okrnjenem šolskem pouku »pohajkovala sestradena in slabo oblečena« po cesti. »Vsa peza življenja leži na ženah, na materah. Kakor sence lazijo po mestu iščoč hrane. Ali za to so karte, samo karte opravičujejo življenje.«³⁰ Glede obleke niso bili slabo ob-

²⁵ Bogdan Kazak, V vojaški službi, Mladika, družinski list s podobami, letnik 1935.

²⁶ Fran Milčinski, Dnevnik 1914–1920, Slovenska matica, Ljubljana, 2000, str. 302.

²⁷ Josip Žontar, Arhiv poveljstva armadne skupine maršala Svetozarja Borojevića, Kronika, letnik 1956, št. 1, str. 39–47.

²⁸ Prav tam str. 45.

²⁹ Marko Štepec, »Avstro-Ogrska je prišla vedno za eno idejo prepozno ...« O življenju v prevratnem obdobju, V: Slovenija od prve svetovne vojne do koroškega plebiscita in Rapalla, Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana, 2000, str. 41–50.

³⁰ Ljubljanska kronika, Kronika slovenskih mest, letnik 1934, str. 63.

lečeni le otroci. Če gre verjeti tovrstnim zapisom, je bilo tudi večinsko prebivalstvo precej slabo oblečeno. Mestna vlada je v zvezi s civilno obleko zaprosila vojno ministrstvo, da namenijo za vojaštvo nerabno obleko civilistom, a ni bila posebej uspešna, saj tudi vojska ni več pokrivala vseh svojih potreb. S posebnimi dobrodelnimi akcijami so se zbirale obleke za begunce. V zvezi z obleko si je Milčinski že oktobra 1916 zabeležil zanimivo opombo o vojni kot dobrem krojaču: »Včeraj sem naročil ženi, naj mi pri stari salonski suknji, ki jo bom zdaj pozimi spet začel nositi, prešije gumbe, ker je lani nisem mogel zapeti. Danes jo je spričo snega dala iz omare, pomeril sem jo in mi je prav, deloma še ohlapna. Vojna nima le izobilja etičnih in vzgojnih sil, ampak je tudi dober krojač.«³¹

Vsaj že od poletja 1918 naj bi se ozračje razpada v zaledju vse bolj odražalo na pomanjkljivi javni varnosti, kot to imenujejo takratni časopisi. Po cestah in ulicah je bilo namreč vse več nezadovoljnih vojakov in dezertarjev, ki naj bi ogrožali varnost in življenja. Posebej pa so varnostne razmere za civilno prebivalstvo postale pereče, ko so se novembra bolj ali manj neorganizirano začeli domov vračati vojaki. Glavnina avstro-ogrske vojske, naveličane vojne, se je iz notranjosti Italije vračala domov v prvih dveh tednih novembra. Ob cestah in železniških postajah so za njimi ostajali kupi odvržene in zapuščene vojaške opreme, ostankov orožja, vozov, avtomobilov in konj. Ceste so bile polne vojakov, ki so se vračali domov, in prizori razsula so naznanjali novo obdobje.

29. oktobra 1918, na dan prve manifestacije v novoustanovljeni državi so bili po pričevanju sodobnikov mesta, trgi in vasi zaviti v slovenske narodne zastave. Trgovine in uradi so bili zaprti, prebivalci so slavili konec vojne na ulicah in v različnih lokalih. Iz hiš so vihrale narodne zastave in mesta na Slovenskem so hitro dobila slovensko podobo. Ozračje je bilo podobno, kot ga je za Prago opisal dr. Ivan Lah, ki je kot ranjenec dočakal konec vojne in monarhije v bolnišnici: »Bil je ponedeljek, zato jutranji listi še niso izšli. Nihče še ni vedel, da smo doživeli veliki dan. Ob desetih plane v našo sobo znanec: Avstrija je kapitulirala ... In na vseh obrazih ena sama radost, ena sama misel, en smeh. Kapitulirala je. Z nekaterih hiš so že vihrale zastave. Srečujemo vojake, mahajo nam že od daleč v pozdrav. Ravno kar so bili odvrgli gumbe z napisom K s svojih čepic. Proti nam je pripeljala žena otroka: Glej, mama, ta ima še gumb na čepici, pravi dečko in kaže na nas. Zdaj smo šele vedeli, kaj se godi. Avstrije je konec. Sneli smo čepice in odtrgali gumbe.«³² Kakšen pomen so imeli simboli, ki so jih vojaki različnih narodnosti ob prevratu odvrgli, lepo opiše Franc Zupancič, častnik 27. do-

mobranskega pehotnega polka, ki je zaključni del vojne preživel v Rusiji kot ujetnik. Ne brez povezave s kasnejšimi dogodki v Pragi piše o Čehih, da »imajo s seboj velikega psa, ki ga kličejo Franc Jožef in ima po celem životu vse polno kapnih rozet.«³³ Tudi Ivan Lah je poiskal trobojni trak, ki mu je ostal od »nekega božičnega daru«, si pripel na čepico »naš deklaracijski znak« in odšel na Vaclavski trg. Ob tem se spominja: »Glej, že se vali po sredi trga črna masa ljudi. V ospredju neso velikega cesarskega orla z zlomljenimi perutmi. Neki deček je snel z njega avstrijsko krono in jo je posadil sebi na glavo, nekdo je nataknil pločevinasti Viribus unitis na dolg drog in dva bijeta s palicami po njem. Tak se vali sprevod naprej navzgor proti spomeniku sv. Vaclava. Smeh, krik, pesem, ploskanje, vse se izpreminja v eno samo bučno pesem. Invalid je odpel svojo medaljo in jo obesil raztrganemu orlu v kljun. Kdor ima še tako medaljo, stori prav tako. Kmalu je ves orel v medaljah. Ta strašna zver, pred katero smo trepetali cela stoletja, je danes ljudstvu v zasmeh. Dovtip sledi dovtipu. V slovesni procesiji smo prinesli orla do spomenika. Tam smo ga vrgli na tla in razbili.«³⁴ Tudi v Ljubljani so poleg dvojezičnih napisov na uradih in trgovinah simboli in spomeniki minule države postali prve žrtve narodnega navdušenja. Fran Milčinski si je zapisal, da je bil na silvestrovo leta 1918 odstranjen kip cesarja Franca Jožefa: »Zjutraj so bile planke okoli cesarjevega kipa na Slovenskem trgu razmetane, doprsni kip pa odstranjen.« Enako se je zgodilo kipu Radetzkega.³⁵ Dva dni kasneje so »mladi ljudje po kavarnah pobrali nemške liste in jih sežigali pred kazino.«³⁶ To so le drobci širšega zgodovinskega procesa, ki presega namen pričujočega zapisa.

Naj sklenem z izkušnjo vrnitve domov, ki jo je opisal Ciril Prestor, ki se je prek Budimpešte vračal domov z balkanskega bojišča in si za 20. oktober zapisal v dnevnik: »Na vlak, da čim preje uidemo solunski armadi, posebno Francozom, ki so močno pritiskali za nami. Vendar tako hitro niso mogli, kakor smo mi bežali.« V Budimpešto je prišel 6. novembra ponoči oziroma zgodaj zjutraj in opisal takratno ozračje: »Hodil po mestu brez cilja in iskal smeri proti domu. Ogerski žandarji in narodna straža nam vse pobrala. Kot berači smo hodili po mestu. Šel preko mosta čez Donavo iskati kolodvor, da se odpeljem proti domu. Se znašel na kolodvoru in se odpeljal proti Pragerskem.« O Pragerskem si je 7. novembra, ki ga je štel kot svoj 1566. dan vojne, zabeležil: »V postaji strašno streljanje. Pokanje pušk huje kakor v fronti in še ponoči. Se vozil iz Pragerskega proti Zidanem mostu lačen in žejen. Še tema. Strašno streljanje na postaji. Ob 5. uri zjutraj 8. no-

³¹ Fran Milčinski, Dnevnik 1914–1920, Slovenska matica, Ljubljana 2000, str. 207.

Glej: Vilma Brodnik, Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno, Kronika, letnik 37, št. 3, 1989, str. 226–230 in Vilma Brodnik, Dobrodelnost v Ljubljani med prvo svetovno vojno, Kronika, letnik 38, št. 1–2, 1990, str. 56–64.

³² Ivan Lah, Druga knjiga spominov, Ljubljana, 1940, str. 177.

³³ Franc Zupancič, Dnevnik 1914–1918, Slovenska matica, Ljubljana, 1998, str. 275.

³⁴ Ivan Lah, Druga knjiga spominov, Ljubljana 1940, str. 178.

³⁵ Fran Milčinski, Dnevnik 1914–1920, Slovenska matica, Ljubljana, 2000, str. 411. Avtor kipa Franca Jožefa je bil kipar Svetoslav Peruzzi. Ostal je le podstavek z žensko figuro – alegorijo mesta Ljubljane.

³⁶ Prav tam str. 415.

vembra prišel pred domačo hišo. Nisem mogel nobene-
ga priklicati. Se vlegel pred prag in zaspal. Zjutraj me je
zbudil hišni gospodar. Zopet doma, konec trpljenja.«³⁷

Povzetek

Avtor v prispevku piše, kako je soška fronta vplivala na življenje v neposrednem zaledju in tudi sicer na slovenskem ozemlju. Poudari posledice vojne na področju prehranjevanja kot enega ključnih kazalnikov razmer in sprememb v vsakdanjem življenju prebivalstva. Za ta čas je značilno veliko pomanjkanje prehranskih in drugih življenjskih dobrin, uvedene so bile živilske nakaznice, precej razširjena pa je bila tudi lakota. Prispevek je pisan na temelju spominske literature, časopisnih in arhivskih virov. Zakladnica podatkov je zlasti muzejska zbirka razglasov iz obravnavanega obdobja. Avtor je uporabil predvsem razglase ljubljanskega magistrata, ki so bogat vir podatkov za rekonstrukcijo življenja na Slovenskem med prvo svetovno vojno.

Abstract

In the article author investigates the impact of Isonzo Front on life in Slovenian territory in general and in its immediate hinterland. He stresses the impact of war on the field of alimentation as one of the key indicators of circumstances and changes which population has to face in everyday life. The main characteristics of that period were great shortage of provisions and other goods, famine and the introduction of ration cards. The article is based on memorial literature, journalistic and archival sources. The true treasure house of information represents museal collection of public proclamation from that time. For this reason, the author brings into use Public proclamations of Ljubljana City hall that represent rich source of information, which enables the reconstruction of life in Slovenia during the period of First World War.

Slika 1: Propagandni plakat s pozivom k zbiranju in oddaji kopriv iz časa prve svetovne vojne

Slika 2: Otroci pred »Mlekarno dojenčev« v begunskem taborišču Steinklamm

Slika 3: Vrnitev domov iz begunstva, razglednica

Slika 4: Kuhinja v zaledju fronte pri Kostanjevici na Krasu

³⁷ Ciril Prestor, Ko sem nosil vojaško suknjo. Pot po svetu od leta 1913–1918; V: Oto Luthar, O žalosti niti besede, str. 196–198. Eva Holz, Dnevnik Cirila Prestorja iz I. svetovne vojne, Kronika, letnik 1986, št. 1–2, str. 87.

Slika 5: Natovarjanje snega za potrebe oskrbovanja z vodo avstro-ogrskih vojakov na visokogorskih položajih v Krnskem pogorju; pot iz Prehodcev na Peske

Slika 6: Cesta proti središču Vidma z odvrženo opremo in ostanki umikajoče italijanske vojske po preboju fronte oktobra 1917 pri Kobaridu in Tolminu

Slika 7: V vrsti za hrano. Iz albuma delavnic 5. armade, ki so v okolici Ljubljane delale za potrebe bojev v Posočju

* Slikovno gradivo je last Muzeja novejša zgodovine Slovenije.

Dr. Milica Kacin Wohinz, Inštitut za novejšo zgodovino

JUGOSLOVANSKO-ITALIJANSKE POGODBE MED DVEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Do Osima, ki je zaprl »jadransko vprašanje«, po drugi vojni spremenjeno v »tržaško vprašanje«, imamo lok meddržavnih pogodb med Italijo in Jugoslavijo. Na zemljevidu Primorske in Istre je bilo v letih od 1914 do 1956 vrisanih nič manj kot 15 mejnih črt, od katerih je bilo sedem, vključno s soško fronto udejanjenih.

Pogodba med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in Kraljevino Italijo sklenjena v Rapallu 12. novembra 1920, je odtrgala od slovenskega narodnega telesa 327.230 prebivalcev, to je dobro četrtino vseh Slovencev, strnjeno naseljenih na ozemlju, ki je predstavljalo skoraj tretjino slovenskega etničnega ozemlja. Le mesta Gorica, Trst in v Istri so bila narodnostno mešana ali večinsko italijanska. Skupaj s 35.000 Slovenci Benečije, priključenimi

Italiji že leta 1866, je bilo po prvi svetovni vojni v Italiji okrog 360.000 Slovencev in 152.500 istrskih Hrvatov.

Zedinjenje Italije

Z Rapalsko pogodbo je Italija zaključila svoje zedinjenje – Risorgimento.

Težnja po pridružitvi zadnjih stotisočev Italijanov, ki so po zedinjenju držav na polotoku 1860–1866 še ostali v habsburški monarhiji – v Julijski krajini jih je bilo po štetju 1910, 421.444, nekaj deset tisoč tudi v Dalmaciji, več sto tisoč na Tridentinskem in Gornjem Poadižju –, je spodbudila iredentistično gibanje, to je gibanje za odre-

šitev sonarodnjakov izpod habsburškega žezla. Italijansko iredentistično gibanje je v slovenskem kolektivnem spominu demonizirano, ker je stremelo po ohranitvi nadoblasti Italijanov v narodnostno mešanih mestih in predvidelo naravno asimilacijo drugorodnih ljudstev v zaledju teh mest. Za italijansko državo pa je ta »odrešitev« pomenila tudi odskočišče za prodor v Podonavje in na Balkan.

Ta cilj je postal dosegljiv po izbruhu prve svetovne vojne poleti 1914. Italija je kot članica Trizveze z Nemčijo in Avstro-Ogrsko razglasila nevtralnost, toda prevladalo je gibanje za intervencijo v vojni. Nacionalistična struja, z zunanjim ministrom Giorgiom Sydnijem Sonninom in predsednikom vlade Antoniom Salandro (njegova je parola »sacro egoismo nazionale«), je videlo v vojni možnost ne samo za dokončanje zedinjenja italijanskega naroda, temveč tudi možnost za uvrstitev Italije med velesile. Tako je italijanska vlada začela tajno trgovati z Dunajem in z antantnimi silami, dokler niso le-te s tajno Londonsko pogodbo 26. aprila 1915 italijansko intervencijo v vojni proti centralnim silam vnaprej poplačale z ozemljem, ki je pripadalo habsburški monarhiji, na katerem so poleg Italijanov živeli tudi Nemci, Slovenci in Hrvati. Na vzhodu je mejna črta Londonskega pakta potekala po razvodju med Jadranskim in Črnim morjem, na Jadranu je bila Italiji obljubljena osrednja Dalmacija z otoki. Londonski pakt je Italiji dodelil tudi tridentinsko ozemlje z Južno Tirolsko, imenovano Gornje Poadižje – Alto Adige, naseljeno z okrog 200.000 prebivalci nemške narodnosti. Obljubljeno deželo na severovzhodu so imenovali Venezia Tridentina, deželo na vzhodu pa Venezia Giulia.

Pariška mirovna konferenca v letih 1919–1920

Italija je kot sobojevnica antantnih sil prišla iz prve svetovne vojne kot zmagovalka in je bila uvrščena med velesile. Mirovna konferenca v Parizu (1919–januar 1920) razmejitve z novonastalo Kraljevino SHS ni rešila. Italija, ki je soodločala v svetu četverice, to je skupaj s Francijo, Anglijo in Združenimi državami Amerike, je zahtevala mejo po Londonskem paktu, pa še Reko, ki je ta pakt ni prisojal Italiji. Londonski pakt je bil glede vzhodne meje praktično že realiziran (in presežen), saj je Italija po sklenitvi premirja v imenu antante 3. novembra 1918 takoj zasedla ozemlje Goriške, Trsta, Istre, dela Notranjske in Dalmacije. Zasedbena vojaška uprava v Julijski krajini je storila vse, da bi to ozemlje dobilo italijansko lice, s čimer bi bila mirovna konferenca postavljena pred izvršeno dejanje. Sem spada tudi požig slovenskega Narodnega doma v Trstu 13. julija 1920. Toda italijanske ozemeljske interese na vzhodu, zaradi katerih je stopila v vojno, je ogrožal nastanek nove države ob Jadranu – Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, kar bi že samo po sebi zahtevalo revizijo Londonskega pakta, saj je bil sklenjen zoper habsburško monarhijo.

Zato je italijanski general Pietro Badoglio že konec leta 1918 pripravil tri projekte za razbijanje te nove države.

Mirovna konferenca ni rešila »jadranskega vprašanja«. Tudi neposredna pogajanja od februarja do junija 1920 med italijanskim predsednikom Nittijem in jugoslovanskim zunanjim ministrom Trumbićem so se izjalovila. Brez odgovora je ostal zanimiv malo znan predlog voditelja Vseslovenske ljudske stranke in bivšega deželnega glavarja, protisrbsko usmerjenega Ivana Šušteršiča. Med mirovno konferenco marca 1919 je italijanski vladi v tajnosti predlagal ustanovitev hrvaško-slovenske republike pod italijanskim protektoratom, v zameno za protektorat pa bi odstopila od Londonskega pakta. Toda Kraljevina SHS, ustanovljena decembra 1918, je bila mednarodno priznana šele poleti 1919, ob podpisu Versajske pogodbe.

Kraljevina SHS je na mirovni konferenci najprej zahtevala etnično mejo to je ob vzhodnem robu furlanske nižine, brez slovenske Benečije. Zatem je predlagala arbitražo predsednika ZDA Wilsona, ki je med svojimi 14 točkami predvidel razmejitev med Italijo in Kraljevino SHS po »lahko določljivih narodnostnih črtah«. Združene države Amerike niso bile podpisnice Londonskega pakta, njihov predsednik mu je nasprotoval tudi zato, ker je bil tajen, s čimer je prišel v konflikt z italijansko delegacijo. Njegov mejni predlog, t. i. Wilsonova črta pa tudi ni tekla po »lahko določljivih etničnih linijah«, saj je to linijo krepko prekoračila proti vzhodu. Na severu je prepuščala Jugoslaviji, to je Sloveniji, le cerkljanski, idrijski, postojnski in ilirskobistriški okraj, Hrvatom pa tretjino Istre vzhodno od Učke in reke Raše ter vso Dalmacijo. Wilsonov predlog sta odbili tako italijanska kot jugoslovanska delegacija. Jugoslavija se ga je oklenila kot zadnjo možnost v bilateralnih pogajanjih, a je bilo prepozno. Wilsona namreč ni bilo več na mirovnem prizorišču.

Pogajanja v Rapallu leta 1920

Bilateralni pogovori v Rapallu so se začeli 8. novembra 1920. V jugoslovanski delegaciji so bili predsednik vlade Milenko Vesnić, zunanji minister Ante Trumbić ter minister za finance Kosta Stojanović; v italijanski pa premier nove vlade (od julija 1920) Giovanni Giolitti, zunanji minister grof Carlo Sforza in vojni minister Ivenoe Bonomi. Italijanska stran je predložila kompromisno mejno črto. Vztrajala je na strateški meji Londonskega pakta do Snežnika, Jugoslaviji pa je prepuščala Dalmacijo razen mesta Zadar in nekaj otokov, za Reko je predlagala neodvisnost. Vesnić je predlagal linijo blizu Wilsonovi črti s korekturami v korist Italije. 10. novembra je Sforza obvestil Trumbića, da italijanska stran ne bo odstopila od svojega predloga, razen glede Visa.

Jugoslavija je prišla v Rapallo skrajno oslABLJENA. Obkroženo s sedmimi sosedi, od katerih le eden ni imel z njo mejnih sporov, so njeno integriteto tudi navznoter ogrožale sredobežne sile, zlasti Hrvaška; na Koroškem je

izgubila plebiscit; nanjo sta pritiskali podpisniki Londonskega pakta Anglija in Francija. Italijanska delegacija jo je postavila pred ultimat: ali italijanski kompromisni predlog ali Londonski pakt. Tako je jugoslovanska delegacija v štirih dneh pristala na vse, kar je zahteval italijanski kompromis, na »tisto, kar ni mogla spremeniti«, kot je poročal v Beograd Milenko Vesnić.

Rapalska pogodba leta 1920

Rapalska pogodba je bila podpisana 12. novembra 1920. V prvem členu je določala mejo po vrhovih: Peč-Jalovec-Triglav-Možic-Porezen-Blegoš-Črni vrh nad Cerknim-Bevki-Hotedršica-Planina-Javornik-Biška gora-Griž-Snežnik-Kastav-vzhodno od Matulj v morje. Na severu je torej Italija dobila avstro-ogrske dežele Goriško - Gradišansko, Istro, Trst z okolico, od vojvodine Kranjske politični okraj Postojno, sodni okraj Idrijo, brez občin Žiri, a z deli občin Grčarevec, Planina in Logatec, od Koroške sodni okraj Trbiž in občino Bela peč. To ozemlje je poimenovala Venezia Giulia - Julijska Benečija, primorski Slovenci pa so jo poimenovali Julijska krajina, v protest proti italijanski »Venezii«. Italija je dobila na Jadranu Zadar z okolico in otoke Lastovo, Palagruž, Cres in Lošinj z manjšim okoliškimi otoki.

Rapalska meja je na severu prekoračila londonsko črto v škodo Slovencev, na Jadranu pa je bila umaknjena v korist Hrvatov. Od razvodja na Javorniku je namreč meja zavila vzhodno od Postojne do vznožja v Planini od tu na Snežnik in do morja. Snežnik je postal v italijanski mentaliteti simbol italijanske zmage. Dalmacija je pripadla Kraljevini SHS, glavni kompromisni dosežek pa je bila ustanovitev svobodne države Reke. Septembra 1919 jo je zasedel pesnik Gabriele D'Annunzio s prostovoljci - legionarji, ki jih je zbral v Ronkih (Ronchi dei legionari). Po sklenitvi Rapalske pogodbe ga je italijanska vojska pregnala s silo in obstreljevanje Reke z morja je v italijanski zgodovini znano kot »krvavi božič« - »Natale di sangue«. V sedmem členu pogodbe sta se kraljevini obvezali priznati pripadnikom in društvom italijanske manjšine v Dalmaciji ekonomske, kulturne, jezikovne, verske in druge pravice ter pravico do opcije za italijansko državo, brez obveze do izselitve. Poseben dokument je bila »Antihabsburška konvencija«, s katero sta se državi obvezali preprečiti povratek Habsburžanov na prestol Avstrije in Madžarske. Italijanska poslanska zbornica je Rapalsko pogodbo ratificirala 5. januarja 1920, jugoslovanska vlada pa pogodbe ni predložila narodni skupščini zaradi javnega ogorčenja. Objavila jo je v uradnem listu 8. decembra 1920, udejanjena pa je bila s kraljevim ukazom 26. junija 1922.

Jugoslovanska manjšina v Italiji

Rapalska meja je bila izrazito strateška meja, utemeljevali so jo tudi kot historično, misleč na rimski imperij in oglejski patriarhat, pri čemer nekaj sto tisoč »drugorodcev«, pripadajočih neznatni in neznani »slovanski« etniji, ni nikomur nič pomenilo. Nobena pogodba jih ni omeњjala, kaj šele da bi jim priznala status narodne manjšine; prepuščeni so bili Italiji brez jamstva za ohranitev narodne individualnosti, le v parlamentu so italijanski državniki in sam kralj Vittorio Emanuele III. zagotavljali spoštovanje njihove kulture in tradicij in zbornica je sprejela tudi resolucijo glede te zaščite. Tvorec Rapalske pogodbe, grof Carlo Sforza, je tri leta po podpisu, 1923, takole pisal Giovanniju Giolittiju: »Jugoslovani so bili v Rapallu že na robu obupa ... S soglasjem sosedov smo spremenili v Italijane pol milijona Jugoslovanov in dosegli posebne privilegije za nekaj tisoč Italijanov, ki so ostali v Dalmaciji. Vesnić (predsednik jugoslovanske vlade) in njegovi sodelavci so od mene ostro zahtevali, naj dam določena kulturna poroštva za Slované v Italiji. Odločno sem odklonil. Dejal sem, da nove države morejo in morajo dajati poroštva, tako velika sila kot je Italija, pa jamči že s svojo civilizacijo in strpnostjo. (Kako zelo sem se motil! Vendar je bila to srečna zmota.)« (Apih, str. 61)

Rapalska pogodba naj bi bila v načrtih njenih oblikovalcev uvod v dobre sosedske odnose med državama, vendar je to preprečila fašistična vlada, ki je prevzela oblast oktobra 1922. V jadranskem prostoru je vodila hegemonistično in revizionistično politiko, posebno sovražno do Jugoslavije. Italijanski nacionalizem in fašizem sta namreč zaradi izgube Dalmacije in Reke lansirala slogan o »pohabljeni zmagi« - »vittoria mutilata«, kar je že generiralo revizijo komaj podpisane pogodbe, čeprav je Mussolini ob prevzemu vlade pristal na njene določbe. Medtem ko je beograjska vlada hotela čim prej uresničiti pogodbo in doseči evakuacijo italijanske vojske iz Dalmacije in otokov, je fašistična vlada stremela k priključitvi samostojne države Reke k Italiji, s čimer je pogojevala dobre odnose s sosedo. Srbiji in posebej kralju Aleksandru Karadjordjeviću Reka ni dosti pomenila, predstavljala je predvsem simbol nezadovoljnih Hrvatov in Slovencev.

Rimska pogodba leta 1924

Septembra 1923 so se na pobudo Mussolinija začeli tajni pogovori med Italijo in Jugoslavijo glede trgovine in političnega zblíževanja. Pripeljali so do dveh pogodb - »Sporazuma med Italijo in Kraljevino SHS o Reki« in »Pakta o prijateljstvu in pristrčnem sodelovanju«. Podpisali so ju v Rimu 27. januarja 1924, za jugoslovansko stran predsednik vlade Nikola Pašić in zunanji minister Momčilo Ninčić, za italijansko pa predsednik vlade Benito Mussolini.

Sporazum o Reki je določal ukinitve svobodne države in njeno priključitev k Italiji. Jugoslovanski manjšini na Reki je zagotavljal enake pravice, kot jih je imela italijanska manjšina v Dalmaciji. Jugoslavija je prepustila Reko v zameno za politično pogodbo, ki naj bi zagotavljala dobre odnose z nevarno sosedo. Pakt, katerega vsebino je predlagala jugoslovanska stran, je določal medsebojno pomoč pri zaščiti stanja, kakršnega so vzpostavile mirovne pogodbe, nevtralnost v primeru neizvnanega napada ene ali druge strani in medsebojne posvete v primeru tistih mednarodnih zapletov, ki bi zadevali interese podpisnic. Veljal je pet let. Predstavniki slovenske in hrvaške narodne skupnosti v Italiji so si zaman prizadevali, da bi pogajalci sprejeli tudi minimalne nacionalne pravice za drugorodno manjšino v Julijski krajini.

Pogodbi o prijateljstvu in Reki naj bi končno rešili tako imenovano »jadransko vprašanje«, zato ju včasih imenujemo tudi »jadranski pakt«.

Nettunske konvencije leta 1925

Sledilo je še 32 konvencij, sprejetih v Nettunu 20. julija 1925, ki so urejale tista vprašanja, ki so med državama ostala odprta (železniški promet, promet turistov, skladišča, medsebojne finančne obveznosti, ribarjenje na Jadranu). Določile so pravice pravoslavne jugoslovanske skupnosti na Reki in pravice italijanskih državljanov v Dalmaciji.

Ker so konvencije dajale velike gospodarske privilegije Italiji na škodo Hrvatov v Jugoslaviji, pa še obsežne pravice italijanski manjšini v Jugoslaviji in nikakršnih pravic jugoslovanski manjšini v Italiji, jih narodna skupščina v Beogradu ni hotela ratificirati. V Ljubljani, Beogradu, Splitu in v Šibeniku s bile januarja 1928 protiitalijanske protestne demonstracije. Šele po odhodu hrvaških poslancev iz skupščine, zaradi uboja poslanca Stjepana Radića, je okrnjena narodna skupščina 13. avgusta 1928 ratificirala konvencije. Mussolini je pogojeval podaljšanje pakta o prijateljstvu z ratifikacijo konvencij. Ko je ta zapadel januarja 1928, ga je na jugoslovansko prošnjo sicer podaljšal za eno leto, toda januarja 1929 ga ni hotel več podaljšati.

Italijansko »obkrožanje« Jugoslavije

Dejansko je »prijateljstvo« med državama trajalo manj kot šest let, saj se je že z začetkom fašističnega totalitarizma po novembru 1926 stopnjevala italijanska protijugoslovanska kampanja. Italija je ogrožala Jugoslavijo s sklepanjem zavezništva z njenimi sosedami, čemur rečemo »obkrožanje« ali »obkoljevanje« Jugoslavije. Po paktu z Albanijo je stopila na Balkan. Sprejela je ustaško emig-

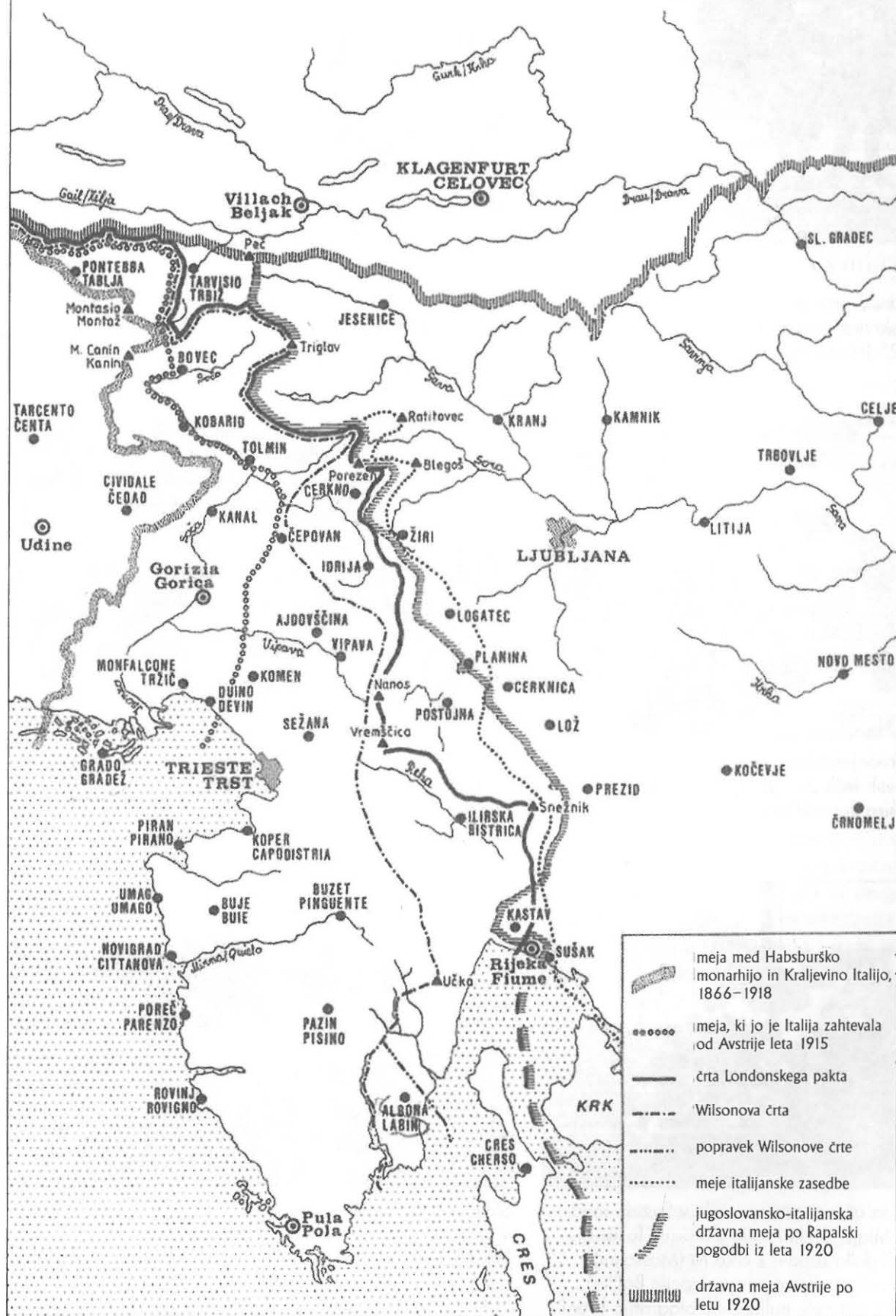
racijo, podpirala separatizem in spodbujala incidente na jugoslovanskih tleh (velebitska vstaja 1932). Po atentatu na kralja Aleksandra Karadjordjeviča 9. oktobra 1934 v Marseillu so se odnosi med državama znašli na najnižji stopnji; da bi preprečila še večji konflikt, je Jugoslavija pri svetu Društva narodov obtožila Madžarsko za atentat. Proti italijanski državi in fašizmu pa se je z jugoslovansko pomočjo in podporo italijanske antifašistične emigracije razvilo močno podtalno »orjunaško-tigrovska« gibanje, ki je z nasilnimi akcijami poskušalo ustvariti pogoje za gverilo v primeru italijanskega napada na Jugoslavijo. Zatrtlo je bilo s prvim tržaškim sodnim procesom pred Posebnim sodiščem za zaščito države septembra 1930.

Ciano-Stojadinovićev sporazum leta 1937

Leta 1935 sta se državi začeli približevati, tudi zato ker Jugoslavija ni uvedla sankcij zaradi italijanskega napada na Etiopijo. Sklenili sta trgovsko pogodbo (26. 9. 1936) in uvoz-izvoz časopisov. Mussolini je v Milanu 1. septembra 1936 izrazil pripravljenost Rima, da v odnosih z Jugoslavijo »odpre novo stran«, čemur je sledila tretja politična pogodba imenovana Ciano-Stojadinovićev sporazum. V pogajanjih med državama leta 1936 je Jugoslavija želela rešiti prioriteta vprašanja italijanskega prodiranja na Balkan, italijanske podpore ustaštvu in, prvič, koncesije za svojo manjšino v Italiji. V sporazumu, podpisanem v Beogradu 25. marca 1937, sta se obe strani obvezali spoštovati skupne meje, in če bi bila ena žrtev neizvnanega napada tretje sile, bi se druga vzdržala vsakršne akcije, ki bi koristila napadalcu. Potrdili sta še, da se v medsebojnih odnosih ne bosta posluževali vojne in da bosta vse spore reševali z miroljubnimi sredstvi. Določila o prijateljstvu in sodelovanju so bila naperjena proti poseganju Nemčije na območje italijanskih interesov na Balkanu. V četrtem členu sta se državi obvezali, da na svojem ozemlju ne bosta pomagali kakršni koli dejavnosti, ki bi bila usmerjena proti teritorialni integriteti ali obstoječemu redu druge podpisnice. To je pomenilo, da Italija odreka podporo ustaškemu gibanju, Jugoslavija pa podporo iredentističnemu gibanju primorsko-istrske emigracije v Jugoslaviji.

Zahtevo po koncesijah jugoslovanski manjšini je italijanska stran sicer sprejela, a le ustno. Zunanji minister Galeazzo Ciano je javno obljubil: enega ali več časopisov v »srbo-hrvaško-slovenskem« jeziku, pouk teh jezikov v nekaterih razredih osnovnih šol ter njihovo nemoteno uporabo v cerkvi, obnovo nekaterih kulturnih in gospodarskih društev in amnestijo obsojencev. V besedilo sporazuma pa teh koncesij italijanska stran ni hotela vnesti, da ne bi dezavuirala svoje dotedanje politike in prakse do »drugorodne« skupnosti. Obljube so bile le deloma izpolnjene. Amnestirani so bili konfiniranci in zaporniki, obsojeni zaradi narodne dejavnosti (ne pa tudi komunisti), namesto časopisov je oblast dovolila verski mesečnik Svetogorska kralji-

MEJNI PREDLOGI PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Slika 2: Predlogi o razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo po prvi svetovni vojni (Iz arhiva dr. Milice Kacin Wohinz, risal Zmago Drole.)

Slika 3: Jugoslovanski graničar in italijanski obmejni stražnik ob rapalski meji na mejnem prehodu Žiri – Osojnica leta 1925 (Hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije.)

Slika 4: Italijanska propagandna razglednica (Fotografijo hrani Goriški muzej.)

Slika 5: Nastop srednješolske mladine z učiteljšča v Tolminu v tridesetih letih 20. stoletja. Pred dijakinjami je profesorica Cezira Ferro (Fotografijo hrani Goriški muzej.)

Slika 6: Benito Mussolini v Kobaridu septembra 1938 (Fotografijo hrani Kobariški muzej.)

Slika 7: Učiteljica in učenci osnovne šole v Sužidu med obema vojnama. Mlajši dečki nosijo uniforme fašistične organizacije »Figli della Lupa«, s črko M (Mussolini), starejši dečki pa nosijo uniforme organizacije Balilla, deklice pa uniforme »Piccole Italiane« (Fotografijo hrani Goriški muzej.)

Slika 8: Dijaki pred dijaškim domom v Tolminu v tridesetih letih 20. stoletja v uniformah GIL – Italijanska liktorska mladina. (Fotografijo hrani Goriški muzej.)

Dr. Milica Kacin Wohinz, Inštitut za novejšo zgodovino

Primorsko odporništvo med dvema svetovnima vojnama

Odpor primorskih Slovencev med dvema svetovnima vojnama se je odražal v odklanjanju italijanske države, ki je zasedla in priključila ozemlje, naseljeno z neitalijanskim prebivalstvom, zoper voljo tega prebivalstva, in v odporu proti fašizmu, ki se je enačil z italijanstvom in z državo. Okrog pol milijona južnih Slovanov, ok. 360 000 Slovencev (vključno z Beneškimi) in ok. 152 000 Hrvatov v Istri in Kvarneru je bilo prepuščeno italijanizaciji, saj jim meddržavne pogodbe niso jamčile zaščite narodnosti. Za Italijane so bili »slavi«, uradno pa »allogeni - drugorodci«. Že v letih vojaške zasedbe (1918–1921), je državna oblast s preganjanjem izražanja slovanskih čustev in favoriziranjem italijanskih storila vse, da bi prikazala deželo Julijsko krajino kot italijansko. V teh letih so se Slovenci pridruževali revolucionarnemu delavskemu gibanju, ki je preplavljalo Italijo, zaupajoč njegovim načelom o socialni pravičnosti in narodni enakopravnosti. Tudi zato je »obmejni fašizem« skoval pojem »slavocomunisti«, ko se je razglasil za zastavonošo italijanskih interesov ob vzhodni meji. Ob usmeritvi v protislovanstvo, povezano s protiboljševizmom, je strnil dobršen del italijanskih sil in razvnel skrajni nacionalizem za boj proti dvema sovražnikoma hkrati. Prvi odraz te ofenzive je bil požig slovenskega Narodnega doma v Trstu 13. julija 1920. Odpor Slovencev in Hrvatov se je odražal v skupnih delavskih manifestacijah in stavkah ter v spopadih s fašisti in okupacijskimi silami. Najvidnejši primeri upornosti so bili razglasitev in obramba t. i. »Labinske republike« aprila 1921, upor istrskih kmetov na Proštini in linčanje fašistične čete, ki je 15. maja 1921, prišla iz Kopra v Marezige, da bi kalila parlamentarne volitve. Štirje fašisti so bili ubiti.

Politični društvi EDINOST v letih 1918–1928

Po priključitvi dežele k Italiji so slovenski predstavniki in poslanci v rimskem parlamentu izrazili državi lojalnost, tudi legitimni fašistični vladi, da bi po legalni poti zaščitili narodne pravice manjšine. Cilj narodnjaških političnih društev Edinost, liberalnega s sedežem v Trstu in kršćanskosocialnega s sedežem v Gorici, je bil preprečiti italijanizacijo slovensko-hrvaške narodne skupnosti, da se bo nekoč neokrnjena po mirni poti, s sporazumom s sosedi in posebno z italijansko državo pridružila svojima matični-

ma narodoma v Jugoslaviji. Lojalnost do države in oblasti se je zdela edina realna in možna politika za reševanje posameznih delov narodne stavbe, ki so jo načrtno spodkopavali zakoni, začeni z »gentilijevo« šolsko reformo, ki je odpravila pouk v maternem jeziku (1923). Bitka za narodne pravice je bila najbolj intenzivna v intervencijah slovensko-hrvaških poslancev v rimskem parlamentu in neposredno pri predsedniku vlade Benitu Mussoliniju.

V letih 1921–1924 so bili poslanci Josip Wilfan, duhovnik Virgil Šček, Karol Podgornik, Josip Lovrenčič in Hrvat Ulikse Stanger. V naslednji mandatni dobi, do leta 1928 le še Wilfan in Engelbert Besednjak, ki sta bila obojem voditelja, prvi narodnoliberalne, drugi kršćanskosocialne struje. Nastopali so s prošnjami in grožnjami, da se bodo ljudje uprli, da bo vsak dom postal šola in vsi starši učitelji, da bodo ljudje, ki so zdržali večstoletni germanski pritisk, zdržali tudi italijanskega. »Vaša politika do nas je najboljši učitelj,« je zagrozil Besednjak, »Vsakršen poskus raznaroditve bo naletel na najbolj odločen in nezlomljiv odpor.«¹ Nastopali so pogostoma skupaj s poslancema nemške manjšine z Južne Tirolske, ne pa tudi s komunističnimi poslanci iz Julijske krajine, med njimi je bil Jože Srebrnič iz Solkana. Komunisti so se disciplinirano omejevali na razredni boj. Doma, med ljudmi, pa se je odpor razvijal na polju kulture in tradicije, z gojenjem narodne zavesti, z izdajanjem periodičnega tiska, leposlovne in strokovne literature, s pevskimi zbori in gledališkimi prireditvami, ki so jih organizirala prosvetna, mladinska, socialna, športna, gospodarska in druga društva. Okrog 400 društev, nosilcev »iredentističnega gibanja«, kot so jih obtoževale oblasti, je bilo zaradi tega do srede leta 1927 razpuščenih. Knjižnice so ljudje poskrili na podstrešja. Zadnji sta bili ukinjeni politični društvi Edinost v Trstu in Gorici, hkrati ko so s potekom zadnje demokratično izvoljene zbornice konec leta 1928 zapadli poslanski mandati. Tedaj je slovensko-hrvaška narodna skupnost izgubila zadnje predstavnike v italijanski državi in kot subjekt prenehala obstajati. Z lojalnostjo do oblasti, pa tudi zaradi politične pogodbe z Jugoslavijo, ki je veljala do konca leta 1929, so narodni voditelji dosegli podaljšanje življenja manjšinskih političnih institucij za dve leti, s čemer so ustvarili pogoje za podtalni odpor, medtem ko so bile vse italijanske nefašistične stranke z zakonom za zaščito države ukinjene že konec leta 1926.

¹ Vsi nastopi primorsko-istrskih poslancev v Italiji, o katerih osrednja Slovenija le malo ve, so objavljeni v izvorniku v štirih zvezkih društva Virgil Šček v Trstu.

Kongres evropskih narodnosti

Poslanca sta nadaljevala legalno bitko za zaščito manjšinskih pravic v emigraciji, v Kongresu evropskih narodnosti pri Društvu narodov, ki mu je od ustanovitve 1924. leta do razpusta 1938. leta predsedoval Josip Wilfan. S tem sta sooblikovala splošna evropska politična izhodišča pri reševanju manjšinske problematike. Leta 1931 je Kongres izdal obsežno trijezično poročilo o zatiranju narodnosti v Italiji, gradivo zanj je bilo zbrano v manjšinskem inštitutu v Ljubljani pod vodstvom Lava Čermelja. Sicer pa je Kongres predstavljal, tudi po zaslugi Wilfana in Besednjaka, pravi embrio današnje združene Evrope.

Gibanje za ohranitev narodne individualnosti se je konec dvajsetih let umaknilo v ilegalo. Ukinjene institucije so nadomestile tajne organizacije. Medtem, ko so vodstvo tržaške liberalne Edinosti razgnali v emigracijo, v konfinacijo ali v zapore, je krščansosocialni tabor ohranil večji del vodilnih ljudi v Gorici in po deželi. Jedro so tvorili duhovniki, organizirani v Zboru svečnikov sv. Pavla. Tajno delovanje je vodil Vrhovni svet krščanskih organizacij, ki je prek župnij vzdrževal kompleksno družbeno, predvsem pa kulturno življenje manjšine. Delovanje je bilo na meji prepovedanega, v okrilju Cerkve in legalnih verskih društev, zlasti Marijine družbe. Slovenski duhovniki so bili zadnji izobraženci, ki so ostali med ljudmi in so vlogo verskega pastirstva združevali s civilnim narodno-obrambnim gibanjem, tudi zato, da so obdržali vpliv na vernike. Nadomestili so pregnano laično inteligenco, pri čemer jih je ščitil goriški nadškof Francišek Borgia Sedej do smrti leta 1931. Jezik vernikov je ščitil tudi tržaški škof Luigi Fogar. Po Sedejevih navodilih so verouk prenesli iz italijanske šole v zakristije, nastale so t. i. »farne« ali Sedejeve šole, kjer so v maternem jeziku gojili tudi kulturo in tradicije. Cerkveni pevski zbori so gojili posvetno pesem, društva odrsko besedo. Ko je Sedejev naslednik Giovanni Sirotti prepovedal slovensko besedo pri verskih obredih zunaj cerkva, so iz protesta nastale znamenite »neme procesije«. Sv. sedež so zasipali z obsežnimi spomenicami in grožnjami, da bodo spričo brutalnega zatiranja izgubili vernike, kajti denacionalizacija je pomenila dekristianizacijo, kot je zapisal pisatelj Alojz Rebula. Duhovniki so torej imeli dvojni motiv za protifašistični odpor. Za oblasti so predstavljali zadnji okop pred italijanizacijo ljudi zato so jih preganjali. Sedemnajst so jih obsodili na konfinacijo, mnoge kaznovali z opomini in policijskim nadzorom. Za božič leta 1936 so fašisti prisilili pevce cerkvenega zbora v Podgori, da pijejo ricinusovo olje (pogosta nezakonita kazen za antifašizem), dirigent in skladatelj Lojze Bratuž pa je zastrupljen umrl.

Tajna organizacija TIGR

Še pred razpustom zakonitih institucij, strank in društev so isti voditelji, ki so se dosledno držali zakonitosti

in legitimnosti, pripravljali polje za »tajno organizacijo za neronse čase, v katerih smo že«, kot beremo v pismu duhovnika Virgila Ščeka Wilfanu. Tedaj, decembra 1924, je ožja skupina ljudi na sedežu uredništva dnevnika Edinost v Trstu v navzočnosti jugoslovanskega generalnega konzula osnovala prvi zarodek ilegalne organizacije. Poimenovala ga je TIGER – kar pomeni: Trst-Istra-Gorica-Edini-Reka, torej kraje, ki jih je treba osvoboditi. Tiger je nastal na pobudo Organizacije jugoslovanskih nacionalistov – Orjune, ki je imela v programu »odrešitev zasužnjenih bratov« in je že pred tem posegla v primorski odpor z obmejnimi incidenti in ustanavljanjem akcijskih skupin na Pivškem. V Orjuno so vstopali primorski emigranti in Dalmatinci, v Sloveniji jo je vodil Marko Kranjc iz Ilirske Bistrice, ki je s soške fronte dezertiral na italijansko protiaustrijsko stran, po italijanski zmagi pa je zbežal pred aretacijo v Jugoslavijo. Tiger in Orjuna sta se praktično spojila, v Italiji v »Orjunavit«. V začetku sta se posvetila predvsem ustvarjanju obveščevalne mreže za potrebe jugoslovanske države, ki ji je že v dvajsetih letih grozila italijanska agresija. Tudi konec tridesetih let, v začetku druge svetovne vojne je tajna organizacija imela med prioritetskimi nalogami obveščevalno delo v korist vojskujočih se zahodnih demokratičnih držav.

Po begu voditeljev prvega »Tigra« v Jugoslavijo (1926) in po razpustu društev so mladi iz narodnoliberalne struje osnovali celovitejšo tajno organizacijo za vso Primorsko. Rekli so ji »Tajna organizacija«, tudi »Naša organizacija«, na Tržaškem si je nadela ime »Borba«. Ime TIGR se je pojavilo v časopisu Svoboda, ki je izhajala od 1929 do 1940 kot »Glasilo revolucionarne organizacije TIGR« in v prepoznavnem geslu: štiri – svobodni! Organizacija je bila ustanovljena na Nanosu, kjer so se v začetku septembra 1927 sestali voditelji razpuščenih prosvetnih in mladinskih društev Zorko Jelincič in Albert Rejec z Goriške, Dorče Sardoč, Jože Dekleva in Andrej Šavli iz Trsta ter Jože Vadnal, ki je zastopal pivške skupine. Po aretacijah Tržačanov so tamkajšnjo organizacijo prevzeli mlajši, poznejši obsojenci prvega tržaškega procesa (Bidovec, Španger, Marušič) in jo poimenovali »Borba«, tako kot se je imenoval prvi tajni časopis. Cilj organizacije je bil preprečiti fašizacijo in italijanizacijo prebivalstva. V ta namen je bilo predvideno preprečevanje kolaborantstva in ovadustva, ozaveščanje ljudi pred nevarnostjo mehke asimilacije, organiziranje bojkota fašističnih ustanov, širjenje prepovedane slovenske knjige, organiziranje pouka materne jezika na domovih, antifašistična propaganda. Boj proti fašističnemu režimu je predvidel vsa sredstva, tudi nasilna, s stališča: če država ne ščiti svojega ljudstva, ima to ljudstvo pravico in dolžnost, da se upre zakonom, ki so uperjeni zoper njegov obstoj. Na nasilje je treba odgovoriti tudi z nasiljem. »Spravo in mir smo želeli, odbili so ga ... Fašistična vlada je podrla vse brvi, ona nas je poslala v iredentizem ... Držali se bomo skrajno revolucionarnih načinov ... Mi nočemo umreti, naj umrejo oni ... Svoboda ali smrt. Smrt fašizmu« beremo v letakih in ča-

sopisih (*Borba, Svoboda, Ljudska fronta, Knjižnica svobode, Straža ob Soči*). In dalje: »Boj šoli, ki ni šola, ampak kasarna ... niti ene otroške duše v mlade fašiste ... ne obupaj ... ne prodaj svoje duše ... nobenih darov fašizmu ... nič ponižanj ... vzdržuj se fašističnih zabav in praznikov ... če že moraš, korakaj ravnodušno ... ne brbljaj vpricho drugih....« Z demonstrativnimi požigi potujčevalnic, ki so indoktrinirale in poitalijančevale otroke – zgorelo je 18 šol in vrtcev po Krasu, v tržaških predmestjih in na Tolminskem – je opozarjala svet na genocidno ravnanje države s samo sebi prepuščeno manjšino in obenem podpirala dejavnost primorskih predstavnikov v Kongresu evropskih narodnosti. Prek tajnih kanalov čez mejo je vzdrževala zveze z Jugoslavijo, reševala bežeče, tudi italijanske anti-fašiste, v Italijo pa je prinašala literaturo, pa tudi orožje in razstrelivo. Z oboroževanjem, z atentati na ovaduhe, s špi-onažo in sabotажami se je pripravljala na gverilo, če bi Italija napadla Jugoslavijo. »Mi smo predstraža slovanske ideje; samo prek naših trupel bo Italija prodrla na Balkan, zato nas ubijajo.«

Aprila 1929 je organizirala bojkot fašističnih volitev – plebiscita. Pri Pazinu je skupina »borbašev« ustavila kolono volivcev s streljanjem in smrtno zadela domačina. Sledil je proces pred Posebnim sodiščem za zaščito države v Pulju in usmrnitev Vladimirja Gortana 17. oktobra 1929. Januarja 1930 je eksplodirala bomba v svetilniku zmage v Trstu, 10. februarja pa v uredništvu fašističnega dnevnika *Il Popolo di Trieste*, ker je širil rasno sovraštvo. V času od 1926 do 1930 je policija zabeležila 99 terorističnih akcij, med njimi 31 oboroženih napadov na miličnike in karabinjerje, 13 slovenskih ovaduhov in italijanskih nasilnežev je bilo umorjenih. Atentate so izvrševali tisti, ki so že bili na varnem v Jugoslaviji, orjunaši in tigrovci. Represalije so prizadele večinoma nedolžne domačine. Najbolj vpijoč primer so bile visoke zaporne kazni za 13 nedolžnih fantov s Koprivišča (1932), obtoženih uboja italijanskega finančnega stražnika. Spomladi 1930 je policija z aretacijami »počistila« deželo. 87 mladih (le ena ženska), med njimi 27 ubežnih, je izročila Posebnemu sodišču za zaščito države, da jih je na dveh ločenih procesih, septembra 1930 na prvem tržaškem procesu in decembra 1931 v Rimu, obsodilo na visoke kazni. Na zatožno klop sta bili postavljeni Jugoslavija in italijanska Antifašistična koncentracija v emigraciji. Simbolično, na rojstni dan jugoslovanskega prestolonaslednika 6. septembra so bili na gmajni pri Bazovici ustreljeni Tržačani Ferdo Bidovec, Fran Marušič in Zvonimir Miloš ter Alojz Valenčič iz Bača pri Knežaku.

Tako je bila organizacija po treh letih militantnega delovanja obglavljena, tržaška Borba popolnoma zatrta, mnogi so zbežali čez rapalsko mejo. Albert Rejec, Danilo Zelen, Just Godnič, Lojze Černač, Ferdo Kravanja so v naslednjih letih vodili organizacijo iz emigracije v Jugoslaviji. Atentati so prenehali, nove skupine ob meji so se posvečale predvsem propagandi, obveščevalni dejavnosti in zbiranju orožja. Leta 1938 so pripravili atentat na Mussolinija, ki je septembra obiskal Trst in Kobarid. Toda štu-

dent Franc Kavs iz Bovca, ki bi moral pozdraviti Mussolinija ob mimohodu s strelivom ob pasu, si je premislil. V spominskih virih je rečeno, da ni želel povzročiti žrtv med šolskimi otroki, sodna preiskava je ugotovila, da mu je odhod od doma preprečila mačeha, iz nekaterih dokumentov je razvidno, da je atentat preprečila britanska vlada, ker naj bi ogrožal njeno obveščevalno mrežo v Julijski krajini. Kavs je bil na drugem tržaškem procesu obsojen na smrt, a pomiloščen na dosmrtno ječo. Načrtovanje atentata, ki bi – če bi bil uspešen – morda preprečil vojno, je pomembno dejstvo v zgodovini evropskega antifašizma; že sredi dvajsetih let so štirje italijanski atentatorji poskusili odstraniti »Duceja«, med vojno pa nemški oficirji Hitlerja.

Slovenski komunisti v italijanski partiji

Komunistična stranka Italije, v kateri so bili tudi Slovenci in Hrvati, je po razpustitvi leta 1926 delovala v ilegali. Na Primorskem je še naprej izdajala ilegalno *Delo*. Vendar je v strankinem vodstvu le počasi dozorevalo spoznanje, da ima v slovenskem narodnem gibanju zaveznika, saj ga je dolgo uvrščala v nasprotni meščanski tabor. Pravico narodne manjšine do samoodločbe je sicer razglasila že leta 1926, toda šele pod vplivom Komunistične internacionale je spoznala, da je v boju proti nacizmu in fašizmu treba pritegniti narodno-revolucionarne sile in z njimi oblikovati ljudsko fronto. Potem, ko je s komunističnima strankama Jugoslavije in Avstrije aprila 1934 sprejela deklaracijo o rešitvi slovenskega narodnega vprašanja (ne pa tudi hrvaškega!), je decembra 1935 sklenila akcijski pakt tudi s Tigrom. Predstavil se ji je kot Narodnorevolucionarno gibanje Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Pakt za boj proti fašizmu, vojni in za narodne pravice manjšine so podpisali Albert Rejec, Danilo Zelen in Just Godnič. Na Primorskem se je zatem povezovala zlasti mladina na kulturnih prireditvah, z ilegalnim tiskom. Slovenska komunistična organizacija s Pinkom Tomažičem in Alojzom Budinom je sprejela program boja za »združeno in neodvisno sovjetsko republiko Slovenijo«.

Pomembno je tudi povezovanje primorske emigracije in Tigra z italijanskimi demokratičnimi antifašističnimi silami v Parizu, zlasti z gibanjem *Giustizia e Libertà*, ki je imelo podobno metodo odpora kot Tigr in je obetalo Slovincem in Hrvatom v Italiji avtonomijo in morebitno revizijo meje. Vendar je zaveznništvo trajalo le do leta 1934, ko je Zveza jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine na mariborskem kongresu sprejela iredentistični program s ciljem: odcepitev Primorske s Trstom in Istro od Italije. Kajti Slovenci so se po petnajstih letih izkušenj zavedali, je rečeno v resoluciji, da tudi v demokratični Italiji ne bodo dočakali pravice.

V začetku druge svetovne vojne

Primorski Slovenci so se z vojno soočili že leta 1935, ko je Italija napadla Etiopijo (abesinska vojna). Vpoklicani so demonstrirali po goriških ulicah s pesmijo in vzkliki in se spopadali s fašisti. Kakih 1000 mož je pred mobilizacijo zbežalo v Jugoslavijo. Prebivalstvo so prizadele sankcije zahodnih držav, racionalizacija živila, »avtarkija«. Po zmagi in ustanovitvi italijanskega »Imperija« je sledila italijanska vojaška intervencija v španski državljanski vojni 1937–1938, kamor so poslali tudi Slovence.

Ob izbruhu druge svetovne vojne je vodstvo Tigr v Sloveniji ustanovilo center na Jesenicah za širjenje propagande in sabotaže proti silam osi. Delovali so v sestavi SOE – Special Operation Executive, ki jo je ustanovil Winston Churchill za subverzije na zasedenih ozemljih. V Sloveniji so obveščevalno mrežo organizirali liberalci, na Primorskem in na Koroškem je prišlo pomladi 1940 do sabotaž na železniških progah, da bi ovirali prevoz vojaškega materiala med Nemčijo in Italijo. Tržaška in goriška mladina se je pollegalno združevala na kulturnih prireditvah, tajno je izdajala slovensko literaturo.

Ko je Italija poleti 1940 stopila v vojno, je »počistila« deželo ob vzhodni meji z množičnimi aretacijami in z mobilizacijo mož v »posebne bataljone«. Tristo ljudi je bilo prijetih, večina obsojenih na konfinacijo, šestdeset pa izročenih Posebnemu sodišču za zaščito države, ki se je v tretje preselilo iz Rima v Julijsko krajino. Obtožence so razdelili na »izobražence«, »komuniste« in »teroriste« in jih obtožili organiziranja »političnega gibanja, latentnega in konstantnega upora, ki je nameravalo rešiti izpod italijanskega jarma jugoslovansko manjšino«. Na drugem tržaškem procesu od 2. do 14. decembra 1941 je sodišče izreklo drastične kazni tudi v opomin razvijajočemu se narodnoosvobodilnemu boju, ki se je iz Slovenije širil na Primorsko. Devet obtoženih je bilo obsojenih na smrt, trindvajset na 30 let ječe, drugi na nižje kazni. Štirje na smrt obsojeni – Lavo Čermelj, Dorče Sardoč, Franc Kavs in Venceslav Tuta – so bili pomiloščeni na dosmrtno ječo, medtem ko so komunisti Pinka Tomažiča in tigrovce Viktorja Bobka, Ivana Ivančiča, Simona Kosa in Ivana Vadenala 15. decembra 1941 ustrelili na Opčinah. Pred tem so se trije vodilni tigrovci v Sloveniji 13. maja 1941 spopadli z italijanskim okupatorjem na Mali gori pri Ribnici; padel je Danilo Zelen.

Jugoslovanska komunistična politika je primorsko narodno gibanje stigmatizirala, češ da je bilo zgolj nacionalistično in v službi jugoslovanske vlade ter zahodnih držav. Le Tomažič je bil odlikovan z redom narodnega heroja, medtem ko je žrtve prvega in drugega tržaškega procesa ter Zbor svečnikov sv. Pavla odlikoval predsednik Republike Slovenije šele leta 1997.

Literatura

- Ferenc, Tone. Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940.- Ljubljana : Borec, 1977.
- Kacin Wohinz, Milica. Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo, 1918–1921.- Maribor : Obzorja – Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1972.
- Kacin Wohinz, Milica. Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921–1928. Zv. I, II.- Koper : Lipa – Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1977.
- Kacin Wohinz, Milica. Prvi antifašizem v Evropi : Primorska 1925–1935 : bazoviškim žrtvam ob šestdeseti obletnici.- Koper : Lipa, 1990.
- Kacin Wohinz, Milica – Pirjevec, Jože. Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000.- Ljubljana : Nova revija, 2000 (Zbirka koronine).
- Kacin Wohinz, Milica. Tigr, Borba : prvi oboroženi antifašizem.- Borec, 1989, str. 13–31.
- Kacin Wohinz, Milica. Posebno sodišče: 2. tržaški proces = Tribunale speciale : Il secondo processo di Trieste. / Milica Kacin Wohinz, Vid Vremec, Lida Turk.- Opčine : Knjižnica Pinko Tomažič in tovariši Slovenskega kulturnega društva Tabor = Opicina : Biblioteca Pino Tomažič e compagni dell' Associazione slovena di cultura Tabor, 2001.
- Klinec, Rudolf. Primorska duhovščina pod fašizmom.- Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1969.
- Pelikan, Egon. Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac.- Ljubljana : Nova revija, 2002.
- Puppini, Marco – Verginella, Marta – Verrocchio, Ariella. Dal processo Zaniboni al processo Tomažič : Il Tribunale di Mussolini e il confine orientale (1927–1941).- Trieste : Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia / Udine : Gaspari editore, 2003.
- Vodušek Starič, Jerca. Slovenski špijoni in SOE 1938–1942.- Ljubljana, 2002.

Zaključek

Odpor primorskih Slovencev je bil posledica fašističnega nasilja. Medtem ko je fašizem v Italiji dobil široko soglasje, antifašizem pa je bil omejen le na vodstva ukinjenih političnih strank, je bil v Julijski krajini odpor vse-ljudski, pasiven in aktiven, spontan in organiziran in celo oborožen, kot edini primer v tedanji miroljubni Evropi. Kolikšen je bil njegov domet, pričajo represalije. Sodbe posebnega fašističnega sodišča namreč v odstotkih močno presegajo število obsodb v državi. Fašizacija slovenskega podeželja je sicer zajela visok odstotek prebivalstva, vso učečo se mladino, vendar je bila navidezna, z redkimi izjemami posledica pritiskov in nuje za preživetje. Najbolj trajen učinek je fašistična politika dosegla s tem, da je Slovincem vcepila v zavest enačenje Italije s fašizmom in jih z redkimi izjemami prignala do zavračanja vsega, kar je izgledalo italijansko. Primarno za Slovence je bilo nacionalno vprašanje in iredentistična komponenta narodnega gibanja je bila najmočnejša komponenta celokupnega antifašističnega odpora v deželi. Temu se je morala prilagajati tudi komunistična politika. Drugi tržaški proces je predstavljal poskus države, da dokončno stre kompleksni slovenski antifašizem v Julijski krajini. Osvobodilna fronta je med drugo vojno kljub obglavljenemu na-

rodnemu in razrednemu gibanju in kljub komunistični usmeritvi dobila skoraj popolno soglasje tudi krščansko usmerjenih primorskih Slovencev.

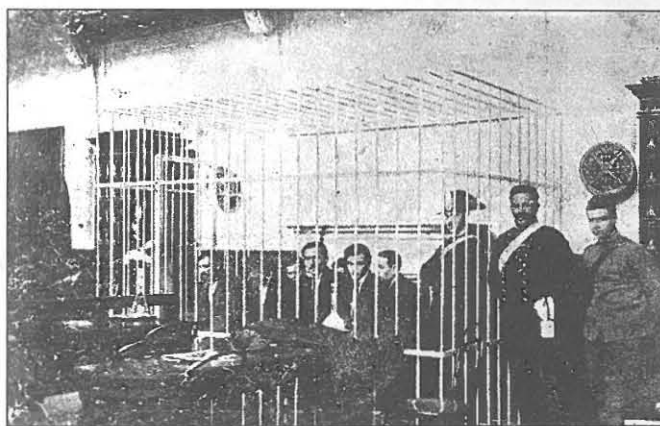
Abstract

Resistance of inhabitants of the Primorje was result of fascist pressure. While fascism in Italy was enjoying broad acceptance and antifascism was limited only to leaderships of abolished political parties, the resistance in Julian March was in contrast all people's, passive and active, spontaneous and organized and even armed and the only one in the peaceful Europe of that time. Witnesses of its range were the reprisals. Sentences of Special fascist court in percentage namely fairly exceeded the usual number of sentences in the state. Spreading of fascism in Slovenian

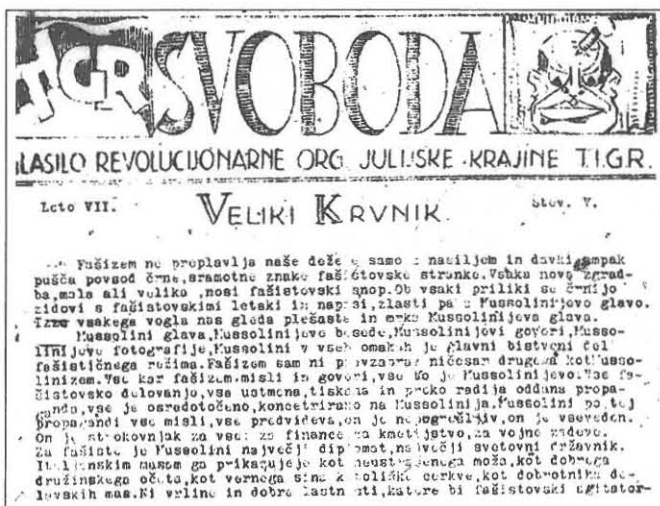
countryside comprised high percentage of population, namely all learning youth, but it was with few exceptions fictive, caused by pressure, and need for survival. The most lasting achievement of fascist politics was that Slovenians began to equate Italy with fascism, which, with few exceptions, caused common rejection of all that looked Italian. National question was the most important for Slovenians that is why irredentist component was the strongest component of antifascist resistance in the country. That was the fact to which communist policy had to pay constant regard. The second Trieste trial was an ultimate attempt of the state to crush the complex Slovenian antifascism in Julian March. During the Second World war the Liberation Front, despite the beheaded national and class movement and communistic orientation, managed to accomplish almost a complete consensus of catholic orientated inhabitants of Primorska.

Slika 1: Pevski zbor »Zveze slovanskih učiteljskih društev v Julijski krajini«, ki ga je vodil zborovodja Srečko Kumar (1888–1954) leta 1925. Na njegovi desni je Pavla Lovšetova, na levi pa sedita koncertni pevec – tenorist Josip Rijavec (1890–1959) ter skladatelj Emil Adamič (Fotografijo hrani Goriški muzej.)

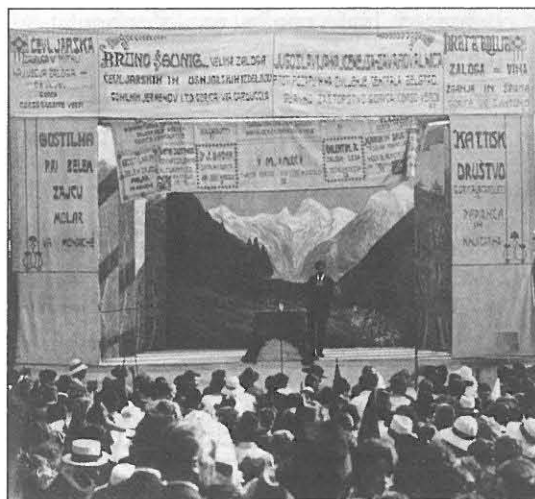
Slika 2: Marežani pred italijanskim sodiščem v Trstu leta 1923 obsojeni zaradi upora ob volitvah 15. 5. 1921 (Fotografijo hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije.)

Slika 3: Svoboda, glasilo revolucionarne organizacije Julijske krajine TIGR iz leta 1934 (Iz arhiva dr. Milice Kacin Wohinz.)

Slika 4: Vpoklicani v italijansko vojsko iz Vipavske doline leta 1939 so si v znak protesta, ker niso smeli peti slovenskih pesmi, zavezali usta (Fotografijo hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije.)

Slika 5: France Bevk na kulturni prireditvi v Števerjanu 24. 7. 1921 (Fotografijo hrani Goriški muzej.)

Zvonimir Miloš

Fran Marušič

Ferdo Blodovec

Alojz Valenčič

Slika 6: Na smrt obsojeni na prvem tržaškem procesu in ustreljeni na gmajni pri Brezovici 6. septembra 1930 (Dokumente hrani Narodna in študijska knjižnica v Trstu.)

Pinko Tomažič,
Ivan Vadnal,
Ivan Ivančič

Viktor Bobek,
Simon Kos

Slika 7: Na smrt obsojeni na drugem tržaškem procesu in ustreljeni na Opčinah 15. decembra 1941 (Dokumente hrani Arhiv Slovenije.)

Dr. Nevenka Troha, Inštitut za novejšo zgodovino

Slovenske zahodne meje med 2. svetovno vojno

Slovensko etnično ozemlje je bilo v skladu s sklepi mirovnih pogodb po koncu 1. svetovne vojne razdeljeno med štiri države, in sicer Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev oz. Jugoslavijo, Kraljevino Italijo, Republiko Avstrijo in Kraljevino Madžarsko. V Dravski banovini, ki je obsegala skoraj vse slovensko ozemlje v okviru jugoslovanske države, je leta 1931 živelo 1.100.000 Slovencev, zunaj jugoslovanskih meja pa jih je po grobih ocenah živelo več kot 400.000.¹ V Italiji je leta 1921 živelo med 324 in 361.000 Slovencev, in to na tretjini slovenskega etničnega ozemlja. Tajno štetje leta 1936, ki ni zajelo Beneške Slovenije, jih še vedno našteje 252.919, štetje, ki so ga leta 1934 izvedli slovenski duhovniki, pa 343.684.² V Avstriji je sredi tridesetih let živelo okrog 75.000 Slovencev,³ na Madžarskem pa med pet in sedem tisoč.⁴

Po razpadu Avstro-Ogrske so največjo spremembo doživeli Slovenci v Italiji, ki so bili po letu 1918 oziroma 1920 vključeni v zanje povsem tujo državo, ki je enačila državno in narodnostno pripadnost. Slovenci v Avstriji in na Madžarskem so ostali znotraj spremenjenih meja pravno sicer novih držav, ki pa sta bili za razliko od stare habsburške monarhije tudi zasnovani enonacionalno. Za-

radi takega koncepta države so bile v vseh treh državah, v katerih so živeli Slovenci kot manjšina, narodne manjšine moteč element, ki so ga poskušali čim prej asimilirati. Položaj se je za narodne manjšine še poslabšal, potem ko so na oblast prišli avtoritarni režimi.

Če razumemo Avstrijo po anšlusu kot del tretjega rajha, so obenem prav te tri države, v katerih je živela slovenska manjšina, aprila 1941 napadle Jugoslavijo in si med seboj razdelile jugoslovansko Slovenijo. Slovenskemu narodu je v skladu z načrti vseh treh okupatorjev grozilo, da bo kot narod izginil. Hkrati pa sta prav napad na suvereno državo in s tem kršitev mednarodno dogovorjenih mej omogočila, da so zahteve po t. i. Zedinjeni Sloveniji, programu, ki je bil prvič postavljen v času narodne prebuje leta 1848 in po katerem naj bi se vsi Slovenci združili v eni državi, postale realnejše.

Rešitev slovenskega narodnega vprašanja in s tem spremembo zlasti severne in zahodne meje so vključile v programe vse slovenske politične stranke, tako tiste, ki so se vključile v Osvobodilno fronto (OF), kot tiste, ki so ji nasprotovale. Slovenska politična emigracija je že 1. maja 1941 izdala spomenico o slovenskih ozemeljskih zahte-

¹ Statistički godišnjak 1934–1935, knjiga 6. Beograd 1936, str. 31–33.

² Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec. *Zgodovina Slovencev v Italiji*. Ljubljana, 2000, str. 27–28.

³ Enciklopedija Slovenije, knj. 5, str. 293. Knj. 11, str. 259.

⁴ Enciklopedija Slovenije, knj. 10, str. 146, 147.

vah v času vzpostavitve novih meja jugoslovanske države. Jugoslovanska begunska vlada, ki se je skušala nasloniti predvsem na Veliko Britanijo, pa je leta 1944 in februarja 1945 izdala spomenico, v kateri je pravično mejo z Italijo postavila na spodnji tok Soče. Trst in Reka naj bi imele v Jugoslaviji neke vrste avtonomijo.⁵

Za dejansko uveljavitev mejnih zahtev pa so najbolj pomembni programi, ki jih je postavljala tista stran, ki je v vojni zmagala in potem vodila pogajanja o novih mejah, to pa je bilo slovensko in jugoslovansko osvobodilno gibanje. Lahko ugotovimo, da so imele vse ustanovne skupine OF do slovenskega narodnega vprašanja enako stališče, to je uveljavitev Zedinjene Slovenije. Njen Izvršni odbor (IO) je za eno od gesel osvobodilnega boja sprejel »osvoboditev in združitev razkovanega slovenskega naroda, vstevši koroške in primorske Slovence«.⁶ Razglas Vrhovnega plenuma OF »Slovenskemu narodu!« iz avgusta 1941 se je zaključil s pozivom »Živela osvoboditev in združitev slovenskega naroda!«⁷ Druga temeljna točka programa OF govori o tem, da ta »akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitev vseh Slovencev«.⁸ Tudi 16. septembra 1941 ustanovljeni Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), prvi organ revolucionarne oblasti, je v ustanovnem razglasu ugotovil, da je osvobodilno gibanje politično, organizacijsko in vojaško zajelo vse slovensko ozemlje.⁹

Tudi Komunistična partija Slovenije (KPS), vodilna idejna in politična sila v OF, je narodno osvoboditev, ki je vključevala tudi združitev, poudarjala ves čas osvobodilnega boja. V svojih opredelitvah glede slovenskega narodnega vprašanja je ponovila predvojna stališča, podana v izjavi Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), Komunistične partije Italije (KPI) in Komunistične partije Avstrije (KPA) iz aprila 1934, in nato v manifestu ustanovnega kongresa aprila 1937 o pravici slovenskega naroda do samoodločbe. Njen centralni komite je konec aprila 1941 pozval na boj, ki ga je povezoval z »bojem za osvoboditev in združitev slovenskega naroda«.¹⁰ Na posvetovanju KPJ maja 1941 v Zagrebu so med drugim sklenili, da mora KPS združiti slovenski narod na vseh okupiranih območjih, tudi na tistih, ki so bila v prejšnji imperialistični vojni ugrabljena Sloveniji, v boju proti okupatorju in

okupatorskim zverstvom.¹¹ Opredelitev, da v slovensko narodno ozemlje sodi vse, kar je bilo ugrabljeno v prejšnji imperialistični vojni (tj. 1. svetovni vojni), se je kasneje pomensko razširila, pomenila je ne le ozemlja, na katerih so živeli Slovenci v okviru druge države, ampak tudi tista, ki so zaradi raznarodovalnega pritiska v zadnjem stoletju spremenila svojo narodnostno podobo.¹²

Na temelju teh programskih izhodišč sta vodstvi OF in KPS skušali organizirati odpor na vsem območju, ki sta ga razumeli kot slovenskega, tudi v vsej Primorski,¹³ in tam vzpostavili svoje organizacije, tudi slovenske partije, medtem ko so bili dotlej slovenski komunisti v skladu z navodili Kominterne vključeni v KPI.¹⁴ To ravnanje je 3. avgusta 1942 odobrila tudi Kominterna.¹⁵ OF in KPS sta tako, kot je zapisal Edvard Kardelj marca 1942, razbili meje in v boju dejansko združili vsa s Slovenci poseljena območja.¹⁶

Januarja 1942 je predstavnik vodstva Komunistične partije Italije Umberto Massola Quinto izdal razglas KPI, v katerem se je le-ta prvič zavzela »za pravico samoodločbe in zedinjenje narodov, ki so zasedeni in tlačeni od Mussolinija in Hitlerja«.¹⁷ Kot edina od italijanskih strank je tudi v nekaterih kasnejših dokumentih KPI priznavala slovenskemu narodu, da lahko priključi povsem slovenska območja. Vendar pa se je njeno razumevanje, katera so to, razlikovalo od razumevanja slovenske strani, saj je KPI kot mešano območje razumela skoraj vso Primorsko, medtem ko je slovenska stran kot povsem slovensko štela celotno slovensko etnično ozemlje, mešana naj bi bila le nekatera mesta kot npr. Trst.¹⁸

Dne 1. maja 1942 je KPS sprejela »Proglas CK KPS« in »Izjavo Centralnega odbora KPS o slovenskih mejah«.¹⁹ Trst, ki mu je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja priznavalo italijansko večino, naj bi v bodoči Sloveniji dobil avtonomen položaj, le-tega pa naj ne bi dobila istrska mesta z italijansko večino (Milje, Koper, Izola in Piran, op. avt.), ker naj bi bili tamkajšnji Italijani večinoma priseljenci.²⁰ Stališča Izvršilnega odbora OF glede slovenskih meja so bila jasno postavljena v poročilu Antifašističnemu svetu narodne osvoboditve Jugoslavije (Avnoj), v katerem je zapisano: »Priključitev teh pokrajin skupno s Prekmurjem, ki je danes pod Madžari, v združeno in sa-

⁵ Dušan Biber. *Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni*. V: *Trst – Trieste 1945, ciklus predavanj*. Trst 1985, str. 7–27. Dušan Nečak. *Jugoslovanska begunska vlada in problem meja na Slovenskem*. V: *Slovenski upor : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja*. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991. Ljubljana 1991, str. 201–215. O programih slovenskih strank izven OF glej Boris Mlakar. *O političnih programih slovenske kontrarevolucije 1941–1945*. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, l. 22, 1982, št. 1, str. 211–223.

⁶ *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* (dalje DLR). Ljubljana 1962–1989, knj. 1, dok. 10.

⁷ »Slovenski poročevalec«, 2. 8. 1941.

⁸ DLR, knj. 1, dok. 111.

⁹ DLR, knj. 1, dok. 39.

¹⁰ DLR, knj. 1, dok. 6. Proglas CK KPS konec aprila 1941: Slovenskemu narodu! Vojaki, podoficirji in oficirji nemške, italijanske in madžarske okupacijske armade.

¹¹ Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija. Beograd 1985–1990. Knj. 1, dok. 6. Svetovanje Komunistične partije Jugoslavije, objavljen v »Proleteru« julija 1941 (dalje DCO).

¹² »Slovenski poročevalec«, 1. 5. 1941.

¹³ »Delo«, maj 1942. Delavcem, kmetom, vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije! Slovenskemu narodu!

¹⁴ Primorska se je med vojno uveljavila kot pojem, ki je zajemal vse ozemlje, naseljeno s Slovenci zahodno od rapalske meje, poleg Goriške, Trsta in Istre tudi Notranjsko, nadiške, rezijske in terske doline in Kanalsko dolino, DLR, knj. 5, dok. 66, str. 222, op. 3a.

¹⁵ DLR, knj. 1, dok. 17. Pismo E. Kardelja J. Brozu, 2. 8. 1941.

¹⁶ DCO, knj. 6, dok. 72. Depesa KI, 3. 8. 1941.

¹⁷ Arhiv Jugoslavije (dalje AJ), CK KPJ 1941/833. Pismo E. Kardelja U. Massoli, marec 1942. Kopija v AS I.

¹⁸ »Slovenski poročevalec«, 9. 6. 1942.

¹⁹ Arhiv Republike Slovenije (dalje AS) I487, CKKPS, ae 648. Pismo A. Vratuše J. Vilfanu, 30. 5. 1944.

²⁰ DLR, knj. 2, dok. 18 in 21.

²¹ AJ, CK KPJ, 1942/833. Pismo E. Kardelja U. Massoli, marec 1942. Kopija v AS, I.

mostojno Slovenijo, je prvenstvena težnja in smoter naše osvobodilne borbe.²¹ V okvir bodoče slovenske države naj bi bil vključen tudi trikotnik zunaj etnične meje med Sočo, morjem in soškim prekopom vzhodno od Soče, priključitev katerega naj bi bila upravičena zaradi gospodarske povezave med Trstom in Tržičem in zato, ker je Soča boljša meja kot prekop.²²

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je pozimi 1942/1943 ocenjevalo, da bo spomladi leta 1943 konec vojne, zato je skušalo doreči vprašanje priključitve Primorske s konkretizacijo ozemeljskih zahtev in s sprejemom neposrednega operativnega načrta. Tega so sprejeli na pokrajinski konferenci KPS, ki je bila 4. in 5. decembra 1942. V resoluciji so izpostavili delo med italijansko narodno manjšino, kar je bilo v skladu z opredelitvijo, da je bila Primorska že del slovenske države. Obenem so določili, da v osvobojeno in združeno Slovenijo sodijo tudi vsa mesta na tem območju ne glede na to, kako daleč je v njih že bila izvedena italijanizacija. Poseben položaj naj bi imel samo Trst.²³ Na temelju sporazuma med sekretarjem tržaške federacije KPI Vincenzom Marconom – Davilom in vodstvom KPS so v začetku leta 1943 v Trstu začeli ustanavljati odbore Delavske enotnosti, v kateri so bili tako italijanski kot slovenski delavci.²⁴

Maja 1943 je Gregorčičeva brigada odšla v Beneško Slovenijo z nalogo »zanesti narodnoosvobodilno borbo med slovensko prebivalstvo do skrajnih zapadnih meja Slovenije in s tem ustvariti pogoje za širjenje antifašističnega razpoloženja med italijanskim ljudstvom v Italiji.«²⁵

Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943, ki ji je na Primorskem sledila vseljumska vstaja, ki je manifestativno dokazala podporo slovenskega primorskega človeka slovenskemu osvobodilnemu gibanju in njegovim ciljem, je le-to sprejelo sklepe o priključitvi Primorske k Jugoslaviji, vendar brez konkretnih ozemeljskih opredelitev. Mednje sodi sklep Vrhovnega plenuma OF iz 16. septembra 1943, s katerim je Primorsko priključil k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, italijanski narodni manjšini pa je zagotovil avtonomijo. Odlok o priključitvi je nato konec novembra 1943 potrdil Avnoj na svojem drugem zasedanju.²⁶

Že novembra 1943, po hudih udarcih, ki jih je slovensko osvobodilno gibanje utrpelo v nemški ofenzivi, je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja na Primorskem v skladu z navodili osrednjega vodstva sprejelo sta-

lišče, da se vprašanje meja ne izpostavlja, ampak naj se na prvo mesto postavi boj proti nemškemu okupatorju. Na sestanku med vodstvom slovenskega osvobodilnega gibanja in italijanskih garibaldincev v Furlaniji so sprejeli dogovor o medsebojnem sodelovanju vojaških enot in tudi sklep, da se problem meja preloži na čas po vojni.²⁷ Konec novembra 1943 je Anton Vratuša dobil nalogo, da se kot predstavnik Izvršilnega odbora OF poveže z vodstvom italijanskega osvobodilnega gibanja (Comitato di liberazione nazionale Alta Italia, CLN AI), ki je bilo v Milanu, in se z njim dogovori za sodelovanje obeh osvobodilnih gibanj.²⁸ Zahtevali so tudi, naj slovenski primorski partizani nudijo vso podporo italijanskim.²⁹

V teh usmeritvah je že jasno začrtana politika t. i. slovensko-italijanskega bratstva, ki sta jo na Primorskem nato vodili OF in KPS. Z njo naj bi si OF okrepila položaj med Slovenci, da ti ne bi prešli pod vpliv njenih nasprotnikov, ki so igrali na narodnostno karto tudi z nezmernimi in utopičnimi mejnimi zahtevami, in na drugi strani pridobila čim širše sloje med Italijani. Zlasti tamkajšnje delavstvo naj bi na osnovi socialnega programa in ljudske oblasti pristalo na priključitev k Jugoslaviji. Politika slovensko-italijanskega bratstva je ostala temeljna usmeritev naslednice OF Slovensko-italijanske antifašistične fronte (SIAU) tudi prva povojna leta, se je pa v skladu s trenutnim položajem javno bolj ali manj jasno postavljala.

Dne 27. februarja 1944 je o teh vprašanjih razpravljal tudi Centralni komite KPS. Kardelj je na seji izpostavil pomen obmejnih območij v primeru, če bo Italija ostala pod vplivom Velike Britanije in ZDA in bila tako stalna grožnja tudi za Jugoslavijo. Na seji so tudi ugotovili, da se bo v primeru dobrega političnega dela »tržaški proletariat oklenil nas«. Nad takšno politiko pa marsikateri tamkajšnji Slovenec ni bil navdušen in so se ponovno pojavile zahteve po jasno postavljenih konkretnih mejnih zahtevah.³⁰

Kljub temu da se javno ozemeljske zahteve niso postavljale, pa se je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja na mejna vprašanja ves čas vojne intenzivno pripravljalo. Najpomembnejšo vlogo je imel Znanstveni inštitut, ki je nadaljeval delo Komisije za mejna vprašanja pri IO OF.³¹ Ustanovljen je bil s sklepom IO OF 6. januarja 1944, po 1. zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta pa je postal organ njegovega Predsedstva. Vodil ga je zgodovinar dr. Fran Zwitter.³²

²¹ DLR, knj. 4, dok. 218. Poročilo IO OF Avnoju v Bihaću, nedatirano.

²² DLR, knj. 5, dok. 65. Poročilo PK KPS za Primorsko CK KPS, 17. 1. 1943.

²³ DLR, knj. 4, dok. 144. Resolucija pokrajinske konference KPS za Primorsko, 4. in 5. 12. 1942.

²⁴ AS 1487, CKKPS, ae 3074. Sporazum med tržaško organizacijo KPI in PK KPS za Primorsko, 26. 1. 1943.

²⁵ Jaka Avšič. *Naš prvi pohod v Beneško Slovenijo*. Ljubljana 1946, str. 12. Obširno je o tem pisal Tone Ferenc. *Primorska pred vseljumsko vstajo 1943*. Ljubljana, Trst 1983, str. 374–525.

²⁶ Metod Mikuz. *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe na Slovenskem* (dalje Mikuz, *Pregled zgodovine NOB*). Ljubljana 1960–1973. Knj. 3, str. 54. Tone Ferenc. *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana 1985, 1990. Knj. 2, str. 34, 37, 286.

²⁷ AS 1487, CKKPS, ae 3110. Poročilo PK KPS CK KPS, 17. 12. 1943.

²⁸ Branko Babič. *Primorska ni klonila: Spomini na vojna leta* (dalje Babič, *primorska ni klonila*). Koper 1982, str. 170.

²⁹ AS 1487, CKKPS, ae 3186. Pismo B. Kidriča PK KPS, 26. 12. 1943.

³⁰ AS 1487, CKKPS, ae 1. Zapis seje CK KPS, 27. 2. 1944.

³¹ AS 1643, P SNOS, fasc. 499/3. V njenem okviru je delovala Komisija za slovenske zapadne meje, prva naloga katere je bila zbrati gradivo o političnem in sploh javnem življenju v Slovenskem Primorju od začetka vojne dalje.

³² *Enciklopedija Slovenije*, zv. 14, str. 210.

Vprašanje mej je Znanstveni inštitut prvič širše obravnaval na sestanku 20. marca 1944, in to na osnovi več študij. Fran Zwitter je v študiji »Problem bodočih slovenskih meja« v uvodnem delu poudaril, da ima slovenski narod tudi po zaslugi slovenskega osvobodilnega boja prvič možnost, da uresniči ideal združitve vseh Slovencev v lastno državno tvorbo, saj se je takratni položaj tako Italije kot Slovencev povsem razlikoval od položaja po prvi svetovni vojni. Pomembno je bilo, da smo Slovenci na težka in usodna vprašanja mej pripravljeni, saj bo »naša generacija za njegovo reševanje odgovarjala pred bodočnostjo, pred zgodovino«.

V splošnih načelih je Zwitter poudarjal jugoslovanski okvir. Posebej je izpostavil Trst, ki naj bi postal glavna sredozemska luka za nenemške podonavske države in morda tudi za Sovjetsko zvezo, zato je bilo mogoče njegovo vprašanje rešiti le z upoštevanjem njegovega ožjega in širšega zaledja. Kot osnovo za razmejitve z Italijani in Nemci (Avstrijci) je vzel izhodišče, da »ne popustimo v ničemer, kar je naše, da pa se odrečemo vsemu, na kar nimamo pravice«. Temelj je bil lahko le etnografski kriterij, le tam, kjer je to nujno zaradi ozemeljske povezanosti ali drugih vzrokov, bi bil ta kriterij lahko delno popravljen, »da se tako ustvarijo za bodočnost ustrezajoče meje«.

Glede meje z Italijo je Zwitter izhajal iz dejstva, da se je jezikovna meja za razliko od tiste z Nemci v preteklih stoletjih le malo spremenila in da se v glavnih potezah ujema z mejo med vznožjem Julijskih Alp in Dinarskim sistemom na eni strani in Severno italijansko nižino na drugi strani. Glede meje na kopnem je posebej izpostavil vprašanje Rezije in ozemlje terskih Slovencev ter njihove povezave s Slovenijo.³³ V nadaljevanju je ugotavljal, da je mesto Gorica edina naselbina, ki bi jo mogli vsaj delno upravičeno označiti kot narodnostno mešano, medtem ko je vse ostalo vprašanje razmejitve na Goriškem mogoče reducirati na problem, v kakšnem odnosu je v tej deželi narodnostna meja z gravitacijskim in prometnim območjem Gorice in Trsta. Mesto Gorica je obdano s povsem slovensko okolico razen v točki na zahodu, kjer se mestne meje dotika sklenjeno furlansko ozemlje, zato je »njegova dodelitev Sloveniji edina naravna rešitev tega vprašanja«. Glede meje zahodno od Gorice ni imel dokončnega stališča, kot eno od možnosti je postavil mejo Goriške pokrajine iz časa fašizma.³⁴

Glede Tržaškega zaliva je ugotavljal, da naraščanje prebivalstva Trsta ni bilo posledica notranje sile tega mesta in okoliškega prebivalstva, saj so priseljenci (priseljevanje se je začelo sredi 18. stoletja) bili iz Goriške, Istre, Kranjske, notranjosti Italije in raznih drugih dežel. Do le-

ta 1910 so Italijani prevladovali v središču, v predmestjih pa ne, okolica pa je bila povsem slovenska. Obenem se je slovenski element v Trstu krepil. Kljub raznarodovanju so bili leta 1944 Slovenci v Trstu še vedno znatna manjšina, okolica pa je bila še vedno povsem slovenska. Zwitter je zaključil, da imajo Slovenci pravico zahtevati Trst zase, saj zaradi mešanega mesta ne bodo žrtvovali sto tisočev rojakov na čisto slovenskem ozemlju, ki mu je potrebno kot zaledje. Tržaški Italijani naj bi dobili avtonomijo, hkrati pa naj bi oblasti ustvarile pogoje, da bi »postal Trst zaradi doseljavanja Slovencev po naravnem razvoju brez nasilja v doglednem času slovenski«.

Ob Trstu se je postavljalo tudi vprašanje treh pretežno italijanskih istrskih mest Kopra, Izole in Pirana (Slovencev je bilo tam med 10 in 30 %), ki so imela značaj sredozemskih mest, prebivalci katerih so se ukvarjali z vinogradništvom, oljarstvom, ribištvo. Zwitter zaključil: »Vsa ta obala do Dragonje sodi nujno k Sloveniji, a položaj italijanskega prebivalstva bi mogel biti isti kot v Trstu.« Drug problem je bilo severozahodno gravitacijsko območje Trsta, ki je segalo tudi zunaj slovenske etnične meje. Takšen je bil Tržič, ki je vezan na Trst in na svoje slovensko kraško zaledje. Italijansko prebivalstvo tega ozemlja naj bi prav tako imelo isto avtonomijo kot Italijani v vseh drugih krajih v Tržaškem zalivu.³⁵

Drugo študijo je pripravil pravnik Lojze Ude. Strinjal se je, da je za izhodišče nujno vzeti kar najbolj dosledno etnični princip, tako zaradi tega, ker zahteva po kaznovanju vojnih zločincev ni identična z zahtevo po kaznovanju obmejnih prebivalcev, pa tudi zato, ker naj bi narodni princip v prihodnosti Evrope še vedno ostal temelj. Tudi on se je zavedal odgovornosti pred prihodnostjo v primeru, če bi kje od tega načela odstopili, zato je bilo nujno ostati zmeren pri vseh zahtevah, ki gredo prek etnografskih mej. Glede »tujerodnega elementa v okviru bodoče Slovenije« pa je bilo možno le dvoje, ali se jih izseli ali pa »storiti z vso resnostjo in iskrenostjo, da se počuti dobro in da se mu omogoči sodelovanje«.

Glede razmejitve z Italijo je največje probleme videl pri Beneški Sloveniji, ki je bila Italiji priključena že leta 1866, hkrati pa je bila tam narodnostna zavest slabo razvita. Drugo je bilo vprašanje Trsta, saj naj Sovjetska zveza zaradi njega ne bi tvegala spora z Veliko Britanijo. Glede zahtev po ozemlju, ki je bilo nasilno potujčeno v zadnjem stoletju, pa ugotavlja: »Našim sovražnikom ne sme ostati plen nasilja.«³⁶

Znanstveni inštitut je na seji 20. marca 1944 v Semicu glede Trsta sprejel stališče, da mora imeti kar največje zaledje in pogoje za nov gospodarski vzpon, tamkajšnjim Italijanom pa je z izjemo kompromitiranih treba zagoto-

³³ Fran Zwitter je v posebni študiji »O Beneških Slovencih« zapisal, da so bili vedno vezani na Beneško republiko in nato Italijo. Tam se je narodnostna zavest komaj prebujala. In nadaljuje: »A danes se slovenski partizan bori na Beneškem za slovenstvo z orožjem v roki in preliva svojo kri. Začenja se veličasten proces, ko se ljudstvo budi iz narodnega spanja, politične neaktivnosti in tope vdanosti v svoj socialni položaj, kar ga je označevalo tekom stoletij«. AS 1643, P SNOS, fasc. 457/2.

³⁴ Furlanom kot potencialnim zaveznikom je bila namenjena posebna pozornost. Njihovo problematiko je v posebni študiji obdelal Lavo Čermelj. Ocenjeval je, da bi jih bilo na območju dela Goriške pokrajine, delu Tržaške in tistem delu Videmske, »ki naj se priključi naši državi«, okrog 60.000. AS 1643, P SNOS, fasc. 457/1.

³⁵ AS 1643, P SNOS, fasc. 457/1. Fran Zwitter. Problem bodočih slovenskih meja

³⁶ AS 1643, P SNOS, fasc. 457/2. Lojze Ude. Nekaj načelnih pripomb k vprašanju o mejah. Referat na debatnem sestanku o mejah 20. 3. 1944 v Semicu.

viti kulturno avtonomijo in nato prepustiti razvoju same-mu, da prek priseljevanja Slovencev v cvetoče mesto postane v doglednem času pretežno slovenski. Hkrati se je treba ravnati v skladu z načelom: Svojega ne damo, tujega nočemo! Glede narodnostnih meja se ne more govoriti o minimalnem programu, ker je narodnostna meja samo ena. Ob tem je Zwitter tudi opozoril, da se bo v odločilni fazi morda zasedlo »več ozemlja vsaj kot zastavo in postavilo večje zahteve vsaj kot osnovo, od katere še smemo popustiti.«³⁷

Primorski pokrajinski odbor OF je 3. maja 1944 razpisal volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore in v okrajne skupščine, ki naj bi bile med 15. majem in 15. junijem 1944, a so bile preložene na jesen. V razglasu k volitvam so poudarili, da bodo Primorci z volitvami gradili »slovensko in jugoslovansko narodno oblast na naših tleh.«³⁸

Po podpisu sporazuma Tito-Šubašić 16. junija 1944³⁹ in po srečanju Tita z Winstonom Churchillom 12. in 13. avgusta v Caserti istega leta se je mednarodni položaj nove Jugoslavije okreplil. Tudi v pričakovanju skorajšnjega konca vojne, ki je terjal hitro in učinkovito akcijo, so se javno opredelili za priključitev konkretnih ozemelj. Kot prvi je zunanji minister NKOJ Josip Smolaka v članku »O razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo« poudaril, da je prvi pogoj za trajen mir, da se med obema državama potegne pravična meja. Članek je zaključil z besedami: »Prekoračite Sočo in spet bomo postali bratje.«⁴⁰ Sledil mu je Tito, ki je v govoru na Visu 12. septembra 1944 poudaril, da se bliža ura, »ko bomo morali govoriti o mejah naša dežele. /.../ Tujega nočemo, a svojega ne damo.«⁴¹

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je nove usmeritve glede vprašanja mej sprejelo na seji CK KPS 10. julija 1944. Pri tem so ugotovili, da bodo za svoje zahteve zlasti glede Trsta morali poiskali podporo tudi med Italijani, zlasti med delavstvom, ki se je odločalo na temelju razredne in ne narodnostne pripadnosti. Spremenili so tudi izhodišča za pogajanja s CLN AI, tako da naj ne bi več poudarjali preložitve mejnih vprašanj na povojni čas, ampak načelo samoodločbe, ki je izvedena v boju.⁴²

Načrt političnega in organizacijskega delovanja, ki je imel za cilj prevzem oblasti na Primorskem in tudi v Trstu, so nato izdelali na sejah Centralnega komiteja KPS 28. av-

gusta, 1., 15. in 20. septembra 1944, ter na sejah Predsedstva SNOS 27. in 29. avgusta ter 1. septembra 1944. Osnovna cilja sta bila priključitev Primorske in vzpostavitev komunizma. Kardelj je na seji CK 28. avgusta poudaril, da je nujno, da jugoslovanske enote prve zasedejo območje in da imajo pripravljen ves oblastni aparat, v katerem naj bodo v Trstu tudi Italijani. Glede Italije je ugotovil, da bo ostala v zahodni sferi in bo zato tamkajšnje osvobodilno gibanje uničeno. Zahteval je, da se ljudi pripravi na možno britansko zasedbo in da se zlasti v Trstu in Gorici okrepi Narodno zaščito in Ozno, hkrati pa naj se na Primorskem ustvari »tako vzdušje, da bodo mase takoj in povsod manifestirale za nujnost priključitve Primorske in Trsta Jugoslaviji.«⁴³ Predsedstvo SNOS je sklenilo postaviti Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje (PNOO) kot vrhovni oblastni organ za to območje, ki je bil nato izvoljen 15. septembra 1944.

V okvir priprav na konec vojne in mirovna pogajanja sodi tudi razprava članov CK KPS, Avnoja in Znanstvenega inštituta o bodočih slovenskih mejah, ki je bila 9. septembra 1944. Edvard Kardelj je kot mejo, od katere naj ne bi odstopali, postavil »etnografsko mejo z vključitvijo ozemlja, potujčenega v imperialistični dobi (v zadnjih sto letih, op. avt.), in z upoštevanjem manjših korektur zaradi nujnih prometnih in sploh gospodarskih ter strateških momentov«. V nadaljevanju je poudaril: »Če gremo preko tega, si nakoplremo sovraštvo sosedov in nastala bodo težka manjšinska vprašanja. /.../ Ne glede na naše mejne zahteve moramo pa stremeti za tem, da okupiramo čim več, tudi zaradi vojne odškodnine.«

Fran Zwitter je bil tak program pripravljen zagovarjati v spomenici, izdelavo katere je zahteval Kardelj, a ob tem opozoril, da ne more prevzeti odgovornosti pred zgodovino za primer, da bi taka politika odprtih kart glede slovenskih zahtev pri pogajanjih, kjer bi morali mi popuščati, privedla do tega, da niti tega ne bi dosegli. Predsednik Izvršilnega odbora OF Josip Vidmar je na koncu povzel, da so se »zedinili za pravičen program, ki je realen in ki nas ne obremenjuje s prevelikimi manjšinami.«⁴⁴

V spomenici »Meje Jugoslavije«, napisani na temelju sklepa seje 9. septembra 1944, je Zwitter izpostavil, da je slovensko-italijanska narodnostna meja, ki se približno

³⁷ AS 1643, P SNOS, fasc. 457/1. Sumarični zapisnik debatnega sestanka o referatih dr. Zwitterja in Dularja o mejah v Semiču, 20. 3. 1944. Fasc. 499/1. Zapisnik seje Znanstvenega inštituta, 20. 3. 1944.

³⁸ Ferenc, Ljudska oblast, 2, str. 202, 203.

³⁹ Mandatar jugoslovanske kraljeve vlade Ivan Šubašić je 16. 6. 1944 s predsednikom Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije Titom na otoku Visu podpisal t. i. viški sporazum o sestavi jugoslovanske vlade (sestavljena je morala biti iz oseb, ki se niso kompromitirale v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju) in da bo vlada izdala deklaracijo, v kateri bo priznala dosežke dotedanjega boja in temelje federativne ureditve jugoslovanske države, sklenjene na zasedanju AVNOJ. Po osvoboditvi Beograda sta Tito in Šubašić 1. 11. 1944 podpisala nov, t. i. Beograjski sporazum, v katerem sta določila, da bo kralj svoja pooblastila prenesel na kraljevo namestništvo ter da bo ustanovljena enotna jugoslovanska vlada iz predstavnikov NKOJ in kraljeve vlade. Na pritisk Churchilla je kralj to storil v začetku marca 1945. Tridržavno kraljevo namestništvo je, potem ko je NKOJ podal ostavko in se razpustil, imenovalo na predlog AVNOJ 7. 3. 1945 skupno vlado, katere predsednik je postal Tito, Šubašić pa minister za zunanje zadeve. To vlado so konec marca 1945 priznale zavezniške države.

Tudi jugoslovanska kraljeva vlada je postavljala podobne mejne zahteve kot NKOJ. Te so med drugim navedene v noti, ki jo je 26. 7. 1943 poslala zavezniskim vladam, v kateri je med drugim zahtevala mejo na etnični črti z nekaterimi manjšimi popravki. AS 1643, P SNOS, fasc. 457/2. V začetku leta 1945 pa je izdala spomenico, ki jo je predala političnim krogom v Londonu, v kateri je kot pravično mejo z Italijo postavila Soško dolino, pri čemer naj bi bila dolina italijanska, planinski rob pa jugoslovanski. Trst in Reka naj bi imela v Jugoslaviji avtonomijo, kar pa ne bi veljalo za Gorico. Dušan Biber: *Britanska in ameriška politika o italijansko - jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni*. V: Trst 1945 : zbornik predavanj = Trieste 1945 : atti delle conferenze. Trst 1985, str. 9.

⁴⁰ AS 1643, P SNOS, fasc. 457/1. Josip Smolaka. O razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo. Prevedeno iz »Nove Jugoslavije«, št. 7-10, junij-julij 1944.

⁴¹ AS 1643, P SNOS, fasc. 457/1. Naši bratje v Istri, Slovenskem Primorju in na Koroškem bodo osvobodjeni in združeni v novi domovini. Govor Tita, 12. 9. 1944.

⁴² AS 1487, CKKPS, ae 1. Zabeležka seje CK KPS, 10. 6. 1944.

⁴³ AS 1487, CKKPS, ae 1. Zapis seje CK KPS, 28. 8. 1944.

⁴⁴ AS 1643, P SNOS, fasc. 457/1. Sumarični zapisnik seje o slovenskih mejnih zahtevah dne 9. 9. 1944 na bazi 80 a.

ujema z mejo med Julijskimi Alpami in Dinarskim sistemom na eni strani in severno italijansko nižino na drugi strani, ena geografsko najbolj značilnih in najbolj jasnih, pa tudi najstarejših v Evropi. V glavnem se tudi ujema z avstrijsko-italijansko državno mejo pred letom 1914 razen na območju Beneških Slovencev, ki je italijansko od leta 1866. Na celotnem območju, ki je na jugu omejeno z Dragonjo, so Italijani v Trstu, Miljah, Izoli, Kopru in Piranu ob morju ter v notranjosti v Gorici. Ker pa narodnostna meja večinoma teče po črti, ki loči nižino od goratega sveta, ni uporabna kot državna mejna črta brez nekaterih manjših korektur.

V poglavju o slovenskih (jugoslovanskih) mejnih zahtevah je posebej poudaril, da ima »slovenski narod, ki je toliko trpel in se boril, pravico zahtevati, da bo v celoti združen v svoji Sloveniji in v okviru federativne Jugoslavije. /.../ Od nas zahtevana kontinentalna meja hoče vključiti le Slovence, neslovenskega prebivalstva pa vključuje le toliko, kolikor je nujno potrebno za zaokroženost Slovenije v gospodarskem in posebno v prometnem oziru. Vsaka imperialistična tendenca za širjenjem našega narodnega ali političnega ozemlja na škodo drugih narodov pa nasprotuje duhu našega narodnoosvobodilnega boja in jo zato odklanjamo.«⁴⁵

Zwitter je izdelal tudi posebno študijo o manjšinskem vprašanju po osvoboditvi. V Sloveniji je predvidel tri ločena območja in sicer ozemlje bivše Jugoslavije (štajerski Nemci in Kočevarji), Koroško (Nemci) in Primorska (Italijani), medtem ko vprašanja madžarske manjšine v Prekmurju ni obravnaval. Za italijansko manjšino je ugotovil, da je že priključitveni odlok iz septembra 1943 zanjo predvidel avtonomijo. Politike pa je opozarjal na tržaško delavstvo ter kapital, ki sta iz različnih razlogov pristajala na Jugoslavijo, prvi iz razrednih razlogov, drugi je v njej videl edino možnost gospodarskega razvoja, in pa na to, da je na tem območju veliko priseljenih iz notranjosti Italije, ki bi se morali vrniti v domače kraje. Italijanska manjšina naj bi dobila ne le kulturno avtonomijo, ampak tudi sodelovanje v lokalni upravi in predstavnike v slovenskih centralnih zakonodajnih in izvršilnih organih. Imela naj bi popolno enakopravnost, ki bi obenem bila primer, »kako si predstavljamo rešitev manjšinskega vprašanja.«⁴⁶

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je od jeseni 1944 na Primorskem utrjevalo mrežo organov ljudske oblasti. V ta okvir sodi že omenjena izvolitev PNOO za Slovensko primorje, v katerem sta bili dve mesti zagotovljeni za predstavnika italijanske manjšine. Ena od najpomembnejših nalog je bila okrepiti stike z italijanskim prebivalstvom, vsaj s tistim delom, ki je simpatiziral z Jugoslovani in ki naj bi zagovarjal priključitev. Vprašanje

priključitve Primorske je tako postalo, kot so ugotovili na posvetu primorskih pravnikov marca 1945, »tudi teritorialno vprašanje bolj napredne perspektive.«⁴⁷

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je svojo politiko do vprašanja Julijske krajine spremenilo pozimi 1944/45, ko se je zaradi podaljševanja vojne, velike nemške ofenzive, ne tako izrazite podpore Sovjetske zveze, na kakršno so računali, ter mednarodnih pritiskov na novo Jugoslavijo poslabšal položaj jugoslovanskega osvobodilnega gibanja. V Trstu so prekinili z organiziranjem Gibanja pristašev nove Jugoslavije, ki so ga sprva organizirali po vzoru predvojnega Društva prijateljev Sovjetske zveze, in na prvo mesto ponovno postavili boj proti okupatorju. Hkrati pa so nadaljevali s pripravami na prevzem oblasti. Ob tem so ugotavljali: »Izguba Primorske in Trsta bi bila spričo sedanjih mednarodnih razmer smrtna obsodba slovenskega naroda.«⁴⁸

Od začetka marca 1945 so se priprave na osvoboditev še okrepile in so potekale v skladu z usmeritvami, sprejetimi avgusta in septembra 1944. Vse delovanje je bilo usmerjeno na to, da se ob osvoboditvi zasede čim večji del ozemlja in da se na slovenskem etničnem ozemlju vzpostavijo organi ljudske oblasti, ki naj bi delovala ob osvoboditvi in možnem prihodu zahodnih zaveznikov. Tekle so tudi priprave za organizacijo sodstva, ki je postalo zaradi nameravanega »čiščenja« fašistov še posebno pomembno.⁴⁹ Italijanske enote, ki so delovale v okviru slovenske osvobodilne vojske, naj ne bi (in tudi dejansko niso) sodelovale pri zasedbi Trsta, ampak so jih umaknili v notranjost Slovenije, s čimer so poskušali zmanjšati italijanski delež pri osvoboditvi mesta.⁵⁰ Splošna politična kampanja za priključitev Primorske Jugoslaviji, ki je bila marca 1945, je uspela med Slovenci in tudi med italijanskim delavstvom zlasti v Trstu in Trzinu, kjer je odločilno vlogo odigrala Delavska enotnost, v kateri je bilo organiziranih med deset in dvajset tisoč delavcev obeh narodnosti.⁵¹

Boj za prevlado v Trstu in Julijski krajini je tako tudi med protifašisti, a zagovorniki priključitve k eni ali drugi državi, postajal vse bolj odkrit in neizprosni. Tako sta bili v Trstu tik pred koncem vojne organizirani dve vstaji, prvo je organiziral tržaški italijanski narodnoosvobodilni odbor, drugo Komanda mesta Trst. Organizatorji prve vstaje so hkrati upali, da bodo Trst osvobodili in zasedli zahodni zavezniki, drugi pa so pričakovali slovenske partizane in Jugoslovansko armado.

Čete IX. korpusa in IV. armade so 1. maja 1945 vkorakale v središče mesta, isti dan so enote 31. divizije zaveze Trzin in Gorico ter prodrle v široki fronti na Sočo, kjer so enote Gradnikove brigade v Ronkah prišle v stik z enotami 2. novozelandske divizije. Naslednji dan so v Trst

⁴⁵ AS 1643, P SNOS, fasc. 499/8. Fran Zwitter. Meje Jugoslavije.

⁴⁶ AS 1643, P SNOS, fasc. 457/2. Fran Zwitter. Manjšinska vprašanja v času popolnega osvobojenja.

⁴⁷ AS 1487, CKKPS, ae 53. Beležke V. Tomšič. Zapis s posvetovanja primorskih pravnikov 7, 8. 3. 1945.

⁴⁸ AS 1643, P SNOS, fasc. 457/2. Lavo Čermelj, Josip Ferfolja: Nekaj pobud ob sedanjji fazi primorskega vprašanja.

⁴⁹ AS 1487, CKKPS, ae 53. Beležke V. Tomšič s konference primorskih pravnikov, 7, 8. 3. 1945.

⁵⁰ AS 1487, CKKPS, ae 1. Zapis sej CK KPS, 7. 3. 1945. Ae 76. Depesa E. Kardelja CK KPS, II. 3. 1945.

⁵¹ AS 1487, CKKPS, ae 91, depesa CK KPS B. Kraigherju, 3. 3. 1945. AS 1931, 301/55, Ozna za okrožje Trst. Poročila Ozne Trst 1945.

vkorakale tudi enote 2. novozelandske divizije 8. britanske armade. Po ukazu vlade Velike Britanije je vrhovni zavezniški poveljnik za Sredozemlje feldmaršal Harald Alexander poslal brzojavko vrhovnemu komandantu Titu z zahtevo, da enote Jugoslovanske armade Trst zapustijo, kar je Tito odklonil in obenem 3. maja poslal protestno noto zaradi prihoda zavezniških sil.⁵² Začelo se je obdobje dvojne vojaške zasedbe, ki se je po zapletih končalo z delitvijo Julijske krajine in vzpostavitvijo dveh zasedbenih con ter z jugoslovanskim umikom iz Trsta in ostalega ozemlja na območju cone A 12. junija 1945. Epilog je vprašanje meje med Jugoslavijo (Slovenijo) in Italijo dobilo na mirovni konferenci februarja 1947, v Spomenici o soglasju oktobra 1954 in Osimskih sporazumih novembra 1975.

Izvleček

V članku avtorica opiše prizadevanja za slovenske zahodne meje v času druge svetovne vojne. Rešitev slovenskega narodnega vprašanja in s tem tudi spremembe severne in zahodne meje so vključile v svoje programe vse politične stranke pred vojno, v času vojne pa tako partizanski in protipartizanski tabor. Z vprašanjem zahodne meje se je veliko ukvarjala Komisija za mejna vprašanja pri IO OF. Njeno delo pa je nadaljeval Znanstveni inštitut pri Predsedstvu SNOS, ki ga je vodil zgodovinar dr. Fran Zwitter. Dr. Zwitter je v svojih študijah o zahodni meji zapisal, da ima slovenski narod priložnost, da uresniči ideal združitve vseh Slovencev v lastno državno tvorbo, ki

bi vključevala tudi Gorico in Trst. Italijansko prebivalstvo na tem območju pa bi dobilo obsežno avtonomijo. Vprašanje meje se je po končani vojni reševalo z mirovno pogodbo z Italijo februarja 1947, Spomenico o soglasju oktobra 1954 in z Osimskimi sporazumi novembra 1975.

Abstract

Authoress describes the struggle for Slovenian western borders during the time of the Second World War. Solution of Slovenian national question and in consequence alteration of northern and western borders was included in programmes of all political parties before the war. During the war, it could be found equally in partisan and antipartisan sides. Commission for Border Issues at the Executive Committee of the Liberation Front devoted a great deal of attention to the question of western borders. This work was carried on by Scientific Institute at the Presidency of Slovenian National Liberation Council, headed by historian dr. Fran Zwitter. In his studies about western border dr. Zwitter pointed out that Slovenian nation has a great opportunity to realize its ideal to unite all Slovenes in one state, which would include also Gorizia and Trieste. For that reason Italian population, which also inhabits those areas, should be granted extensive autonomy. After the war, border demarcation issues were being settled on the bases of Peace Treaty with Italy, which was signed on February 1947, Memorandum of Understanding, signed on October 1954 and Treaty of Osimo, signed on November 1975.

⁵² Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knj. 5, str. 152.

Dr. Viljenka Škorjanec, Gimnazija Bežigrad, Ljubljana

OSIMSKI SPORAZUMI

Dostopnost virov

Na italijanski strani je razvidno pomanjkanje študij o genezi Osimskih sporazumov (OS), ki bi temeljile na diplomatskih fondih.¹ Na jugoslovanski strani so se ohranili izvirni diplomatski dokumenti, ki pa so zaradi posebnosti pogajalskega procesa in v izogib vednosti italijanskega zunanjega ministrstva dolgo ostali nepoznani. V zvezi z dokumenti za genezo Osima je Miloš Minić, tedanji zunanji minister, 26. julija 2001 v Beogradu, izjavil, da v Zveznem sekretariatu za zunanje zadeve (ZSZZ)

bivše Jugoslavije lahko najdemo le tiste dokumente, ki so bili sporazumno sprejeti na tajnih pogajanjih, ko so bili dokumenti že podpisani in obe ambasadi o tem obveščeni. Minićeva izjava se dopolnjuje tudi z izjavo Giuseppeja Walterja Maccotte,² takratnega italijanskega ambasadorja v Beogradu ki je 1. marca 2001 v Rimu izjavil, da so dobili z italijanske strani navodilo, naj ne pošiljajo v Rim nobenih zabeležk tudi tisti redki posamezniki, ki so sploh vedeli za obstoj pogajanj. Vpliv italijanskega javnega mnenja je bil tolikšen, da je bila zagotovitev tajnosti nujni pogoj za uspešen zaključek pogajanj.

¹ R. Pupo, Med zgodovino in geografijo. Razmišljanja o italijanski vzhodni meji, V: Z. Čepić, (ur.), D. Guštin (ur.), N. Troha (ur.), Zbornik Milice Kacin Wohinz, Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 2000, I. 15, št. 1. Inštitut za novejšo zgodovino, str. 297.

² G. W. Maccotta, Osimo visto da Belgrado, V: Rivista di Studi politici Internazionali, Firenze 1993, I. 60, št. 237, str. 55-67.

Natančno dokumentiran potek pogajanj na jugoslovanski strani je pripisati tudi dejstvu, da je jugoslovanska stran zaradi previdnosti in nezaupanja vsa srečanja in pogovore podrobno beležila.

Geneza do Osima³

V zgodovini jugoslovanskih (do l. 1991) ter slovenskih (po l. 1991) meddržavnih odnosov z Italijo predstavlja kompleks pogajanj za določitev meddržavne meje med Italijo in Jugoslavijo (1974–1975), povezan s podpisom OS, peti in zaenkrat zadnji kronološki mejnik.

Na italijanski strani so že vse od Mirovne pogodbe (MP) 1947 naprej pospeševali izseljevanje in spodbujali eksodus Italijanov, češ da slednji ne morejo živeti pod komunističnim terorjem in etničnim preganjanjem pod jugoslovansko oblastjo. Tako so hoteli mednarodni javnosti pokazati krivično odvzeta ozemlja in s tem ustvarjati primerno ozračje za zahtevo po vrnitvi cone B Italiji. Možni pritiski optantov in tržaških reakcionarnih krogov (kasneje Lista za Trst) so v italijanski javnosti skupaj z neofašistično propagando ustvarili negativno klimo za dogovarjanje z Jugoslavijo. Po Londonskem memorandumu o soglasju (LMOS) 1954 so zagotavljali, da njihova vlada de facto sicer priznava mejo po LMOS, da pa je potrebno de iure najti drug pravi naziv. Trdili so, da je stanje s cono B Svoobodnega tržaškega ozemlja (STO) le začasno, ter zavlačevali z dokončno rešitvijo mejnega vprašanja. Hkrati so širili mit o ohranitvi lastne suverenosti v coni B STO in uspeli, da je italijansko javno mnenje lažje sprejelo LMOS. Na tako ravnanje so vplivali predvsem obmejna politična struktura, pa tudi vplivi in ravnanje italijanskih državnih organov, zlasti zunanjega ministrstva. Hkrati se je rimska vlada zavarovala s političnimi in diplomatskimi sredstvi in ni predložila LMOS v ratifikacijo parlamentu. Sporazum so le parafirali, ne pa tudi podpisali ali ratificirali.

Italijanska administracija, zlasti Ministrstvo za zunanje zadeve (MZZ), je prirejala predloge političnim strankam in vladi z namenom zavlačevanja in nereševanja odprtega mejnega vprašanja. Dejstvo je, da je bilo za Italijane 10 let po izgubljeni vojni težko odpirati rane in se po teoriji suverenosti glede STO odrekati »pravicam«. V vmesnem času je prihajalo do nekaterih tajnih srečanj diplomatov na nivoju posebnih ambasadorjev, vendar le z namenom prikazovanja dogovarjanj z Jugoslavijo. Tovrstno ravnanje je sprožalo na jugoslovanski strani stalni dvom v resnost italijanskih namer vse do ratifikacije OS, ob nastanku države Slovenije pa tudi na njeni strani.

Intervencije Sovjetske zveze na Češkoslovaškem 1968 in strah pred Brežnjevo doktrino so pokazale, da lahko odnosi z Jugoslavijo postanejo krizno žarišče v Evropi.

Hladna vojna, posebno pa starost predsednika Josipa Broza Tita, je pripomogla k odločitvi italijanske vlade, da je treba rešiti odprta vprašanja z Jugoslavijo. Zato je zunanji minister Italije Giuseppe Medici leta 1968 predlagal paket osemnajstih točk, ki je po vsebini predvidel spremembo demarkacijske mejne črte po LMOS v državno mejo z ozemeljskimi določbami in je bil sprejet kot pogajalska platforma za nadaljnja pogajanja na srečanju ministrov Medicija in Minića marca 1973 v Dubrovniku. Šlo je za bistven kakovostni premik v meddržavnih odnosih, saj je italijanska stran ponudila, da se v Dubrovniku namesto prejšnjih izvedencev imenuje dva diplomatska pooblaščenca, ki bi pripravila predlog končnega sporazuma, hkrati so bili postavljeni konkretni roki za izpolnitev obvez. Ob uradnem diplomatskem kanalu sta ministra na štiri oči določila še en poseben, vzporedni kanal za tajna pogajanja političnih pooblaščenцев kot možnost kontinuitete pogajanj, v kolikor bi prav tako tajna diplomatska pogajanja ne napredovala.⁴ Politično vodstvo Italije, zlasti stranka Krščanske demokracije (KD), je želelo prek drugega kanala vzpostaviti neposredni dialog vzporedno z državnimi odnosi, ki jih je usmerjala diplomacija.

Četudi je Minić že v Dubrovniku ocenil italijansko pobudo za delo političnih tajnih pogajalcev kot edino realno možnost za dosego sporazuma, so se nadaljevala neuspešna pogajanja diplomatskih predstavnikov do konca leta 1973. Pogajanja kljub strokovnosti kadrov niso obrodila sadov, saj sta imela diplomatska pooblaščenca od svojih vlad preozek manevrski prostor, njuno delo je bilo že vnaprej obsojeno na neuspeh.⁵

Zaradi skrbi, da bi na jugoslovanski strani problem internacionalizirali, je januarja 1974 zunanji minister Aldo Moro prvič po večmesečnem čakanju povabil na obisk jugoslovanskega ambasadorja Mišo Pavičevića. Pod vplivom stranke KD je Moro šele leta 1974 podpisal pooblastilo Eugeniju Carboneju za konkretno specialno misijo, ki jo je vseeno želel postaviti pod ožje vodstvo svojega ministrstva. Tovrstna Morova drža odpira vprašanje, zakaj ni do pogajalske funkcije drugega kanala prišlo že prej, torej v letu 1973.

Italijanski pogajalec Carbone in jugoslovanski Boris Šnuderl sta vzdrževala občasne stike, vendar pa drugi kanal v tem času še ni zaživel, saj je po njegovi vzpostavitvi prišlo do enoletnega zastoja. Po zaostritvi dvostranskih odnosov, ostrih diplomatskih notah in govoru predsednika Tita aprila 1974 v Sarajevu se je Giulio Andreotti z govorom v Vidmu maja 1974 javno opredelil o nameri Italije, da sklene z Jugoslavijo ustrezeni sporazum. Vrh stranke KD je v znamenju bližajočega se zasedanja Konference o evropski varnosti in sodelovanju (KEVS) v Helsinkih in temeljnega načela o dokončnosti državnih meja ocenil, da nerešeno mejno vprašanje škoduje globalni italijanski

³ Temelji na obravnavi arhivskih dokumentov, navedenih v V. Škorjanec, *Jugoslovansko-italijanska pogajanja v letih 1974–1975 o določitvi meddržavne meje (Osimo)*. Doktorska disertacija, UL, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2005, str. 1–515.

⁴ V. Škorjanec, *Jugoslovansko-italijanski odnosi v luči dubrovnškega srečanja zunanjih ministrov 1973*, V: *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 2001, l. 55, št. 3–4, str. 465–487.

⁵ V. Škorjanec, *Neuspeh jugoslovansko-italijanskih diplomatskih pogajanj v letu 1973*, V: *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 2003, l. 57, št. 1–2, str. 147–162.

politiki. Po popravku italijanskega pooblastila je julija 1974 jugoslovanska stran naknadno že po prihodu italijanske delegacije na Strmol dokončno sprejela njihovo pobudo za pogajanja posebnih političnih pooblaščenec, ki so v prvi fazi v popolni tajnosti s presledki trajala do novembra 1974. Pokazalo se je, da v italijanski vladi tudi tedaj še ni bilo pravega soglasja, saj je Moro na zasedanju Generalne skupščine združenih narodov v New Yorku septembra 1974 ugovarjal Miniću z izgovori o tem, da ni bil seznanjen o pobudi dela na drugem kanalu, in izrazil nesoglasje za tako reševanje spornega vprašanja brez udeležbe kadrov iz Farnesine. Vendar so pogajanja na Strmolu potekala naprej v sočasnem iskanju političnega soglasja v Rimu. Italijanska stran je želela odstop cone B STO in s tem dokončno potrditev meje med državama prikazati v luči najširših novih gospodarskih ugodnosti, predvsem industrijske cone, ki bi segala iz politične optike na ozemlje cone B STO, in sicer je bila najprej predvidena lokacija ob morski obali, nato pri Ospu, Socerbu. Ta zahteva je bila za Italijo *condicio sine qua non* za končni sporazum. Poleg tega so bili predvideni še nekateri veliki gospodarski projekti (plovni kanal Soča-Sava), energetske objekti, vodno gospodarstvo in razne oblike gospodarskega sodelovanja v interesu lokalnega prebivalstva – cestne povezave, novi mejni prehodi itd.

Pogajanja so obsegala tudi nekatere korekture na državni meji po MP v smislu funkcionalnih povezav in provizoričnih situacij npr. Kolovrat, Sabotin, vasi v Brdih, Gorica. Jugoslovanska stran je vztrajala na zahtevi, da se meja ne bo nikjer korigirala, kjer žive jugoslovanski državljani.

Ob odločujoči vlogi predsednika države Tita in zunanjega ministra Minića je v procesu pogajanj na jugoslovanski strani večinsko težo prevzela slovenska stran. Pooblaščenec pogajalec je bil Slovenec, ki se je o ključnih vprašanjih posvetoval tudi s slovenskim vodstvom, predvsem z Edvardom Kardeljem in Sergejem Kraigherjem. V pogajalski skupini je bil ob pooblaščenem pogajalcu Šnuderlu za mejno vprašanje določen prav tako Slovenec, diplomat ZZZZ Radko Močivnik. Tudi izvedenci, ki so občasno sodelovali v zvezi s posamičnimi vprašanji, so bili po navadi Slovenci. Jugoslovanska pogajalska skupina je bila stalna, na italijanski strani je bil ob pooblaščenem pogajalcu Carboneju stalni član le Ottone Mattei, diplomat Farnesine, sin beguncev iz Reke, druge izvedence so ad hoc vključevali v delo po potrebi.

Bistvo pogajanj je predstavljala pogajalska triada. Italijansko pogojevanje dokončnosti mejnega vprašanja z ustanovitvijo industrijske cone je jugoslovanska stran povežala z zahtevo po razširitvi določil Posebnega statuta iz leta 1954 tudi na ozemlje zunaj bivše cone A STO, kjer živi slovenska manjšina v Italiji. Nepopustljivost jugoslovanske strani je podaljšala pot do sporazuma za nekaj mesecev, saj brez določila o posebnem manjšinskem členu ni hotela končati pogajanj. Italija ni želela take določbe v pogodbi, saj bi zanjo pomenila mednarodno obvezo, vprašanje manjšinske zaščite bi raje reševali z unilateralnimi obvez-

nostmi (preambula, mednarodne univerzalne deklaracije, parlamentarna svečana izjava). Jugoslovanska zahteva po manjšinskem členu je pomenila prekinitve pogajanj, vendar so po kratki krizi italijanske vodilne politične stranke vendarle načelno pristale na manjšinski člen, katerega vsebina bi veljala za slovensko manjšino v Italiji.

Glede morske meje je italijanska stran na Strmolu zahtevala spremembo izhodiščnih točk za razdelitev teritorialnih voda zaradi ugreza težkih tankerjev pri plovbi v pristanišči Trst in Tržič. (Pokazalo pa se je, da so si predvsem želeli zagotoviti širša ribolovna področja na naši strani, kjer je večji ribji fond.) Jugoslovanska stran je odklonila ta argument in odobrila koridorje skozi svoje morje (od rta Savudrije mimo Debelega rtiča). To koncesijo je kasneje potrdila tudi Republika Slovenija.

Na Strmolu so pripravili skupna besedila sporazuma o vseh odprtih vprašanjih med državama in pogajanja bi bila lahko končana. Italijanska stran bi morala le še potrditi dogovorjeno, vendar so zahtevali še drugo fazo ponovnih pogajanj marca 1975 v Dubrovniku, kljub temu da so sprva prosili le za formalni sestanek proceduralne narave med pooblaščenecema. V nadaljevanju je jugoslovanska stran morala pristati na okleščeno vsebino manjšinskega člena, del vsebine so prenesli v preambulo. Dubrovnik je bil izbran simbolično, da se tudi Hrvaška pojavi v delu pooblaščenec. Kljub zagotovitvi italijanskega pooblaščenca, da so s tem izčrpane vse njihove zahteve, so v Farnesini aprila ob urejanju besedil skušali poseči v že dogovorjene vsebine slednjih.

Kljub temu pa v tretji fazi pogajanj med pooblaščenecema v Strunjanu italijanska stran ni več skušala spreminjati dogovorjenih vsebin besedil. Jugoslovanska stran je v korist Italije le sprejela ozemeljski popravek na Sabotinu in s tem omogočila parafiranje besedil sporazuma. V Strunjanu torej že sledimo uradnim diplomatskim pogajanjem, ko sta oba politična pooblaščenca postala vodji državnih delegacij (pooblastilna dokumenta obema pogajalcema s strani političnih vrhov sta bila napisana kasneje). Narava pogajanj se je spremenila v diplomatska in se končala s parafiranjem meddržavnega sporazuma v francoskem diplomatskem jeziku. Pogajanja so potekala v protokolarni stavbi Izvršnega sveta Slovenije še vedno v največji tajnosti. Strunjan so izbrali zato, ker je sodil v cono B STO. V Strunjanu so bili parafirani dokumenti na uradnem papirju obeh zunanjih ministrstev. Ves čas dela pooblaščenec je bila na jugoslovanski strani previdnost, ali gre na italijanski strani le za taktiko pridobivanja na času in za to, da bi v danem trenutku za neuspeh pogajanj okrivili Jugoslavijo. Taka razmišljanja so obremenjevala tudi delo v Strunjanu, ko je zaradi nezaupanja prišlo do krize v jugoslovanski delovni skupini. Metoda dela kaže na temeljite priprave za pogajanja in pravilne analize prepoznavanja taktike zavlačevanja in premikanja korak naprej in dva nazaj med posamičnimi srečanji pooblaščenec.

V nadaljevanju so na italijanski predlog izpustili poprej predvideno fazo diplomatskih pogajanj in jo nadomestili

avgusta 1975 v Beogradu z uradnim parafiranjem pogodbenih dokumentov meddržavnega sporazuma v ZSZZ v prisotnosti jugoslovanskega zunanjega ministra Minića in italijanskega ambasadorja Maccotte. Jugoslovanska stran sprva ni razumela, zakaj mora priti do še enega parafiranja besedil sporazuma, namesto da bi prišlo kar do podpisa sporazuma. Po razpravi v jugoslovanski skupščini in v italijanski poslanski zbornici, kjer so pooblastili zunanjo ministra za podpis sporazuma, je italijanska stran ponovno skušala pogojevati podpis sporazuma s popravki že dogovorjene mejne črte in razširitvijo industrijske cone.

Preobrat je predstavljal Carbonejev prihod v Beograd konec oktobra 1975, ko je poudaril italijansko pripravljenost za čimprejšnji podpis sporazuma. Predvidena pokojninska reforma bi lahko sprožila v Italiji novo vladno krizo, zato sta Moro in Mariano Rumor želela čimprej podpisati sporazum z Jugoslavijo. Carbone je ponudil končno možnost podpisa sporazuma za 10., 13. ali 14. november, jugoslovanska stran je vztrajala pri prvem datumu. V primeru podpisa sporazuma v Rimu bi po italijanskem mnenju lahko prišlo do neprijetnih zapletov. Tik pred podpisom sporazuma so na italijanski strani prosili le še za spremembi v izrazoslovju, kar je jugoslovanska stran sprejela.

V Castel del Monte San Pietro v Osimu pri Anconi, v gradiču, ki ga je dal na razpolago grof Leopardi, sta nato v dvorani orožij ministra podpisala sporazum ob prisotnosti italijanskega in jugoslovanskega tiska. Pri tem je bilo še posebej poudarjeno, da bosta obe vladi ob priložnosti ratifikacije sporazuma v svojih parlamentih vsaka posebej prebrali deklaracijo o politiki do manjšin. Okoliščine ob podpisu sporazuma niso prinesle bistvenih presenečenj razen časovnih tehničnih zapletov z jugoslovanskim letalom pri odhodu domov, ki pa so jih uspešno razrešili.⁶ Državi sta tokrat dosegli dvostranski sporazum, kar predstavlja bistveno razliko glede na pogajanja, ki so leta 1954 pripeljala do LMOŠ. Na italijanski strani so se vse do ratifikacije sporazuma 1977 vračali k že dogovorjenim, usklajenim stališčem z novimi zahtevami ali z umikom.

Osimski sporazumi po ratifikaciji

Po ratifikaciji OS so v obeh državah ustanovili komisije za spremljanje in izvajanje sporazumov, za kar so imenovali koordinatorje tako v ZSZZ kot v italijanskem zunanjem ministrstvu, pa tudi na republiški ravni Slovenije in Hrvaške. OS in njihovo kasnejše uresničevanje so bili, kar se jugoslovanske strani tiče, plod veščin slovenskih pogajalcev. Mejno vprašanje, ki je pogojevalo vsa ostala vprašanja, je

z OS dokončno rešeno. V praksi je bila v nadaljevanju v celoti obeležena državna meja, razrešeno vprašanje državljanstva za osebe, katerih status je bil po koncu druge svetovne vojne zaradi nedefinirane meje med državama na območju STO sporen, razrešeno vprašanje odškodnine za italijansko nacionalizirano imetje, vračanje nepremičnin, podpisan je bil sporazum o priznavanju visokošolskih diplom in sporazum o skupni obrambi pred točo. Zgrajeni sta bili cesti na Kolovratu in pod Sabotinom, noveliran je bil tudi Videmski sporazum.⁷ Plovni kanal Soča-Sava je bil ogromen projekt, ki ni bil ekonomsko upravičen. Ostala pogajalska vprašanja so prav tako do potankosti obdelana in v pogodbi za obe strani obvezujoča.⁸

Tudi po končani ratifikaciji leta 1977 so na italijanski strani skušali še kaj pridobiti, kar pa jim zaradi doslednosti na jugoslovanski strani ni uspelo. V času pogajanj se je pojavljal terorizem (Palestina) tudi v Evropi (Rdeče brigade v Nemčiji in Italiji – umor A. Mora), masovni poboji v Bologni. Italijani so npr. prosili jugoslovanski politični vrh in voditelje t. i. tretjega sveta za pomoč po ugrabitvi A. Mora v prepričanju, da bi z Rdečimi brigadami lahko imela stike vodstva arabskih dežel. Nedolgo zatem je prišlo do senzacionalnega odkritja italijanske tajne lože Propaganda due, katere član je bil tudi italijanski pooblaščenec Carbone.

Industrijska cona, ki je predstavljala z italijanske strani pogoj končnemu sporazumu, v nadaljevanju zaradi negativnih vplivov italijanskega javnega mnenja ni nikoli zaživela.

Osimski sporazumi po osamosvojitvi Slovenije

Italijanska stran je priznala kontinuiteto veljavnosti OS tudi z državama Slovenijo in Hrvaško. V Uradnem listu Italije so bili objavljeni 8. septembra 1992 in so postali polnopraven veljaven mednarodni akt med Italijo in Slovenijo. Že od oktobra 1992 naprej se je ponovno začela stopnjevati dejavnost skrajno desničarskih sil v Tržaški pokrajini. Menili so, da je Rim zapravljal priložnost, ko bi iz novih razmer, s tem ko je uradno priznal Slovenijo kot naslednico OS, lahko iztržil več. Italija je izkoristila diplomatsko še ne razgledano slovensko vlado s postavitvijo zahtev za posodobitev oz. nadgradnjo OS in koncesijami. Na njihovi strani pa niso izvršili obveznosti za pripadnike slovenske manjšine v Italiji.

Obnovili so trditve o neveljavnosti sporazumov in postavili zahteve po pogajanjih o odškodnini za zapuščeno in nacionalizirano lastnino ter vračanje nepremičnin optan-

⁶ Več o tem S. Premru, Pot, ki so jo nakazali pred 30 leti, še ni do konca prehojena. Spomin na »lov« za krajem podpisa zgodovinskega sporazuma, V: Primorski dnevnik, Trst 2005, I. 61, št. 263, str. 5.

⁷ Več o uresničevanju Osimskih sporazumov danes T. Poljšak, Trideset let kasneje. Organiziranost Jugoslavije in Slovenije za izvajanje Osimskih sporazumov, V: Svobodna misel, Ljubljana 2005, I. 43, št. 21, str. 9–10.

⁸ Osimski sporazumi. Serija XIV, 4. zv. Knjižnica Skupščine SFRJ, Beograd 1977, Sekretariat za informacije skupščine SFRJ; Osimski sporazumi. Črtomir Kolenc (ur.). Zalozba Lipa, Koper 1977.

tom nekdanje cone B. Kljub temu da prosta cona nikoli ni zaživela, so celo zahtevali, naj se izbriše iz vsebine sporazumov. Zahtevali so zaščito italijanske manjšine kot celote, ki živi v dveh novonastalih državah v Sloveniji in Hrvaški. Oglasil se je tudi Rim z izjavo, da je treba sporazume revidirati, češ da so nekateri deli zastareli. Bistvo teh novih zahtev je bilo, da bi z odprtjem enega vprašanja začeli revizijo OS v celoti in po posameznih vprašanjih. Nato je Italija pogojevala ratifikacijo za vstop Slovenije kot pridružene članice EU in dosegla s Španskim kompromisom spremembe v slovenski zakonodaji. Italijanski parlament je po številnih predhodnih oviranjih marca 1998 končno ratificiral pridružitveni sporazum med EU in Slovenijo.

Septembra 1997 se je po vseh zapletih začel tudi formalni postopek za odobritev zakonskega osnutka v korist slovenske manjšine v Italiji. Njegova odobritev je trajala vse od 15. julija 1971 in se končala 12. julija 2000. V senatu italijanskega parlamenta je bil Zaščitni zakon dokončno odobren 14. februarja 2001. S tem je Italija slovensko manjšino po dolgih desetletjih življenja pod Italijo formalnopravno priznala. Veljavnost mednarodnopravnih dokumentov odpira vprašanje njihove implementacije v praksi in spoštovanja načela pacta sunt servanda, kar se je na italijanskem primeru pokazalo vse do danes kot vprašljivo. Tako se danes kljub sprejetju Zaščitnega zakona njegovo izvajanje onemogoča. Odstranjujejo se dvojezični napisi v okolici Trsta, pa tudi javna raba slovenščine je vse bolj omejena ne le v mestu, ampak tudi v nekaterih do sedaj povsem slovenskih občinah na podeželju. Italija vse do danes ne črpa sredstev iz depozitnega računa po Rimskem sporazumu, na katerega je Slovenija izplačala svoje obveznosti za povračilo nacionaliziranega imetja v bivši coni B STO. OS predstavljajo uresničitev možnega, zaradi živih določil pa bodo tudi v prihodnje na simbolni ravni predstavljali ustavo odnosov med Slovenijo in Italijo.

Povzetek

Po LMOS 1954 se je italijanska stran izgovarjala na pravni vidik pogodbe in trdila da je stanje s cono B STO le začasno, ter zavlačevala z dokončno rešitvijo mejnega vprašanja. Zahtevali so še manjše popravke ob že določeni meji po Pariški mirovni pogodbi. Zunanji minister Italije Medici je ob čeških dogodkih in upoštevanju starosti predsednika Tita 1968 predlagal paket osemnajstih točk, ki je po vsebini predvidel spremembo demarkacijske mejne črte po LMOS v državno mejo z ozemeljskimi določbami in je bil sprejet kot pogajalska podlaga za nadaljnja pogajanja na srečanju ministrov Medicija in Minića marca 1973 v Dubrovniku. Ob uradnem diplomatskem kanalu sta ministra na štiri oči predvidela še vzporedni kanal za tajna pogajanja političnih pooblaščenec kot možnost kontinuitete pogajanj, če diplomatska pogajanja ne bi napredovala. Italijanska pobuda za pogajanja zunaj institucionalnih okvirov, ko sta državi izključili iz pogajanj svoji zunanji ministr-

stvi, se je v nadaljevanju pokazala kot edina realna možnost za dosego sporazuma. Diplomatska pogajanja so se konec leta 1973 neuspešno končala, pa tudi drugi kanal v tem času še ni zaživel. Po ostrih diplomatskih notah in Titovem govoru v Sarajevu se je Andreotti z govorom v Vidmu maja 1974 javno opredelil o nameri Italije, da sklene z Jugoslavijo ustrezeni sporazum. Vrh stranke KD je v znamenju bližajočega se zasedanja KEVS v Helsinkih in temeljnega načela o dokončnosti državnih meja ocenil, da nerešeno mejno vprašanje škoduje globalni italijanski politiki. Po popravku italijanskega pooblastila je julija 1974 jugoslovanska stran naknadno že po prihodu italijanske delegacije na Strmol dokončno sprejela njihovo pobudo za pogajanja posebnih političnih pooblaščenec. Sledila so pogajanja na Strmolu, v letu 1975 še v Dubrovniku in Strunjanu. Po parafiranju pogodbenih besedil v Beogradu so podpisali sporazum v Osimu. Na italijanski strani so tudi po končani ratifikaciji leta 1977 skušali še kaj pridobiti, kar pa jim zaradi doslednosti na jugoslovanski strani ni uspelo. Industrijska cona, ki je predstavljala z italijanske strani pogoj končnemu sporazumu, v nadaljevanju zaradi negativnih vplivov italijanskega javnega mnenja ni nikoli zaživela. Italijanska stran je priznala kontinuiteto veljavnosti OS tudi z država-ma Slovenijo in Hrvaško. Kmalu za tem pa je postavila zahtevo po reviziji OS predvsem zaradi odškodnine optantov, kar je slovenska vlada zavrnila. Nato je Italija pogojevala ratifikacijo za vstop Slovenije kot pridružene članice EU in dosegla s Španskim kompromisom spremembe v slovenski zakonodaji. Italija vse do danes ne črpa sredstev iz depozitnega računa po Rimskem sporazumu, na katerega je Slovenija izplačala svoje obveznosti za povračilo nacionaliziranega imetja v bivši coni B STO.

Literatura

- Osimski sporazumi (1977). Serija XIV, 4. zv. Knjižnica Skupščine SFRJ. Sekretariat za informacije skupščine SFRJ. Beograd.
- Osimski sporazumi (1977). Črtomir Kolenc (ur.). Založba Lipa. Koper.
- Poljšak, T. 2005: Trideset let kasneje. Organiziranost Jugoslavije in Slovenije za izvajanje Osimskih sporazumov. V: Svobodna misel. Ljubljana. Št. 21, str. 9–10.
- Premru, S. 2005: Pot, ki so jo nakazali pred 30 leti, še ni do konca prehojena. Spomin na «lov» za krajem podpisa zgodovinskega sporazuma. V: Primorski dnevnik. Trst. Št. 263, str. 5.
- Pupo, R. 2000: Med zgodovino in geografijo. Razmišljanja o italijanski vzhodni meji. V: Čepić, Z., uredil (ur.), D. Guštin (ur.), N. Troha (ur.). Zbornik Milice Kacin Wohinz, Prispevki za novejšo zgodovino. Ljubljana. Št. 1, str. 285–299.
- Maccotta, G. W. 1993: Osimo visto da Belgrado. V: Rivista di Studi politici Internazionali. Firenze. Št. 237, str. 55–67.
- Škorjanec, V. 2001: Jugoslovansko-italijanski odnosi v luči dubrovniškega srečanja zunanjih ministrov 1973. V: Zgodovinski časopis. Ljubljana. Št. 3–4, str. 465–487.
- Škorjanec, V. 2003: Neuspeh jugoslovansko-italijanskih diplomatskih pogajanj v letu 1973. V: Zgodovinski časopis. Ljubljana. Št. 1–2, str. 147–162.
- Škorjanec, V. 2005: Jugoslovansko-italijanska pogajanja v letih 1974–1975 o določitvi meddržavne meje (Osimo). Doktorska disertacija, UL, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino. Ljubljana.

Dr. Danijela Trškan, Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Avtentična seminarska naloga pri predmetu didaktika zgodovine – didaktični članek

Uvod

»Avtentično preverjanje in ocenjevanje predstavljajo postopki, ki preverjajo in ocenjujejo učenčeve sposobnosti za reševanje pomembnih problemov iz resničnega življenja, ustvarjalno mišljenje in odgovorno ravnanje. Ti pristopi predpostavljajo, da morata preverjanje in ocenjevanje razkriti potencial za učenje v prihodnosti in pomagati določiti aktivnosti za realiziranje tega potenciala.«¹

Da bi bila seminarska naloga čim bolj povezana z bodočim pedagoškim delom študentov 4. letnika pedagoške smeri zgodovine na Filozofski fakulteti, je bila izbrana za seminarsko nalogo avtentična oblika – didaktični članek. Glavni namen izbrane avtentične seminarske naloge je, da se študenti navajajo na življenjske okoliščine postopka pri pisanju in objavi člankov v pedagoških revijah. Zato so v nadaljevanju predstavljeni: izbor naslova, oblikovanje in pisanje, javna predstavitev in ocenjevanje didaktičnega članka ter slovarček didaktičnih izrazov, ki se najpogosteje uporabljajo pri didaktiki zgodovine, kot primer poenostavljenega pisanja člankov iz didaktike zgodovine.²

Izbor naslova za didaktični članek

Tematiko seminarskih nalog vsako študijsko leto določijo visokošolska učiteljica. Teme pokrivajo naslednja področja: učni načrti, učbeniki, priročniki in izpitni priročniki; učne oblike, metode in motivacijske tehnike ter učna sredstva; uporaba slikovnih in pisnih virov; uporaba sodobne informacijsko-komunikacijske tehnologije; alternativni pouk; zunajšolske dejavnosti; preverjanje in ocenjevanje ter alternativno ocenjevanje; diferenciacija in individualizacija ter učenci s posebnimi potrebami; permanentno izobraževanje učiteljev zgodovine; odnosi med učiteljem in učenci; zunanji izpiti; evropska dimenzija in pouk zgodovine v preteklosti.

Npr. za študijsko leto 2003/04 je bila izbrana tema: Aktivni pouk: aktivne učne oblike in metode dela, v študijskem letu 2004/05 pa zgoraj omenjene teme, ki so tudi glavne teme iz predavanj didaktika zgodovine.³ Študenti izberejo podrobne naslove člankov sami, pri tem pa si lahko pomagajo z različnim študijskim gradivom. Ideje za naslov lahko dobijo v publikaciji Izbrana literatura 1, ki vsebuje izbor slovenskih člankov; v publikaciji Izbrana literatura 2, ki vsebuje izbor prispevkov v angleškem jeziku, ali v publikaciji Učiteljeva priprava na pouk zgodovine, ki vsebuje seznam didaktične literature.⁴

Po izboru naslova pa študenti načrtno iščejo didaktično literaturo. Priporoča se uporaba iskanja literature prek: <http://cobiss.izum.si>. Največ literature je na voljo v ljubljanskih knjižnicah: npr. na Pedagoški fakulteti, Zavodu Republike Slovenije za šolstvo, Pedagoškem inštitutu, na Filozofski fakulteti pa na oddelku za pedagogiko in andragogiko, oddelku za psihologijo in na oddelku za zgodovino. Seznam didaktičnega gradiva na oddelku za zgodovino je objavljen v informativnem priročniku: Didaktično gradivo na oddelku za zgodovino.⁵

Oblikovanje in pisanje didaktičnega članka

Študenti se morajo zavedati, da določene pedagoške revije postavijo omejitve in tudi oblikovne zahteve pri pisanju člankov. Tako se študenti navajajo na upoštevanje osnovnih pravil pisanja, ki je za njih določen vsako študijsko leto posebej. Za študijsko leto 2004/05 je bilo določeno, da krajši didaktični članek vsebuje 1300 do 1500 besed, povzetek pa 130 do 150 besed.

Ravno tako se seznanijo z osnovnimi pravili pisanja, ki so predstavljena v nadaljevanju.

Članek na začetku vključuje ime in priimek avtorja in popoln naslov članka.

¹ Woolfolk, A. 2002: Pedagoška psihologija. Ljubljana: Educy, str. 501.

² Študentje si lahko pomagajo s priročnikom: Trškan, D. 2004: Didaktični članek. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino. Priročnik se vsako leto dopolnjuje.

³ Trškan, D. 2004: Didaktika zgodovine. Gradivo za predavanja in vaje. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

⁴ Trškan, D. 2002: Izbrana literatura 1. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri in učitelje – začetnike. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

Trškan, D. 2002: Izbrana literatura 2. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri in učitelje – začetnike. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

Trškan, D. 2002: Učiteljeva priprava na pouk zgodovine. Metodični priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri in učitelje – začetnike. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

⁵ Trškan, D. 2004: Didaktično gradivo na oddelku za zgodovino. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

Uvod v članek vključuje uvodni stavek o temi, predstavitev glavne ideje oz. problema ter namen naloge oz. članka s kratkim uvajanjem v glavni del. Ne uporablja se prva oseba ednine.

Glavni del članka je po navadi razdeljen na več delov in vključuje podnaslove. Vsebuje lahko en del (če gre za krajši članek, razdeljen na vsaj tri odstavke) ali več delov. Klasični članek vključuje vsaj tri podnaslove. V glavnem delu se predstavi teoretični del (splošna didaktika) in konkretni praktični primeri (didaktika zgodovine, pouk zgodovine), ki predstavljajo vsaj polovico glavnega dela.

Zaključek oz. sklep vsebuje odgovor na postavljeno problemsko vprašanje ali idejo v uvodu ter zaključek članka.

V seznamu literature je po abecednem vrstnem redu navedena še enkrat literatura, ki je bila uporabljena v opombah ali referencah ter je idejno vplivala na zasnovo članka oz. so jo študenti prebrali.

Povzetek povzame uvod, glavni in zaključni del članka. Ne gre za kopiranje delov besedila iz članka, ampak je krajši povzetek celotnega članka v vezani obliki brez odstavkov.

Študenti se navajajo tudi na oblikovanje didaktičnega članka, tako da se seznanijo oz. ponovijo osnove oblikovanja besedil v času prostovoljnih dodatnih dejavnosti, ki so po navadi v mesecu oktobru in jih vodi visokošolska učiteljica.⁶ Najpogostejše napake so, da študenti ne delajo presledkov med besedami, ne poravnajo tudi desnega roba, ne delajo razmikov med podnaslovi ali ne vključujejo avtomatičnih opomb pod črto ipd.

Največ težav pa imajo študenti pri navajanju uporabljene literature na koncu članka po enem vzorcu ali v opombah po črtah ravno tako po enem vzorcu. Še več težav pa imajo pri uporabi sprotne opombe pod črto in sprotne referenc v oklepaju, saj jih ne navedejo tudi za prepisane stavke, spremenjene stavke ali povzete ideje.

Tako se študenti navajajo tudi na odpravljanje najpogostejših napak, kot so npr. prepisovanje stavkov brez ustrezne označbe z narekovaji (»...«) in brez navedbe literature v opombah ali kot reference; povzemanje vsebine besedila brez navedbe literature oz. uporabe referenc; povzemanje povzetkov avtorja nekega drugega avtorja in navedba le enega avtorja;⁷ prilaščanje citiranega besedila oz. izbranega besedila nekega avtorja z navedbo literatu-

re, ki jo uporabil avtor; prepisovanje seznama uporabljene literature drugega avtorja; prepisovanje referenc ali opomb drugega avtorja ipd.⁸

Za oblikovanje in navajanje literature lahko študenti uporabijo različno literaturo kot npr.

- Cencič, Ma. (1994). Priporočila za oblikovanje seminarskih in diplomskih nalog ter diplomskih del. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Cencič, Ma. (2002). Pisanje in predstavljanje rezultatov raziskovalnega dela. Kako se napiše in predstavi diplomsko delo (naloge) in druge vrste raziskovalnih poročil. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Kobeja, B. (2002). Napotki za pisanje seminarske in diplomske naloge. Skripta. Koper: Visoka šola za management.
- Kobeja, B. (2001). Priročnik za pisce strokovnih besedil. Koper: Visoka šola za management.

Didaktični članki, ki jih študenti v določenem roku popravijo, so objavljeni v posebni interni publikaciji *Prispěvki k didaktiki zgodovine*.⁹ Publikacija se predstavi tudi urednici revije *Zgodovina v šoli*, ki določene članke objavi v tej reviji. Vse publikacije pa so objavljene tudi na:

<http://www.ff.uni-lj.si/Zgodovin/DANIJELA/DIDAKTIKAZGODOVINE/Prispevki.htm> (ISSN: 1582-8721)

Javna predstavitev

Javna predstavitev članka je tudi predpriprava na izpitne učne nastope in na javno pedagoško delo. Ustna predstavitev poteka v času predavanj (v obliki didaktičnega maratona), na katero so povabljeni tudi zunanji učitelji in drugi študenti.

Pri javni predavitvi se študenti navajajo na kratko predstavitev, saj morajo v petih minutah (največ 10) predstaviti glavno vprašanje oz. namen naloge, teoretično ozadje in praktične primere ter sklep. Pri predavitvi lahko uporabljajo različno demonstracijsko gradivo z uporabo sodobne računalniške tehnologije. Študenti se navajajo na ustno predstavitev brez branja ali pomoči listkov. Njihova predstavitev se tudi posname na analogno ali digitalno kamero, tako da imajo študenti možnost tudi bolj natančno analizirati svoj nastop.

⁶ Najpogostejše napake pri pisanju so naslednje:

– napačno: (beseda); pravilno: [beseda];
– napačno: 14.7.1789; pravilno: 14. 7. 1789;
– napačno: beseda...; pravilno: beseda ...;
– napačno: 1939-1945; pravilno: 1939-1945;
– napačno: str. 5-7; pravilno: str. 5-7;
– napačno: str.5; pravilno str. 5;
– konec vprašanja ?; pravilno konec vprašanja?

⁷ V opombah na dnu strani se lahko uporabljajo bibliografske reference oz. navedba literature, iz katerih so vzeti prepisani stavki ali povzete ideje ali dejstva; eksplikativne opombe, ki so namenjene dopolnitvam idej in podatkov v nalogi, ter opombe, ki usmerjajo na dodatno literaturo, ki obravnava isto ali podobno problematiko.

⁸ Npr. če želimo uporabiti slikovno gradivo iz knjige Triaud, C. 1998: Composition, étude et commentaire de documents. Histoire et géographie. Baccalaureat L-ES-S. Paris: Vauibert, str. 62. Ker ta knjiga ni na voljo oz. je ne moremo dobiti, želimo pa objaviti isto fotografijo, ki jo je uporabila tudi avtorica v članku: Trškan, D. 2002: Uporaba fotografij za obravnavo nove učne snovi pri pouku zgodovine. *Zgodovina v šoli*, letnik 10, št. 4, str. 4. Potem je potrebno navesti literaturo: Triaud, C. 1998: Composition, étude et commentaire de documents. Histoire et géographie. Baccalaureat L-ES-S. Paris: Vauibert, str. 62. V: Trškan, D. 2002: Uporaba fotografij za obravnavo nove učne snovi pri pouku zgodovine. *Zgodovina v šoli*, letnik 10, št. 4, str. 4.

⁹ Do sedaj so izšli članki v publikaciji: *Prispevki k didaktiki zgodovine*. 2003. Letnik 1, št. 1. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino; *Prispevki k didaktiki zgodovine*. 2004. Letnik 2, št. 1. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino; *Prispevki k didaktiki zgodovine*. 2005. Letnik 3, št. 1. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino. Urednica: Danijela Trškan.

Ocenjevanje

Ocenjevanje poteka na tri načine. Pri prvem načinu študenti ocenjujejo svoj članek in javni nastop z namenom, da bi spoznali svoje prednosti in tudi pomanjkljivosti ter da bi znali odpraviti svoje pomanjkljivosti tudi pri bodočem pedagoškem delu.

Samoocenjevanje in ovrednotenje članka:

Jasnost in preglednost vsebine ocenjujem z oceno: 5 6 7 8 9 10

Poglobljenost in širino vsebine ocenjujem z oceno: 5 6 7 8 9 10

Ustreznost primerov in interpretacij ocenjujem z oceno: 5 6 7 8 9 10

Uporabo in navajanje različne literature ocenjujem z oceno: 5 6 7 8 9 10

Povzetek za kolege ocenjujem z oceno: 5 6 7 8 9 10

Obliko članka ocenjujem z oceno: 5 6 7 8 9 10

V prihodnosti moram pri pisanju člankov izboljšati:

Največ sem se naučil(a):

V praksi bom uporabil(a) naslednje ideje:

Predvidena ocena:

Samoocenjevanje in ovrednotenje predstavitve članka:

Pri predstavitvi sem bil(a) najbolj uspešen(na) pri:

Pri predstavitvi nisem bil(a) najbolj uspešen(na) pri:

Moj govor in način podajanja sta bila:

Jasnost in razumljivost predstavitve ocenjujem z oceno: 5 6 7 8 9 10

Interpretacijo in primere ocenjujem z oceno: 5 6 7 8 9 10

Uporabo pripomočkov in demonstrativnih učil ocenjujem z oceno: 5 6 7 8 9 10

Povzetek za kolege ocenjujem z oceno: 5 6 7 8 9 10

V prihodnosti se moram izpopolniti še v:

Predvidena ocena:

Študenti pa ocenjujejo tudi javne nastope vrstnikov (drugi način). S kolegalnim oz. vzajemnim ocenjevanjem se navajajo na opazovanje dela vrstnikov in na kolegalne povratne informacije.

Kolegalno vrednotenje javne predstavitve članka:

Pri predstavitvi je bil(a) najbolj uspešen(na) pri:

Pri predstavitvi ni bil(a) najbolj uspešen(na) pri:

Pri predstavitvi kolega(ice) mi je bilo najbolj všeč:

Pri svoji naslednji predstavitvi bom uporabil(a):

Tretji način pa je alternativno ocenjevanje pisnega in ustnega dela članka, ki je sestavljeno iz različnih ocenjevalnih kriterijev, za katere študentje prejmejo določeno število točk. Skupno število točk je tudi univerzitetna ocena. Članek predstavlja 10 % končne ocene pri predmetu didaktika zgodovine.

Visokošolska učiteljica oceni pisni in ustni del članka po naslednjih kriterijih:

Kriteriji za pisni del:	0	0,5	1	Število točk za oceno
Napoved vsebine v uvodu	Uvod v članek le predstavlja temo, ne vsebuje pa tudi namena članka.	Uvod v članek vsebuje predstavitev teme in namen (oz. problem) naloge oz. članka.		
Jasnost in preglednost vsebine	Članek je nepregledno napisan, ne vključuje odstavkov. Prehodi med uvodnim, glavnim in zaključnim delom so nejasni.	Članek je zelo pregledno napisan, vključuje odstavke za uvodni, glavni in zaključni del. Glavni del je zelo pregledno napisan s podnaslovi.		
Poglobljenost vsebine z uporabo različne literature	Vsebina članka ni poglobljena, uporabljena je le ena enota literature. Članek vsebuje manj kot 500 besed.	Vsebina članka je manj poglobljena, uporabljena je le ena vrsta literature ali manj kot pet enot. Članek vsebuje manj kot 1300 in več kot 1500 besed.	Vsebina članka je poglobljena. Uporabljene so vsaj tri različne vrste literature oz. vsaj pet enot. Članek vsebuje 1300–1500 besed.	

Kriteriji za pisni del:	0	0,5	1	Število točk za oceno
Ustreznost primerov in interpretacij	Konkretni primeri ne ustrezajo naslovu članka oz. se ne nanašajo na predmet zgodovina. Članek ne vsebuje različnih interpretacij podatkov.	Konkretni primeri ne ustrezajo vsi naslovu članka, prevladujejo splošni primeri. Članek vsebuje le povzete interpretacije. Ne vsebuje lastne interpretacije podatkov.	Konkretni primeri zelo ustrezajo naslovu članka. Članek vsebuje več povzetih interpretacij podatkov in tudi samostojno – lastno interpretacijo.	
Uporaba referenc ali opomb	Reference in opombe niso pravilno uporabljene ali jih ni.	Vse reference in opombe niso poenotene oz. pravilno uporabljene.	Reference ali opombe so pravilno in poenoteno uporabljene.	
Oblika	Članek ni napisan na papirju A4 in ni pregledno urejen. Ne vsebuje uvodne strani in nima seznama uporabljenе literature. Članek ima veliko pravopisnih napak.	Članek je napisan na papirju A4 in je pregledno urejen. Ne vsebuje vseh osnovnih podatkov na uvodni strani. Seznam literature ni v celoti po abecednem vrstnem redu (manjše napake pri navajanju). Članek ima manjše pravopisne napake.	Članek je napisan na papirju A4 in zelo pregledno urejen. Vsebuje vse osnovne podatke na uvodni strani, seznam literature po abecednem redu (enotno navajanje) ter nima pravopisnih napak.	
Zaključek	Zaključka ni ali pa ne vključuje povzetka odgovora na zastavljen namen oz. problem v uvodu.	Zaključek vključuje kratek odgovor na zastavljeni problem ter zaključni stavek.		
Povzetek za študente	Povzetek vsebuje manj kot 130 in več kot 150 besed. Je delno napisan v vezani obliki in ni povzetek celotnega članka.	Povzetek vsebuje od 130–150 besed in je napisan v vezani obliki. Je povzetek celotnega članka.		

Kriteriji za ustni del:	0	0,5	1	Število točk za oceno
Povzetek za študente	Študent(ka) ne pripravi povzetka v obliki fotokopij za vse študente. Na povzetku ni naslova ali imena študenta(ke). Povzetek ima manj kot 130 ali več kot 150 besed.	Študent(ka) pripravi povzetek (130–150 besed) v obliki fotokopij za vse študente z vsemi uvodnimi informacijami.		
Napoved vsebine v uvodu	Ustna predstavitev ne vsebuje namena (oz. problema) članka.	Ustna predstavitev vsebuje jasen namen oz. zastavljeni problem članka.		
Ustreznost primerov in interpretacij	Ustna predstavitev vsebuje neustrezno izbrane in predstavljene primere in tako ne dokazuje namena naloge.	Ustna predstavitev vsebuje le en primer in eno interpretacijo podatkov in nepolno dokazuje namen naloge.	Ustna predstavitev vsebuje zelo ustrezne izbrane primere in različne interpretacije podatkov za dokazovanje namena naloge.	

Kriteriji za ustni del:	0	0,5	1	Število točk za oceno
Zaključek	Ustna predstavitev ne vključuje kratkega povzetka in zaključnega stavka.	Ustna predstavitev vključuje kratek povzetek vsebine in ustrezen zaključni stavek.		
Učinkovita uporaba demonstracijskih učil in atraktivna predstavitev	Študent(ka) ne uporablja demonstracijskega učila. Ustna predstavitev vključuje le branje besedila. Pripravljenost je slabša s premori. Glasnost ni ustrezna.	Študent(ka) ne uporablja demonstracijskega učila. Pomaga si z branjem določenega besedila in ne kaže živčnosti. Glasnost se spreminja.	Študent(ka) ustrezno uporablja vsaj eno demonstracijsko učilo. Je odlično pripravljen(a) in kaže živčnost. Glasnost je ustrezna.	
Časovna omejitev	Ustna predstavitev je krajša (manj kot 5 minut) oz. daljša (več kot 5 minut).	Ustna predstavitev je petminutna.		

Iz opisov pri posameznih kriterijih se lahko ugotovijo zahteve za pisanje in oblikovanje didaktičnega članka in ravno tako tudi osnovne zahteve pri javni predstavitvi. Ker so kriteriji določeni že vnaprej, se lahko študenti dobro pripravijo in tako bolje opravijo nalogo.¹⁰

Slovar didaktičnih izrazov pri didaktiki zgodovine

V nadaljevanju so naštet osnovni didaktični izrazi, ki se uporabljajo pri didaktiki zgodovine oz. zlasti pri pisanju učnih priprav. Za širšo razlago pa je treba uporabiti ustrezno drugo didaktično literaturo.¹¹

UČNI CILJI	- glavni (kompleksni) in delni (konkretni, precizni) - vsebinski, procesni (proceduralni), vseživljenjski - vzgojni, izobraževalni, operativni - urni, končni ...
UČNE OBLIKE	- tradicionalna frontalna - netradicionalna frontalna - tradicionalna skupinska - netradicionalna skupinska (sestavljanka, piramida ...) - parna (delo v dvojicah) - individualna (domača, šolska) - kombinirana (kombinacija učnih oblik)
UČNE METODE	- metoda razlage - metoda razgovora ali pogovora - metoda demonstracije (slikovna demonstracija in besedna demonstracija) - metoda grafičnih izdelkov - metoda reševanja problemov - metoda izkustvenega učenja (igra vlog, simulacija) - metoda dela z zgodovinskimi besedili - metoda dela s slikovnim gradivom - metoda dela z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo (internet, CD-ROM-i, računalniški programi, video, zvočni posnetki)

¹⁰ Do roka oddaje didaktičnega članka pa lahko študenti izkoristijo konzultacije o pisanju in oblikovanju članka pri visokošolski učiteljici, tako lahko pisni del popravijo ali izboljšajo do roka oddaje oz. zaključnega ocenjevanja članka.

¹¹ Didaktični izrazi so objavljeni tudi v:

Trškan, D. 2004: Izpitni učni nastopi. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

Trškan, D. 2003: Priročnik za učitelje zgodovine. Pedagoška praksa študentov 4. letnika pedagoške smeri zgodovine. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

Trškan, D. 2002: Učiteljeva priprava na pouk zgodovine. Metodni priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri in učitelje - začetnike. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

MOTIVACIJSKE TEHNIKE	- uganke - rebusi - izpolnjevanke - didaktične igre - mreže - križanke - asociacije - kvizi - nevihta možganov oz. viharjenje idej ali brainstorming - zapisovanje zamisli ali brainwriting - miselni vzorci - glasba - sprostitvene vaje - risanje ...
UČNA NAČELA	- nazornost - postopnost - sistematičnost - aktualizacija - vzgojnost - ustreznost - socializacija - ekonomičnost - aktivnost - individualizacija - diferenciacija ...
UČNA SREDSTVA	Učila: - učbeniki, delovni zvezki, atlasi, zgodovinski viri, učni listi, knjige, slikovne ali besedne prosojnice, diapozitivi, zemljevidi, filmi ... Učni pripomočki: - tabla, kreda, projekcijsko platno, diap projektor, grafoskop, videorekorder, računalnik ...
DIDAKTIČNE ETAPE OZ. KOMPONENTE UČNEGA PROCESA	- pripravljanje ali uvajanje - obravnavanje nove učne snovi ali usvajanje - urjenje ali vadenje - ponavljanje - preverjanje in ocenjevanje
TIP UČNE URE	- ura obravnavanja nove učne snovi - ura vadenja - ura ponavljanja - ura preverjanja - ura ocenjevanja - kombinirana ura ...
KORELACIJA - MEDPREDMETNA POVEZANOST	- geografija, slovenščina, likovna umetnost, sociologija, glasba, informatika, državljanska vzgoja in etika ...
PREVERJANJE IN OCENJEVANJE	- ustno - pisno - alternativno

Sklep

Seminarska naloga v obliki didaktičnega članka spodbuja študente k branju didaktične literature in sestavljanju krajših didaktičnih člankov ter predstavlja osnovo

tudi za pisanje diplomske naloge in pedagoških poročil. Krajša javna predstavitev pa omogoča razvijanje govornih spretnosti in navaja študente na javne nastope.

Ocenjevanje seminarske naloge oz. članka je sestavljeno tako, da študenti poznajo kriterije ocenjevanja oz.

osnovne zahteve za pisanje člankov in javni nastop pred končnim ocenjevanjem. Tako jih različni ocenjevalni obrazci tudi navajajo, da razmišljajo in vrednotijo svoje delo in delo vrstnikov ter tako spremljajo in izboljšujejo svoje delo.

Literatura

- Cencič, Ma. 1994: Priporočila za oblikovanje seminarskih in diplomskih nalog ter diplomskih del. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Cencič, Ma. 2002: Pisanje in predstavljanje rezultatov raziskovalnega dela. Kako se napiše in predstavi diplomsko delo (naloge) in druge vrste raziskovalnih poročil. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Prispevki k didaktiki zgodovine. 2003. Letnik 1, št. 1. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Prispevki k didaktiki zgodovine. 2004. Letnik 2, št. 1. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Prispevki k didaktiki zgodovine. 2005. Letnik 3, št. 1. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. 2002: Izbrana literatura 1. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri in učitelje – začetnike. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. 2002: Izbrana literatura 2. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri in učitelje – začetnike. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. 2002: Učiteljeva priprava na pouk zgodovine. Metodni priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri in učitelje – začetnike. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. 2003: Seminarska naloga oz. didaktični članek. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. 2004: Didaktični članek. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. 2004: Didaktično gradivo na oddelku za zgodovino. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino. Tudi ta priročnik se vsako leto dopolnjuje.
- Trškan, D. 2004: Didaktika zgodovine. Gradivo za predavanja in vaje. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Woolfolk, A. 2002: Pedagoška psihologija. Ljubljana: Educy.

Povzetek

V prispevku je predstavljen primer avtentične seminar-ske naloge (didaktični članek), ki je ena od ocenjenih obveznosti študentov 4. letnika pedagoške smeri zgodovine na Filozofski fakulteti. Študenti se navajajo na iskanje didaktične literature, na oblikovanje in na osnovna pravila pisanja člankov ter na javno predstavitev svojega pisnega izdelka. Alternativno ocenjevanje, ki vključuje samooce-njevanje, ocenjevanje vrstnikov ter ocenjevanje visokošolske učiteljice, pa omogoča večjo odgovornost študentov ter lažje doseganje boljših rezultatov. Primer seminarske naloge v obliki članka predstavlja eno od možnih avten-tičnih obveznosti tudi v dodiplomskem študiju v Republiki Sloveniji.

Abstract

The paper introduces example of authentic seminar paper (didactical article) which represents one of the assessed obligations for students of history who in fourth year attend teacher-training programme on Faculty of Arts. Students are acquainted with searching of didactical literature, basic instructions how to structure and write articles and how to make public presentation of their work. Alternative assessment, which includes self-evaluation, peer evaluation and assessment of HE teacher, enables greater responsibility of students and better results. Example of seminar paper in the form of an article can also represent one of possible authentic obligations in the field of undergraduate study in Republic of Slovenia.

Mojca Kukanja

Alternativne oblike dela z nadarjenimi učenci pri pouku zgodovine v osnovni šoli¹

Uvod

Skrb za nadarjene otroke ni domena današnjega časa, temveč področje, s katerim so se ukvarjali že v 1. stol. pr. n. št., ko je Horac označil nadarjenost za božji dar. Nadarjeni niso homogena skupina, nadarjenost

kot taka pa se kaže v različnih oblikah in obsegih.

Države po svetu se bolj ali manj ukvarjajo z nadarjenimi učenci, in sicer na področju odkrivanja, skrbi, prilagajanja programov in drugega. Tudi v Sloveniji so se aktivno spoprijeli z omenjeno problematiko in

sprejeli koncept dela z nadarjenimi, ki nosi naslov *Odkrivanje in delo z nadarjenimi učenci (1999)*. Prav tako je nova šolska zakonodaja zakonsko usmerjena k nadarjenim učencem, ki so bili v preteklosti zapostavljeni. Priprave na uvajanje koncepta, odkrivanje nadarjenih učen-

¹ Članek je povzet po diplomski nalogi: Mojca Kukanja. (2005). Alternativne oblike dela z nadarjenimi pri pouku zgodovine v osnovni šoli, Ljubljana: Filozofska fakulteta.

cev, soglasje staršev in delo z nadarjenimi učenci so stopnje, ki jim morajo vse do analize opravljenega dela slediti vsi akterji v vzgojno-izobraževalnih institucijah v tesnem sodelovanju z družino in širšim družbenim okoljem. Izkušnje kažejo, da so učitelji pri delu z nadarjenimi že uporabljali različne pristope, tako učne diferenciacije kot tudi individualiziranega pouka. Vendar je to zgolj kapljica v ocean, saj obstaja veliko alternativnih pristopov in oblik dela, ki so uporabne na različnih stopnjah in pri različnih vrstah otrokove nadarjenosti.

Nadarjenost

V svetovni literaturi je veliko različic pri opredelitvi pojma nadarjenosti. Po svetu kroži dandanes približno dvesto različnih definicij nadarjenosti, med katerimi zasledimo tudi izraze kot sposoben, izjemen, talentiran itd. Tudi pri naših avtorjih še vedno ni popolne enotnosti pri terminološkem vprašanju opredelitve nadarjenosti.

Pri opredeljevanju izvora nadarjenosti si tako nasprotujejo teoretiki kot so empiristi in behavioristi, enostranskost obeh nasprotujočih si teorij pa presega tako imenovana dinamična teorija, ki razlaga nadarjenost kot rezultat medsebojnega učinkovanja dednosti, vzgoje in okolja, pri čemer ima odločilno vlogo subjektova lastna aktivnost (Strmčnik, 1994).

Strmčnikova definicija nadarjenosti je torej rezultat danih in pridobljenih dejavnikov, z njo pa se medsebojno prepletajo in povezujejo še ustvarjalnost, nadpovprečna inteligentnost in specifične osebnostne kvalitete.

Najbolj uporabljena definicija je danes »Marland definicija«, ki pravi, da so nadarjeni in talentirani otroci tisti, ki jih je identificiralo usposobljeno strokovno osebje, imajo resnično visoke sposobnosti in zmožnosti visokih dosežkov (Koncept Odkrivanja in dela z nadarjenimi učenci, 1999). To so otroci, ki terjajo dife-

rencirane pedagoške programe in usluge, ki so zunaj normalno oskrbljenih šolskih programov, če naj uresničijo svoj prispevek k uresničitvi in k razvoju družbe kot celote (Ferber, 2002, str. 32).

»Marland definicija« poudarja, da med nadarjene štejemo otroke z visokimi dosežki kot tudi tiste s potencialnimi zmožnostmi za take dosežke na naslednjih področjih:

- splošne intelektualne sposobnosti,
- specifične šolske zmožnosti,
- kreativno ali produktivno mišljenje,
- voditeljske sposobnosti,
- umetniške sposobnosti,
- sposobnost za vizualne in izvajalske umetnosti,
- psihomotorične sposobnosti (Koncept Odkrivanja in dela z nadarjenimi učenci, 1999).

Naštete sposobnosti se pri nadarjenih otrocih lahko pojavljajo posamezno ali v kombinaciji.

Ustvarjalnost

Ustvarjalnost kot bistvena sestavina nadarjenosti je ena od izrazitejših značilnosti, ki jih pri nadarjenih otrocih učitelji bolj ali manj opazijo. Veliko lažje je odkriti nadarjenega učenca na podlagi visokih rezultatov kot pa tistega, ki kaže znake nadarjenosti na določenem področju. Učitelji takim učencem ne posvečajo veliko pozornosti, in če imajo taki otroci srečo, da so odkriti, morajo potemtakem iskati spodbude za razvoj svoje ustvarjalnosti zunaj šole oz. v času dodatnega pouka ali interesnih dejavnosti.

Ker so ustvarjalni učenci za učitelja velik izziv, saj imajo veliko raznovrstnih idej, bujno domišljijo, fleksibilno razmišljanje, s katerim bogatijo učni proces, drugačne zamisli in pristope, smo se odločili, da bomo tudi sami prikazali, kako lahko takšne učence pri pouku zgodovine in v času zunaj pouka spodbujamo in kateri so tisti pristopi, naloge, strategije, metode in oblike dela, s katerimi lahko nadarjenega učenca izzovemo, da razvija in uporablja svojo ustvarjalnost.

Nadarjenost za zgodovino: Ali je nadarjenost za zgodovino prirojena?

Vprašanje, ki smo si ga izzivalno postavili, nas spomni na poznano dejstvo, ki pravi, da je nadarjenost vsekakor prirojena, vendar so v njenem razvoju in rasti odločilnega pomena zunanje okoliščine, ki omogočajo in pripomorejo, da se ta posebna naravna dispozicija lahko realizira. K temu pripomorejo tako družinske, institucionalne in tudi družbene okoliščine.

Menimo, da se nadarjenost za zgodovino lahko prikaže v nekaj tipičnih lastnostih nadarjenih otrok, ki ravno pri pouku zgodovine zasijejo v svoji razsežnosti in visoki storilnosti. Učenci izstopajo ne le pri visokih sposobnostih razumevanja, primerjanja, analiziranja in interpretiranja zgodovinskih dejstev, temveč tudi po veliki ustvarjalnosti, ki jo pri interpretaciji le-teh pokažejo.

Izvirnost učencev se kaže s tem, ko izzovemo njihovo radovednost, vedoželjnost, ljubezen do zgodovinskih dejstev in do svojevrstnih zgodovinskih zgodb, ki so plod lastnega razmišljanja in ustvarjanja. S tem posežemo tudi dalje od domišljajske igre, saj pri učencih razvijamo procese kompleksnega mišljenja (primerjanje, razvrščanje, utemeljevanje, odločanje ...), predstavljanje idej na različne načine, imaginativne spretnosti, ustvarjalne spretnosti, procesne spretnosti itd. (Rutar Ilc, 2003).

Učitelj je torej ključna komponenta za spodbujanje in razvoj inovativnosti, saj mora ustvariti pogoje, v katerih lahko skupaj z učenci ustvarja lastni učni program in s sistemskimi pristopi omogoča, da sami odkrivajo, soustvarjajo in s svojo ustvarjalnostjo bogatijo zgodovinska dejstva. Če človeštvo želi preživeti, je treba razviti zmožnost inteligentnega predvidevanja prihodnjih problemov, dogodkov, oblikovanja vizije in več

alternativnih predlogov za njihovo oblikovanje.

Po Marentič Požarnik je nujno potrebno spodbujati razmišljanje in aktivirati fantazijo za spodbujanje zavzetosti in odgovornosti. Gre torej za inovativno učenje, ki temelji na predvidevanju prihodnosti in na demokratičnem sodelovanju vseh, ki se jih odločitve o prihodnosti tičejo.

Zgodovino v šoli lahko samo na takšen način približamo množici učencev, dijakov in mladostnikov, ki nanjo gledajo z odporom, kot nekaj preteklega in nezanimivega.

Nadarjeni učenci za zgodovino v osnovni šoli

Ker so kreativnost, domišljija in reševanje problemov posebnosti nadarjenih in eden od ciljev izobraževanja nadarjenih, morajo učitelji poznati vsaj štiri najpogostejše omenjene kreativne veščine (George, 1997, str. 82).

- *fluentnost*: sposobnost najti mnogo rešitev in alternativ,
- *fleksibilnost*: mišljenje v različnih kategorijah z različnimi pristopi,
- *izvirnost*: sposobnost priti do novih, neobičajnih, nenavadnih sklepov,
- *elaboracijska sposobnost*: sposobnost za obdelovanje, dodajanje podrobnosti in razvijanje idej (George 1997, str. 82).

Značilnosti nadarjenih učencev za zgodovino, na katere mora biti učitelj pozoren:

- široko terminološko zgodovinsko besedišče in smotrna uporaba letega;
- poglobljeno in zahtevnejše zgodovinsko besedišče po pomenu;
- sposobnost zgodnjega branja težjih in za določeno starostno obdobje zahtevnih zgodovinskih literarnih virov;
- branje politične, vojaške in zahtevnejše literature, ki je namenjena odraslim;

- ostro in kritično presojanje zgodovinskih virov, dejstev, dogodkov;
- sposobnost miselne analize, sinteze, abstrakcije, generalizacije;
- hitro in uspešno odkrivanje vzročno-posledičnih odnosov ter primerjava z drugimi zgodovinskimi spoznanji;
- odkrivanje zvez med zgodovinskimi pojmi in pojavi;
- izviren in kreativen pristop pri reševanju zgodovinskih vprašanj in problemov;
- divergentno razmišljanje;
- hitro usvajanje zgodovinskega znanja, pomnjenje datumov, letnic, krajev in dogodkov;
- hitro dojemanje razlik glede na zgodovinski čas in prostor;
- miselna elastičnost in povezovanje konkretnega z abstraktnim;
- sposobnost preoblikovanja funkcionalnega zgodovinskega znanja v intelektualne sposobnosti;
- spontana želja po novem odkrivanju, radovednost in vedoželjnost;
- neprestano spraševanje z željo po neprestani miselni vzajemni komunikaciji;
- visoko razvito logično mišljenje;
- izrazita uspešnost vodenja, igranja, interpretiranja zgodovinskih oseb in dogodkov;
- možnost empatije in življenja v zgodovinske osebe;
- pogajalske spretnosti in prepričljivost pri igri vlog ali simulacijah;
- spretnosti dela v skupini, poudarjen pomen sodelovanja in odgovornosti;
- obsežna splošna poučenost;
- dinamičnost in iznajdljivost, prilagodljivost;
- samoiniciativnost, domiselnost, izvirnost, drugačnost, samokritičnost;
- dopolnjevanje učitelja, sošolcev;
- občutljivost za dogodke po svetu in kulturnozgodovinsko dediščino;
- sposobnost razumevanja sebe in drugih, strpnost, zaupanje, solidarnost.

Pri odkrivanju nadarjenih za zgodovino si učitelj lahko pomaga s štiristopenjsko lestvico, ki vsebuje

vse značilnosti nadarjenih otrok (Kukanja, 2005, str. 41)

Delo z nadarjenimi

Zakon o osnovni šoli (1996) nalaga, da moramo sistematično in načrtno ter organizirano spodbujati razvoj nadarjenih učencev. Zakonska določila, ki navajajo pomembnost dela z nadarjenimi v osnovni šoli, so opredeljena s cilji vzgoje in izobraževanja, s členi, ki se nanašajo na otroke s posebnimi potrebami, in z navedbami, kako mora šola izvajati programe za delo z nadarjenimi (Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja 1996).

Delo z nadarjenimi je faza, ki navadno sledi odkrivanju nadarjenih: stopnji evidentiranja, identifikacije ter seznanitve in mnenja staršev.

Delo z nadarjenimi po Konceptu Odkrivanja in dela z nadarjenimi učenci (1999), izhaja iz naslednjih temeljnih načel:

- širitev in poglobljanje temeljnega znanja,
- hitrejša napredovanje v procesu učenja,
- razvijanje ustvarjalnosti,
- uporaba višjih oblik učenja,
- uporaba sodelovalnih oblik učenja,
- upoštevanje posebnih sposobnosti in močnih interesov,
- upoštevanje individualnosti,
- spodbujanje samostojnosti in odgovornosti,
- skrb za celostni osebnostni razvoj,
- raznovrstnost ponudbe ter omogočanje svobodne izbire učencem,
- uveljavljanje mentorskih odnosov med učenci in učitelji oziroma drugimi izvajalci programa,
- skrb za to, da so nadarjeni učenci v svojem razrednem in šolskem okolju ustrezno sprejeti,
- ustvarjanje možnosti za občasno druženje glede na njihove posebne potrebe in interese.

Alternativne oblike dela z nadarjenimi pri zgodovini

Alternativne oblike dela z nadarjenimi v času rednega pouka zgodovine in zunaj njega so:

- kreativne zgodovinske delavnice,
- dnevi zgodovinske dejavnosti,
- obogatitveni programi (npr. sobotne šole),
- zgodovinsko-raziskovalni tabori,
- priprava na tekmovanja iz zgodovine,
- programi za razvijanje socialnih spretnosti,
- programi za osebni in socialni razvoj,
- zgodovinski krožki,
- izdajanje zgodovinskega časopisa,
- priprava zgodovinskih razstav,
- delo v knjižnici in arhivu,
- zgodovinske ekskurzije,
- ogled muzeja, filmske predstave, obisk arhiva,
- medšolsko sodelovanje in mednarodno sodelovanje mladih zgodovinarjev,
- avtentični pouk zgodovine,
- projektni pouk zgodovine,
- problemski pouk zgodovine.

Učitelj naj bi glede na sposobnosti otrok načrtno, smiselno in logično izbral različne didaktične pristope in alternativne oblike dela v povezavi s pestrostjo metod, ki nadarjene učence motivirajo za delo pri rednem pouku in zunaj njega.

Pomembno je, da učitelj zgodovine dela z nadarjenimi znotraj pouka v obliki učne **diferenciacije in individualizacije**, velik poudarek pa naj pri individualnem razvoju posameznika nosijo različne dodatne dejavnosti – alternativne oblike dela na šoli, zunaj rednega pouka.

Primeri alternativnih oblik dela z nadarjenimi pri pouku zgodovine – obogatitveni program

Projektno učno delo

Pri projektnem učnem delu je glavni nosilec in izvajalec dejavnosti učenec. Učiteljeva vloga je stranska, saj učenca le usmerja in spodbuja. Projektno učno delo pri zgodovini je pomembno ker izhaja iz potreb posameznika, obravnava konkretno zgodovinsko tematiko po učenčevem izboru, poudarja samostojnost, samoiniciativnost, interdisciplinarnost, ter razvija učenčeve sposobnosti in spretnosti (ustvarjalnost, načrtovanje, odločanje, iskanje rešitev itd.).

Primer projektnega učnega dela

Projektno učno delo je najbolje načrtovati po korakih, ki smo jih predstavili.

1. Zamisel projekta: učencem pokažemo slikovno gradivo znanih zgodovinski osebnosti in izberejo si tisto, katere življenje bodo podrobneje raziskali. Če se odločijo za Adolfa Hitlerja, si zamislimo naslov projektnega dela, ki je: *Hitlerjevo življenje do 1. 9. 1939*
2. Učenci si izberejo tista obdobja njegovega življenja, ki se jim zdijo najzanimivejša.
3. Življenje Adolfa Hitlerja si nato porazdelijo na obdobja kot;
 - Otroštvo
 - Mladost
 - Pivniški puč
 - Rojstvo NSDAP
 - Nacisti in Reichstag
 - Hitler postane kancler
 - Hitler diktator
 - Hitler in težave z zdravjem – depresija
 - Prve ozemeljske težnje
 - Začetek druge svetovne vojne 1. 9. 1939
4. Po razčlenitvi danega problema na manjše enote si zastavijo načrt,

kdo oziroma katera skupina bo opisala določen izsek Hitlerjevega življenja. Nato si z učiteljevo pomočjo postavijo nekaj smernic ali raziskovalnih vprašanj, ki bodo služila kot vodilo pri projektni nalogi. Ta so lahko naslednja; Ali je imel Adolf Hitler srečno otroštvo? Ali so travme iz otroštva pripomogle k oblikovanju njegove brezčutne osebnosti? Zakaj se je želel izpostaviti v demonstracijah in puču? Ali je bil nesamozavesten in je na takšne načine iskal samopotrditve? Zakaj je Hitler sovražil Jude? Zakaj in ali je resnično ljubil Evo? Ali ima njegova osebnost tipične voditeljske in diktatorske značilnosti?

5. Učenci začnejo analizirati vire, ki jih imajo na razpolago, in si pri delu pomagajo z najrazličnejšo literaturo, avdiovizualnimi sredstvi in drugimi pripomočki. Svoje ugotovitve predstavijo na plakatu, v zgodovinskem časopisu ali zgibanki (to po navadi določimo vnaprej).
6. Za ostale sošolce pa pripravijo vprašanja v obliki kviza, ki so provokativno naravnana in na katere tudi odgovorijo. Sledi samooценjevanje ali ocenjevanje dela v skupini s pomočjo pripravljenih ocenjevalnih obrazcev.
7. Navsezadnje lahko učenci svoj projekt razstavijo in prikažejo s pomočjo igre vlog.

Problemski pouk zgodovine

Problemsko usmerjeni pouk predstavlja najvišjo obliko poučevanja in učenja. Uvrstimo ga lahko v hevristično učno strategijo, katere bistvo je učenje z ustvarjalnim in samostojnim iskanjem, odkrivanjem, raziskovanjem in delom. Pri problemskem pouku učitelj izhaja iz zanimanja učencev in jih postopno uvaja v samostojno učno delo.

Pri delu z nadarjenimi je lahko problemski pouk velik izziv tako za učitelja kot tudi za soustvarjalca učnega procesa – učenca. Problemski pouk vsebuje problemske situacije, ki so pri delu z nadarjenimi toliko pomembnejše, saj jih učenec lahko sa-

mostojno odkriva. Bistvo problemskosti je po Strmčniku vozlišče, kompleksnost, nerazvidnost in težavnost, torej vse, kar otežuje spoznavanje, razumevanje in reševanje nekega problema (1992).

Prednosti problemske učne situacije pri delu z nadarjenimi so:

- notranja motivacija,
- povezovanje učnih problemov s praktičnimi izkušnjami,
- svobodna in prilagojena izbira problemov,
- pestrost učnih oblik, metod in didaktičnih strategij,
- dinamičnost pouka,
- čustvena angažiranost učencev.

Po Tomičevi so didaktične faze problemskega pouka:

1. ustvarjanje problemske situacije: postavljanje problema; nadarjeni učenec si lahko problem zastavi sam na podlagi interesov, vedželjnosti oz. pomanjkanja znanja na določenem zgodovinskem področju;
2. izbor racionalne hipoteze: učenec išče domnevne rešitve in postavlja racionalne hipoteze;
3. razčlenitev problema na delne probleme;
4. reševanje problema ali potrditev uvodnih domnev/hipotez;
5. ugotovitve, najdbe in zaključki: skladiščenje v širši sistem znanja;
6. preverjanje ugotovitev v novih situacijah: ustvarjanje novih relacij z uporabo in s prepoznavanjem dojetega (1997, str. 143–147).

Nadarjenim učencem pri zgodovini lahko s pomočjo problemskega pouka razvijamo samostojno kritičnost, vrednotno zavest in druge spretnosti, ki jih bodo ob vseh življenjskih ovirah znali uspešno premagovati. Zgodovinsko problemskost moramo potemtakem razbohotiti tudi na druga področja, ki se neposredno povezujejo z zgodovino: etiko, moralo, geografijo, politiko, sociologijo, umetnost ipd.

V šolah je tako treba »pospeševati prehode z monomedialnega na polimedialne vsebinske izvore, iz enciklo-

pedičnih v eksemplarne, iz informativnih v formativno bogate učne vsebine« (Strmčnik, 2001, str. 369).

Izobraževalno in vzgojno vsebino je torej treba, kjer koli je to mogoče, čim bolj problemsko zasnovati. Vendar pa ima problemsko zasnovan pouk tudi svojo težavnost, ki se odraža že na samem začetku, in sicer v usposobljenosti učiteljev. Na problemski pouk mora biti učitelj pripravljen tako s teoretičnega kot tudi s praktičnega vidika. Poznati mora uporabnost različnih didaktičnih pristopov pri motivaciji učencev, izbiri učnih vsebin, literature, sredstev in pripomočkov. Poleg tega mora biti več pri spoznanju, da učencem problemske zmožnosti niso dane, temveč jih mora sistematično in postopno razvijati. Glede na to, da ločimo med splošnimi in posebnimi problemskimi zmožnostmi, imajo otroci v našem kontekstu zelo dobro razvite tako divergentno ustvarjalnost kot tudi kritičnost mišljenja (Strmčnik, 2001, 369–375).

Poleg naštetih pogojev, ki morajo biti izpolnjeni pri projektnemu učnemu delu, velja omeniti še tistega, ki poudarja nujno razvoja demokratičnih odnosov v procesu učenja, v katerem naj se tudi učitelj uči od učencev. Skladno s tem naj učitelj razvija ekološko občutljivost, odgovornost in spoštovanje do življenja (Pukl, 1993, str. 10).

Primer problemsko zasnovanega dela z nadarjenimi

Problem: Streli v Sarajevu 28. junija 1914 so pripeljali do prve svetovne vojne. Ali so bili mladi zarotniki edini krivci ali je za celotno situacijo stal nekdo drug? Kdo je bil resnični krivec za smrt Franca Ferdinanda?

1. Problemsko vprašanje smo učencem zastavili, nadaljevati morajo s pregledom literature in drugih virov, ki pričajo o tem zgodovinskem dogodku.
2. Učenci si postavijo hipoteze in odgovore na vprašanja.
3. S prebiranjem literature, raziskovanjem političnega, ekonomskega, gospodarskega, družbenega in

socialnega stanja tistega časa, z analizo in interpretacijo virov ter samostojnim sklepanjem in vrednotenjem iščejo odgovore na vprašanja.

4. Raziščejo značilnosti delovanja organizacije Črna roka in Mlada Bosna ter ju primerjajo z delovanjem današnjih terorističnih organizacij.
5. Iščejo pglavitne vzroke napada in vse alternativne možnosti, ki bi pripeljale do sprave in ne do grozljive vojne.
6. Na podlagi interpretacije in analize vseh podatkov, ki so jih s prebiranjem literature zasledili, učenci poiščejo odgovore na vnaprej postavljene hipoteze.
7. Z izdelavo grafičnega izdelka prikažejo možnosti, ki bi jih politiki lahko izrabili, da do vojne ne bi prišlo, in jih navedejo kot opozorilo za prihodnje generacije.

Avtentični pouk zgodovine – avtentične naloge

Pri avtentičnem pouku se navezujemo predvsem na avtentične naloge, ki jih pri pouku uporabljamo skozi vse etape vzgojno-izobraževalnega procesa. Za avtentične naloge je značilno, »da so čim bolj podobne realističnim problemskim situacijam: raziskovalnim, poklicnim, življenjskim« (Rutar Ilc, 2003, str. 120). Pri avtentičnih nalogah so učenci, podobno kot pri problemskem pouku, soočeni s problemsko situacijo, ki zahteva uporabo vseh znanj in veščin, ki jih učenec lahko uporabi v novi problemski situaciji.

Bistvo avtentičnih nalog je njihova uporabnost v življenju nasploh, zato so za otroke toliko bolj smiselne od drugih problemskih nalog, ki jim zmeraj ne zagotavljajo življenjsko uporabne rešitve. Avtentične naloge zahtevajo od učencev uporabo znanja, predmetnih sposobnosti in spretnosti reševanja problemsko zasnovanih nalog (Sentočnik, 2000, str. 82–86). Pomembnost teh nalog je njihova izzivalna naravnost, ki kaže realno stanje sposobnosti življenjskega soočanja s problemi.

Ravno tukaj se skriva njihova posebna motivacijska moč, saj dajejo občutek smiselnosti njihovega reševanja, ker otrok nanje gleda, kot nekaj uresničljivega, bodisi že v preteklosti ali pa v bližnji prihodnosti. Tudi avtentične naloge so odprti problemi, ki zahtevajo sistematično in postopno obravnavo po vseh etapah, kot jih zahteva problemski pouk.

Z avtentičnimi nalogami lahko učitelj tudi preverja zgodovinsko ali drugo znanje, in sicer na področju poznavanja in razumevanja, utemeljevanja in uporabe znanja v novih primerih in pri delu z viri.

Med tipične avtentične naloge pa spadajo: različne vrste simulacij (igre vlog ipd.), nastopi pred različno publiko, projekcije, izražanje z umetnostnimi in neumetnostnimi besedili, preiskovanje in raziskovanje, razprave, debate, svetovanje, poučevanje drugih, izdelovanje izdelkov in načrtov (Rutar Ilc, 2003, str. 127).

Na področju zgodovine jih lahko uporabimo za igre vlog, razprave in debate, izdelovanje izdelkov, pisanje zgodovinskega članka itd., odvisno od ustvarjalnosti in domišljije učitelja. Trškanova pristopa k avtentičnim nalogam in njihovi uporabnosti pri pouku zgodovine tudi z vidika preverjanja in ocenjevanja znanja. Avtentične naloge pojmuje kot sestavni del sodobnega, alternativnega preverjanja in ocenjevanja znanja, ki se v našem šolskem prostoru vedno bolj uveljavljata. Pri preverjanju in ocenjevanju znanja z avtentičnimi nalogami je v ospredju metakognitivno znanje, ki vključuje deklarativno, proceduralno in pogojno znanje in ne le kognitivno znanje. Uporabnost avtentičnih nalog v omenjeni didaktični etapi, pa je pomembna tudi zaradi vnaprej določenih opisnih kriterijev, ki jih morajo poznati tudi učenci (2003 b, str. 31–37).

Pri delu z nadarjenimi so avtentične naloge zelo uporabne, saj izredno motivirajo učenca, povečujejo kakovost pridobljenega znanja in spodbujajo k inovativnosti, ustvarjalnosti, fleksibilnosti in večjemu veselju do dela.

Za učitelja pa so pomembne zaradi različnih miselnih procesov, ki jih pri otroku lahko razvija. Ker pri nadarjenih težimo k razvijanju višjih miselnih procesov, lahko avtentične naloge uporabimo za vse dimenzije učenja, ki jih po Marzanu navajamo, vključno z najvišjo (Trškan, 2003 b, str. 31–37).

Primer avtentične naloge

Kot primer avtentične naloge smo si zadali nalogo, pri kateri se morajo učenci vživeti v različne vloge in v sklopu zgodovinsko-turističnega društva organizirati ogled, ki bo svetovno znane zgodovinarje popeljal po poteh domačega kraja. Pri tem pa se morajo seznaniti, da so krajani nezadovoljni z delom krajevne skupnosti, ki premalo vlaga v razvoj kraja, skrb za zgodovinsko zapuščino in predstavitev kraja zunaj Slovenije. Pri nalogi moramo učenec povedati, da bodo izdelali izdelek, se vživeli v različne vloge, zagovarjali svoja stališča na okrogli mizi in navsezadnje izpeljali celotno organizacijo zgodovinsko-turističnega ogleda kraja.

Po korakih si učenci skupaj z učiteljem zastavijo naslednja vprašanja:

- Kaj bomo delali?
- Kako bomo delali?
- Kaj želimo doseči?
- Katere pripomočke, vire in drugo bomo pri tem uporabili?
- Kako bomo naše delo predstavili?

Vprašanj je še veliko več, nanje pa morajo odgovoriti skupaj. Če je otrok malo, lahko delajo v skupini, drugače je bolje, da jih razdelimo v manjše skupinice.

Koraki oziroma potek dela:

1. Naslov projekta: Naše mesto pod beneško oblastjo.
2. Porazdelitev v skupine, z metodo viharjenja možganov iščemo najzanimivejše zamisli o rešitvi našega problema. Nekaj jih izberemo in sestavimo načrt dela.
3. Učenci si porazdelijo naloge in odgovornost za določeno področje dela.
4. Pregledajo literaturo, vire, turistične kataloge, pričanja, stare fotografije kraja ipd.

5. Narišejo zemljevid kraja s pomembnejšimi točkami in znamenitostmi, vrednimi ogleda.
6. Pri vsaki znamenitosti predstavi jo njene ključne značilnosti.
7. Pripravijo celoten načrt organizacije ogleda, vključno s kosilom in zabavo, časovnim, prostorskim razporedom.
8. Ko je zemljevid s temeljnimi podatki o znamenitostih in demografskih značilnostih kraja pripravljen, ga oblikujejo v obliki zgibanke.
9. Sledi porazdelitev vlog: direktor turistične agencije, predstavnik krajevne skupnosti, krajani, svetovni zgodovinarji in etnologi, minister za kulturo.
10. Igra vlog: problematika skrbi za zgodovinsko dediščino in premajhna prepoznavnost kraja v Evropi in svetu. Z učenci iščemo vzroke za problematično stanje in cilje za izboljšavo le-tega. Po razpravi oblikujemo vizijo našega kraja v prihodnosti in nekaj smernic njene uresničitve. Slednje tudi predstavimo na plakatu z naslovom »Naš kraj leta 2105«.
11. Sošolce, učence ali zunanje sodelavce ter učitelje povabimo na predstavitev ogleda našega kraja.
12. Končna evalvacija našega dela.

Kreativne zgodovinske delavnice

Program kreativnih zgodovinskih delavnic je na šoli lahko zasnovan kot obogatitveni program, ki nadarjenim učencem omogoča zadovoljitev njihovih specifičnih potreb na socialnem in intelektualnem področju.

Ustvarjalne zgodovinske delavnice so pomembne, saj predstavljajo bogato in stimulatívno učno okolje, kjer vlada sproščeno ozračje s pozitivnimi medsebojnimi odnosi med udeleženci delavnice. Učne oblike dela in didaktični pristopi so popolnoma prilagojeni učencu in njegovega interesu, notranji motivaciji ter ustvarjalnemu duhu.

Pomembno je, da so ustvarjalne delavnice na šoli dostopne vsem učencem in ne le zgodovinsko na-

darjenim. Pri ustvarjalnih zgodovinskih delavnicah lahko učitelj razvija učencevo kreativno mišljenje skozi različne naloge, izdelke in igro.

Njihov glavni namen je spodbujanje ustvarjalnosti nadarjenih učencev z uporabo različnih metod in tehnik ustvarjalnega mišljenja (Kralj in Nagy, 1994, str. 228). Kreativne delavnice naj bi potekale vse šolsko leto. Lahko so ciljno zasnovane, s točno določenim namenom in vsebinami, ali pa so fleksibilno naravnane in se prilagajajo željam in interesu otrok. V zgodovinskih ustvarjalnih delavnicah je smotrno povezovanje različnih aktivnosti, ki so v neposredni povezavi z zgodovinsko vedo: likovno ustvarjanje, glasbeno ustvarjanje, plesna dejavnost, dramatizacija, pisanje zgodbic in pesmic, sestavljanje ugank, zgodovinski spektakel ipd. Pomembni komponenti ustvarjalnih zgodovinskih delavnic sta: motivacija in problemskost.

V razredu je težko izvajati ustvarjalni pouk, saj učitelj na postavljena vprašanja pričakuje vnaprej določen odgovor. Poleg tega se ustvarjalni učenci pri svobodnem izražanju raje skrijejo nekam v ozadje, da se ne bi osmešili.

V ustvarjalnih delavnicah se sprejema in spodbuja izražanje še tako neumnih, neuresničljivih idej, ki v otroku sprostitijo vse zavore zadržanosti. V izumljanju, izražanju idej, igranju in reševanju nalog mora sodelovati tudi učitelj kot enakopraven član ustvarjalne skupine (Marentič Požarnik, 2000, str. 92–96).

Metode in tehnike, ki jih učitelj zgodovine lahko uporabi v ustvarjalnih delavnicah, so: viharjenje idej, igra vlog, razprave, simulacije ipd.

Učne strategije, ki stimulirajo ustvarjalno mišljenje, so pomembne pri delu z nadarjenimi, ki so na spoznavnem področju in drugih stopnjah mišljenja zelo dobro podkovani (Smutny, 2001).

V ustvarjalnih zgodovinskih delavnicah moramo krepiti domišljjski svet učencev. Na podlagi znanih in usvojenih zgodovinskih dejstev lahko interpretiramo zgodovino z drugač-

nih vidikov. Pri tem izberemo ključni dogodek ali osebo, ki bi lahko spremenila zgodovinsko pot. Na podlagi tega učenci debatirajo, pišejo in predstavljajo svojo vizijo zgodovine, če bi do sprememb v preteklosti prišlo. Navajamo jih tudi na pogled v prihodnost, s svojimi vizijami in pričakovanji.

Pri delu v ustvarjalnih delavnicah mora učitelj zgodovine uporabiti pestro ponudbo učil in učnih pripomočkov; zgodovinske vire, slike, atlase, diapozitive, računalniške programe, filme, itd. Učence mora spodbujati k uporabi tehničnih pripomočkov pri prikazovanju svojevrstnih zgodovinskih dogodkov ali oblikovanju novih.

Ustvarjalne zgodovinske delavnice so lahko kakovostno izpeljane le pod pogojem dobre usposobljenosti učitelja. Vešč mora biti tako na področju razvijanja in spodbujanja ustvarjalnosti, uporabe različnih metod, oblik, tehnik, učil in didaktičnih strategij dela kot tudi na področju razvijanja medosebnih odnosov.

Zgodovinskoraziskovalne naloge

Zgodovinskoraziskovalne naloge lahko izhajajo iz različnih razpisov in natečajev ali pa so plod dogovora med mladimi zgodovinarji in učiteljem zgodovine. Po navadi imajo raziskovalne naloge zasnovo v raziskovanju domačega kraja in njegovih značilnosti. Pomembne so tudi zaradi svojega interdisciplinarnega značaja, saj so obarvane z različnimi primesmi, kot so turizem, geografija, etnologija itd.

Raziskovalno učenje ima tako pri delu z nadarjenimi kot tudi z drugimi učenci velik pomen, saj razvija tiste lastnosti, ki so pri drugih oblikah dela manj zastopane:

- razvijanje intelektualnih sposobnosti,
- razvijanje notranje motivacije,
- učinkovito uporabljanje znanega v življenjskih situacijah,
- razvijanje boljše ohranitve doseženega znanja,
- razvijanje kreativnosti in reševanja problemov,

- obvladovanje različnih tehnik samostojnega doseganja znanja,
- strukturiranje znanja in razvijanje kognitivne strukture,
- postavljanje in testiranje hipotez,
- razvijanje samostojnosti, nekonformizma (Virk Rode, 1997, str. 463).

Raziskovalno delo ponuja drugačne in nove poti mišljenja, gojitev dvoma v obstoječe zgodovinsko znanje in dejstva, samopotrjevanje in razvija znanstveno pismenost, ki je v naših šolah zelo slabo zastopana. Bistvo raziskovalnega učenja pa je v tem, da je takšno učenje v stiku z realnostjo.

Težavnost raziskovalnih nalog ni primerna za delo z vsemi učenci, še najmanj pa s tistimi, ki so za zgodovino nezainteresirani. Vključimo lahko velik del motiviranih učencev in jim naloge porazdelimo glede na stopnjo zahtevnosti, vendar najboljše dosežke lahko pričakujemo, če bomo k raziskovalni nalogi pristopili skupaj s sposobnejšimi mladimi zgodovinarji. Delo bo v takem ozračju potekalo veliko bolj organizirano in tekoče, z nenehnimi inovacijami in spoznanji.

Poleg zbiranja informacij bodo učenci aktivirali številne miselne operacije kot: analiziranje informacij, primerjanje, izločanje na podlagi kritičnega vrednotenja, spajanje ugotovitev in oblikovanje zaključkov (Kreačič, 1997, str. 54). Ravno zadnja etapa, oblikovanje končnega poročila raziskovalne naloge, bo zaradi boljšega znanstvenega opismenjevanja sposobnejših otrok veliko manj zapletena, kot bi bila sicer.

Uporabnost raziskovalnih nalog pri delu z nadarjenimi ni le v razvoju njihovih značilnosti, temveč tudi v samostojnem iskanju in prebiranju zgodovinske literature. Po Trojarju se »učenci usposabljaajo hkrati za raznovrstne postopke družboslovnega razmišljanja in poročanja. Torej za: smiselno in sistematično branje teksta, za povezavo in primerjavo pisnih, statističnih in slikovnih poročil, za oblikovanje sintetičnih mnenj o predelanem sporočilu in za urejeno sistematično zapisovanje spoznanega« (1995, str. 52).

Ker so vrste raziskav kabinetne, laboratorijske in terenske, se moramo pri izbiri prilagoditi naravi raziskovalne naloge, čeprav so terenske raziskave za nadarjene otroke najbolj primerne. Njihova abstraktna vsebina in neposredno delovanje v okolju omogočata celovitejše dožemanje in aktiviranje intelektualnih sposobnosti.

Poleg navedenega jih navajamo na samostojno in organizirano iskanje virov na terenu, uporabo vizualnih, avditivnih učnih sredstev in multimedije.

Zadnje, ne pa tudi najmanj pomembno, je dejstvo, da s timskim delom učence navajamo na medsebojno sporazumevanje, prilagajanje, soodločanje in skupno delovanje, kar jim lahko v nadaljnjem življenju še zelo koristi.

Izdelovanje učil in drugih pripomočkov za zgodovino

Nadarjenim učencem zagotovo predstavlja trd oreh in hkrati velik izziv oblikovanje zgodovinskega učbenika, delovnega zvezka, atlasa, učnih listov, zemljevidov, slik, grafikonov in slikanic ter drugih izdelkov, ki jih bodo pri pouku zgodovine s pridom uporabljali njihovi sovrstniki.

Za učitelja zgodovine ali mentorja te zahtevne naloge mora biti takšno delo zasnovano dolgoročno, z vrsto pripomočkov in drugih oblik pomoči, ki mu jih pri realizaciji dela nudi šola. Ko poskrbi za objektivne pogoje, sledi ustrezna predpriprava z nadarjenimi učenci, ki obsega cilje dela, porazdelitev nalog, zbiranje gradiva itd.

Pri takšni zahtevni nalogi smo zagotovo poskrbeli za kakovostno delo z nadarjenimi, saj bomo s tem poskrbeli za razvoj naslednjih spretnosti in sposobnosti:

- komunikacijo (pisno in ustno izražanje, uporaba avdiovizualnih sredstev);
- informacijske sposobnosti (uporaba računalniške tehnologije);
- skupinsko sodelovanje in dogovarjanje, svetovanje in pomoč;
- študij (prožna in učinkovita uporaba raznih virov znanja);

- samostojno delovanje, samouravnavanje lastne dejavnosti, vodenje projekta;
- ustvarjalnost;
- reševanje problemov in raziskovanje;
- podjetniške sposobnosti;
- oblikovne sposobnosti in sposobnosti znanstvenega pisanja;
- luščenje bistva, analiziranje in sintetiziranje;
- vrednotenje.

Nاشتete spretnosti, ki jih razvijamo pri nadarjenem, so tiste ključne spretnosti, ki so bistvenega pomena za njihov kakovosten razvoj in jih nemalokrat potisnemo ob rob vzgojno-izobraževalnega procesa. Pomembnejša od naštetega pa je notranja motivacija učenca, ki ga s kančkom ponosa in lastnega izdelovanja vodi k realizaciji tako pomembnega projekta. Ravno v tem svojem izdelku vidi učenec smisel celotnega truda, zato se bo v delo poglobil brez kakršnega koli zunanega motiviranja.

Primer zgodovinske mape

Z učenci se na začetku šolskega leta dogovorimo, katero zgodovinsko obdobje bomo po ključnih podatkih in dejstvih ubesedili in tako izdelali zgodovinsko mapo, ki bo služila kot pripomoček pri učenju tudi naslednjim generacijam. Zgodovinsko mapo bi lahko poimenovali tudi »plonk listek«, saj bo vsebovala vse pomembnejše datume, podatke o osebah in dogodkih, ki so zaznamovali človeško zgodovino.

Pomembno je, da učenci obdobja, ki jih bomo obdelovali, že poznajo.

Če se odločimo, da bomo predstavili kratek pregled celotne zgodovine od kamene dobe, vse do sodobne zgodovine, moramo pripraviti podroben načrt dela.

1. korak: Z učenci se dogovorimo, katero obdobje bomo najprej obdelali, katere vire morajo predelati in zapisati tiste podatke, ki se jim zdijo najpomembnejši.

2. korak: Učenci samostojno predelujejo gradivo in luščijo bistvene podatke: starejša kamena doba, mlaj-

ša kamena doba, bakrena doba, bronasta doba itd. Podatke zapisujejo po alineah ali v zelo kratkih stavkih.

3. korak: Ko sleherni učenec zaključi s pregledovanjem literature in posameznih značilnosti obdobja, skupno pregledamo točke, ki so se mu zdele pomembnejše pri sestavi zgodovinske mape. Učenci si jih zapišejo in samostojno izdelujejo mapo, ki je v obliki zloženke.

4. korak: Mapa pridobiva na svoji razsežnosti na vsakem ponovnem srečanju, saj z učenci nadaljujemo z analizo pomembnejših dogodkov: zgodnje visoke kulture – Egipt, Mezopotamija, Izrael, Fenicija ipd.

5. korak: Sledi ponovno pregledovanje zapisanega, ki naj bo kratko, jedrnat in predvsem smiselno. Pri oblikovanju zgodovinske mape morajo učenci vanjo vključiti tudi različne slike, zemljevide, karikature ipd.

6. korak: Navsezadnje naš izdelek oblikujemo na debelejši papir in razstavimo. Če finančna sredstva omogočajo, se lahko zgodovinska mapa razmnoži za ostale sošolce, saj jim lahko pomaga pri učenju zgodovine.

Primer izdelave zgodovinskega koledarja: »Zgodilo se je na današnji dan«

Učenci si na začetku šolskega leta z učiteljico lahko zadajo zahtevno nalogo dnevnega spremljanja zgodovinskih dogodkov, ki so zabeleženi v enciklopedijah, kronikah, dnevnem časopisu in drugih medijih. Na tedenskih srečanjih učenci vrednotijo in analizirajo pomembnejše zgodovinske dogodke preteklega tedna in pretehtajo tudi svetovne ter slovenske dogodke, ki bi jih bilo treba zabeležiti za naslednje generacije. Pomembnejše tudi izberejo in s pomočjo slikovnega gradiva izdelajo plakat, ki ga razstavijo vsak teden v zgodovinski učilnici ali na šolskem hodniku.

Vse dogodke sproti zapisujejo v zvezek, na koncu šolskega leta pa izdajo zgodovinski koledar, ki ga razstavijo ali razdelijo svojim sošolcem.

Primer zgodovinskega koledarja, kot smo si ga zamislili:

3. maja 2005:

- 1469: rodil se je italijanski pesnik in državnik Niccolò Machiavelli, ki je zaslovel s svojo knjigo *Vladar in moralnimi merili*, imenovanimi makiavelizem.
- 1915: Italija je uradno izstopila iz trojnega pakta, ki ga je sklenila z Nemčijo in Avstrijo leta 1882. Razlog: Jadranska obala, Istra in Južna Tirolska.
- 1941: so v nasprotju z mednarodnim vojnim pravom, ki ne dovoljuje aneksije v vojni zasedenih ozemelj, celotno ozemlje Ljubljanske pokrajine priključili Kraljevini Italiji.
- 2005: ...

Lahko pa se učenci poigrajo s svojo domišljijo in s pogledom v prihodnost zapišejo tiste dogodke, ki se bodo zgodili v letu 2006. Na podlagi kritične analize stanja (gospodarskega, socialnega, političnega, kulturnega itd.) lahko pridejo do svojih zaključkov o spremembah, ki bodo sledile.

Tehnike ustvarjalnega mišljenja pri zgodovini

Tehnike ustvarjalnega mišljenja, ki so jih razvili številni strokovnjaki po svetu, so:

Analiza v devetih korakih

Pri problemu, ki ga želimo ustvarjalno rešiti, si pomagamo z vrsto vprašanj. Z odgovori na ta vprašanja pa lahko pridemo do novih in izvirnih predlogov. Koraki so naslednji:

1. Iskanje analogije: Kaj je še podobno našemu problemu? Poučni primeri iz preteklosti.
2. Najti druge načine uporabe: Kako še uporabiti analizirani pojav, predmet?
3. Predrugati: Katere spremembe so mogoče?
4. Povečati: Kaj bi lahko dodali?
5. Zmanjšati: Kaj vse je mogoče odvzeti, odstraniti?

6. Zamenjati: Ali bi delo lahko opravil kdo drug ali kaj drugega?
7. Preurediti: Ali bi lahko dele, pojave med seboj zamenjali?
8. Povezati: Ali je možno doseči več ciljev hkrati? Ali lahko več delov povežemo v celoto?
9. Obrniti: Ali je mogoče zamenjati vloge, funkcije, vrstni red? (Sriža, 1999, str. 91)

V našem primeru in pri pouku zgodovine je metoda najbolj uporabna pri odkrivanju starih zgodovinskih predmetov in njihove uporabnosti.

Personifikacija – igranje vlog

Igro vlog uvrščamo med metode izkustvenega učenja, katerih glavno vodilo je, da se nečesa najbolje naučimo, če to samostojno preizkusimo.

Z malo domišljije si lahko zamislimo številne oblike uporabe metode igranja vlog kot sredstva za iskanje ustvarjalnih idej. Posameznik ali skupina se mora v zgodovinsko preteklost, osebe in problem popolnoma vživeti in razviti nove metode, ustvariti drugačno gledanje pri iskanju ustvarjalnih rešitev.

Igre vlog in simulacije so lahko delno domišljijske, improvizirane in dramske – po scenariju.

Z njimi razvijamo pri učencih: komunikacijo, analiziranje dogajanja, predstavljalnost, življenje, argumentiranje, pogajalske spretnosti in spretnosti uporabe znanja v novih okoliščinah. Poleg naštetega je bistvenega pomena razvoj ustvarjalnosti, domišljije, kritičnosti, vedoželjnosti ipd. (Brodnik, 2001, str. 7–10).

Primer: Pri igri vlog, ki jo lahko uporabimo v različnih didaktičnih etapah vzgojno-izobraževalnega procesa, je pomembno, da si okolje, kjer bo delo potekalo, učenci preuredijo glede značilnost obravnavane tematike (npr. stari Grki, Rimljani, priskrbijo obleke, glasbo).

Lahko pa igramo življenjsko vlogo sodobnega časa in oseb, ki so z zgodovino povezane ter prikažemo, kako bi se v takšni situaciji odrezali (arheolog, zgodovinar, turistični vodič ipd.).

Nedokončane zgodbe – razvoj scenarijev

Vaje oblikovanja in razvijanja nedokončanih zgodb so zelo uporabne pri spodbujanju divergentne in lateralne produkcije idej. Ta metoda je uporabna tudi pri ustvarjalnem pisanju (Sriža, 1999, str. 99).

Primer: Učencem predstavimo začetni del zapisa zgodovinskega odlomka, ki ga poznajo, sami pa ga morajo nadaljevati s svojim izvirnim pogledom v moč zgodovinskih trenutkov, ki lahko spremenijo tok zgodovine.

Svobodne asociacije – možgani na dopustu

Za izhodišče te tehnike, ki temelji na svobodnem asociiranju idej, lahko vzamemo besedo, skico, fotografijo, glasbo ali kar koli drugega, kar je v povezavi z zgodovinsko osebo, predmetom ali dogodkom.

Primer: Ste predsednik ZDA v času hladne vojne. Kaj bi lahko storil, da se odnosi poboljšajo. Razmišljate, da bi Stalina povabili na piknik.

Začnemo torej z besedo piknik – učenci pa naštevajo vse, kar jih na to besedo spominja:

piknik – igranje – sonce – meso – veselje – poležavanje – žoga – komarji ...

Asociacije učencev lahko uporabimo za sestavne dele mozaika, ki nas pripeljejo do rešitev problema.

Primer: Na rešitev je treba gledati pozitivno in s polno energije (*sonce*). Lahko bi ponovno odprli svetovni pretok proste trgovine in tako navezali tesnejše stike (*meso*). Organizirati bi morali igre narodov – kot nekatere olimpijske igre (*žoga*) ipd.

Metafore – nenavadne povezave

Metaforičnost je z ustvarjalnostjo tesno povezana, saj je lepa metafora povezovanje dveh stvari, ki sicer ne spadata skupaj. Zato analiza s pomočjo metafor kot metoda razvijanja ustvarjalnosti pomaga pri iskanju neskončnih možnosti idej (Sriža, 1999, str. 103).

Primer: »Pisanje zgodovinskega eseja o francoski revoluciji je, kot kupanje obleke«.

Iskanje rešitev:

Počakajmo na popuste – morda bi bilo treba razmisliti in se sistematično lotiti pisanja.

Kupovanje je prijetnejše v družbi – za pomoč pri pisanju lahko prosimo sošolca, starše ipd.

Raje kupujem hlače kot pa krila – pisanja se lahko lotimo iz različnih pogledov na francosko revolucijo in ne po ustaljenih pravilih itd.

S takšno metaforo lahko začnemo pri iskanju inovativnih rešitev in idej.

Prisilne povezave

Ker smo navajeni, da na svet in življenje gledamo skozi ista očala in se pri tem ne sprašujemo, zakaj stvari sprejemamo takšne, kot so, je smiselno uporabiti tehniko prisilnih povezav, saj nas prisili, da poiščemo nove in sveže ideje o življenjskih problemih, ki nas mučijo (Sriža, 1999, str. 105).

Spominska pomagala

Pri procesu sprožanja asociacij si lahko pomagamo tudi z enciklopedijami, slovarji, koledarji.

Primer: Išče ime naše maskote, zgodovinskega projekta ipd. Pomagamo si s slovarjem tujk, telefonskim imenikom, zgodovinskimi enciklopedijami ipd. Pri iskanju rešitev s pomagali in različnimi viri pa je bistveno to, da najdemo spodbudo, ki nas bo pri iskanju rešitve vodila in usmerila v generiranje idej.

Pomembna vprašanja

Vprašanja, ki jih postavljajo učenci sami sebi ali drugim, so ena od spodbud inventivnega mišljenja. Pri ustvarjalni metodi reševanja je treba zastavljati čim več vprašanj, ki nas bodo popeljala do končne rešitve (Sriža, 1999, str. 111).

Primer: Vprašanja na zgodovinsko temo o uporabnosti zgodovinske dediščine:

1. Kje je mogoče dobiti zgodovinske ostanke?
2. Zakaj ravno tam?
3. Ali jih je težko najti?
4. Kaj vse sodi k njim?

5. Ali je treba plačati vstopnino?
6. Zakaj?
7. Ali bodo čez 1000 let plačevali vstopnino za ogled naše hiše?
8. Zakaj je zgodovinska dediščina tako pomembna?

Izlet domišljije

S tehniko izleta domišljije lahko nadarjenega in druge učence pri zgodovini notranje motiviramo, saj je posebej primerna za zgodovinarje, politike, znanstvenike ipd.

Gre za poskus iskanja odgovora na izzivalno vprašanje »Kaj bi bilo, če bi bilo?«.

Učence spodbujamo z glagoli, kot so: predstavljajmo si, denimo da, kaj bi se zgodilo itd.

Primer: Kaj bi se zgodilo, če bi prišlo do tretje svetovne vojne? Predstavljajmo si, da bi prepovedali vstop v druge države in jih obkolili z visokim zidom. Kaj bi bilo, če bi gospodarstvo v ZDA propadlo, v Afriki pa bi se močno dvignilo? Kako bi izgledalo tvoje življenje v sužnjelastniški družbi?

Magična trgovina

Pri skupinski metodi ustvarjalnega mišljenja sledijo določenim korakom:

1. Učenci na anonimni listek zapišejo tri zgodovinske osebe, ki so zaznamovale naše človeštvo in sodobne probleme, ki so posledica njihovega delovanja.
2. Listke si zamenjajo in odgovorijo, na katere načine bi se spopadli z napisanimi problemi.
3. Sledita ponovna zamenjava listkov, ocenjevanje in izbiranje najboljših zamisli.
4. Sledi predstavitev ostalim v razredu in razprava z zaključki, ki jih zapišejo na plakat ali tablo (Sriža, 1999, str. 122).

Bistvo metode je, da lahko učenci z zgodovinskimi, sodobnimi in svojimi problemi trgujejo anonimno. Uporabna je tudi pri raznih socialnih delavnicah, na katerih razglabljajo o perečih najstniških vprašanjih in težavah. Vsak učenec dobi komentar na svoje težave ali celo rešitev. Pri tem je pomembno tudi spoznanje, da sleherni učenec išče svoje poti pri

reševanju problemov, ki se od drugih razlikujejo.

Tehnika najbolj nore ideje

Najbolj nenavadne, izvirne in nore ideje, do katerih so učenci prišli v času nevihte možganov, nam predstavljajo novo iztočnico za nadaljnjo obravnavo problema. Nenavadne ideje izločimo in jih skušamo spremeniti v uporabne ali celo koristne. Na podlagi tega učenci izdelajo plakat, miselni vzorec ali avtentični izdelek, s katerim predstavijo rešitev in idejo.

Nevihta možganov

Tudi nevihta možganov je ena od skupinskih metod ustvarjalnega mišljenja. Uporabna je pri reševanju problemov na vseh stopnjah zahtevnosti, kompleksnosti in razsežnosti.

Nevihta možganov se po navadi načrtuje z vnaprej določenim ciljem. Poleg tega je potrebno učence spodbuditi k sodelovanju, jim pripraviti vzpodbudno in prijazno okolje in jim pri proizvajanju idej dopuščati popolno svobodo. Ideje, ki se porajajo med seanso, mora vodja zapisovati in preprečevati kritične pripombe, ki lahko zmotijo celo potek dela (Sriža, 1999, str. 123).

Primer: Vrnimo se v preteklost in navedimo, za kaj vse bi pračlovek lahko uporabil čevlji.

Učenci naštevajo: za krožnik, raztrgal bi ga in iz njega bi sestavil kos spodnjega perila, za kapo, za vazo ipd.

Zapisovanje idej

Zapisovanje idej je tehnika, ki predstavlja izvedenko dosedanjih načinov možganske nevihte in je uporabna v vseh človekovih dejavnostih. Uporabna je predvsem za tiste, ki se ne marajo izpostavljati in glasno naštevati svojih izvirnih idej. Faze dela so takšne kot pri možganski nevihti, le da so ideje zapisane.

Primer: Za kaj vse lahko uporabimo učbenik zgodovine?

Učenci naštevajo: za učenje, branje, pladenj, blazino za stol, ptičjo krmilnico, daljnogled ipd.

(Tehnike ustvarjalnega mišljenja smo povzeli po Sriži (1999) in jih

obogatili z lastnimi primeri o tem, kako jih lahko učitelj zgodovine uporabi pri delu z nadarjenimi ali v heterogenem oddelku.)

Ustvarjalne naloge pri pouku zgodovine

Ker je na ustvarjalni način mogoče poučevati katerikoli šolski predmet, je od slehernega učitelja in njegove pripravljenosti odvisno v kolikšni meri jih bo uporabil pri svojem delu.

Pomembno pri ustvarjalnih nalogah je to, da so plod učenčeve in učiteljeve domišljije, ki jih lahko svobodno prirejajo in si izmišljajo nove (Pečjak, 2002, str. 17-26).

Ustvarjalne naloge v šoli z lastnimi primeri nalog pri pouku zgodovine so vzete iz Pečjak (2002, str. 17-26):

Kaj bi bilo, če bi bilo ... in naloge predvidevanja

Naloge so za učence primerne predvsem zaradi motivacijske zasnove, ki jih sili k iskanju in opisovanju neverjetnih dogodkov. Pri zgodovini so toliko bolj uporabne, ker sta nam zgodovinska zgodba in njen tok dobro znana, sprašujemo pa se, kako bi bilo, če bi prišlo do drugačnega razpleta.

Primer: Kakšen bi bil danes svet, če bi Nemčija zmagala v drugi svetovni vojni?

Kakšen bi bil svet, če ne bi bilo vojn? Če bi se čas začel odvijati nazaj – kaj bi storili, da se zgodovinske napake ne bi ponovile.

Odgovorov učencev ne moremo deliti med pravilne in napačne. Dobro je, da pri ustvarjanju idej sodeluje tudi učitelj in te ideje predstavi. Podobne naloge so tiste za predvidevanje prihodnosti.

Naloge spreminjanja gradiva

Sem prištevamo naslednje naloge:

- *naloge preurejanja* (iz besed, ki

jih ima učenec na voljo, sestavi stavek ali zgodbo),

- *naloge spreminjanja zgodbe* (zgodbo mora obnoviti iz določenih zornih kotov ali pa mora zgodovinsko zgodbo postaviti v današnji čas),
- *naloge dopolnjevanja in dokončanja* (zgodovinski odlomek je brez osrednjega ali zaključnega dela, ki ga mora učenec dopolniti) ipd.

Jezikovne naloge in igre

- *Asociativne naloge* (učenec prebere zgodbo ali si ogleda sliko, zgodovinski odlomek itd., katerega mora pripisati različne naslove ali kratko poročilo),
- *semantične igre in naloge asociacijskih besed* (na list k posameznim zgodovinskim pojmom ali besedam učenci zapišejo čim več sinonimnih besed, ki jih na to spominjajo), poleg teh pa lahko uporabijo *naloge sinonimnih besed* ali *naloge z nasprotnim pomenom besede*.

Ustvarjalno zaznavanje

Naloge zaznavanja gradiva so pomemben spodbujevalec ustvarjalnosti, saj mora učenec čim bolj natančno opazovati slikovno gradivo, nato pa napisati vse, kar vidi. Spodbujamo ga lahko s tem, da slikovno gradivo poveže z zgodovinskim časom in prostorom, dogodki, ki so se zgodili pred slikovno vsebino, fotografijo itd. in po njej.

Primer: Pri zgodovini lahko učenec pokažemo tudi risbe, skice, fotografije idr. Nato morajo izluščiti vsebino naslikanega in pomen, ki ga slika prikazuje bralcu. Pri fotografijah pa jim bodo zagotovo velik izziv predstavljali fotomontaža fotografij in razni popravki.

Klasifikacije

So miselno zahtevnejše naloge, pri katerih mora učenec klasificirati zgodovinske pojme ali dogodke v določene strukture: glede na vsebino, čas, prostor ipd.

Primer: Napoleon, Hitler, Stalin, Hoover, Matija Gubec, Franc Ferdi-

nand itd., k temu pa ustrezno določimo še zgodovinska obdobja, v katere mora učenec te osebe razvrstiti.

Profil učitelja zgodovine kot učitelja nadarjenega učenca – strokovna usposobljenost

Nadarjeni učenci so učenci s posebnimi potrebami in kot takšne jih moramo nujno tudi obravnavati. Vendar pri delu s takšnimi učenci nastopijo težave, saj so učitelji premalo strokovno podkovani in usposobljeni v primerjavi z defektologom ali šolskim psihologom.

Učitelj zgodovine mora sprva nuditi nadarjenemu učencu okolje, v katerem se bo počutil varnega, sprejetega, ljubljenega in razumljenega. Poznat mora njegove osebne značilnosti, da bo skladno z njimi zanj pripravil program dela in razvijal tiste interese in potencialne, ki pri nadarjenem najbolj izstopajo. Pri tem pa ne sme pozabiti, da je njegova funkcija zgolj mentorska, usmerjevalna, in mora dopuščati učencu popolno svobodo ter graditi na njegovi samostojnosti in pozitivni samopodobi.

Učitelj zgodovine ne sme zadrževati učenčevega napredovanja in ga ovirati ter mu jemati svobodo izražanja idej, temveč ga mora v heterogenem oddelku dodatno zaposliti in motivirati za delo. Na kakšne načine lahko to stori, smo (vključno z danimi primeri nalog), že opisali.

Za optimalen razvoj učenčevih sposobnosti in pri zadovoljevanju njegovih želja in interesov mora učitelj zgodovine uporabiti pestrost strategij in pristopov:

- reševanje problemov z različnimi ustvarjalnimi tehnikami in spodbujanjem domišljije;
- zagotoviti mora dostop do najrazličnejših zgodovinskih virov in spodbuditi, da otrok sam išče in-

- formacije, analizira in vrednoti uporabnost virov;
- spodbujati mora divergentno mišljenje in postavljanje najrazličnejših vprašanj brez kakršnihkoli zadržkov;
 - učencem mora omogočiti delo z avdiovizualnimi sredstvi in informacijsko tehnologijo;
 - navajati mora učence na izkustveno učenje z igrami vlog in simulacijami;
 - spodbujati mora raziskovalno dejavnost z delom na terenu;
 - za nadarjene si mora določiti število ur, za katere jim bo v heterogenem oddelku sestavil individualiziran program;
 - nadarjene mora spodbujati k izražanju idej, različnim pristopom učenja, h komuniciranju ipd.;
 - težiti mora k spodbujanju samozavesti, zaupanju in sodelovanju z drugimi;
 - učence mora razumeti in voditi, ne pa obsojati in ocenjevati;
 - učenca mora obravnavati kot enakovrednega partnerja v vzgojno-izobraževalnem procesu.

Učitelj zgodovine mora poleg svoje strokovne usposobljenosti imeti še psihološko-pedagoške in organizacijske sposobnosti. V njem pa mora biti zagotovito tudi delček inovatorja in ustvarjalca, ki s svojo vizijo in bogastvom daje nadarjenim učencem moč, da bi s svojimi prirojenimi krili lahko brez zadržkov tudi poleteli.

Učitelj zgodovine potemtakem ni zgolj usposobljen predstavnik zgodovinske stroke, temveč tudi mentor, poslušalec, prijatelj, motivator, usmerjevalec in vodič.

Smutny v svojih kreativnih strategijah poučevanja nadarjenih omenja tudi poučevanje zgodovine. Nadarjene je treba spodbujati s provokativnimi zgodovinskimi vprašanji in jim ob tem omogočiti popolno svobodo izražanja. Poudarja pomen pisnega izražanja in opisovanja zgodovinskih oseb, živali, dogodkov, ki v učencu spodbudijo kreativnost in domišljijo. Pri tem pa poudarja, da lahko v času rednega pouka nadarjene učence

bogatimo z izdelovanjem avtentičnih izdelkov, opisovanjem, risanjem, sestavljanjem nove zgodovine skozi lastno kreativnost ipd., vendar moramo didaktične strategije razvoja kreativnosti uporabiti pri vseh učencih in v njih razvijati kritičnost in ustvarjalnost (2001).

Vendar pa je, kot pravi Kalinova, razvoj učitelja odvisen tudi od šolskega ozračja, šolske klime in vodenja šole (2003 b, str. 242). Učitelj brez pomoči vodstva, šolske svetovalne službe in drugih ne bo zmožen opraviti celotne organizacije in dela z nadarjenimi, ne glede na to koliko si bo to sam želel.

Ker sodobni tokovi in šolska prenova prinašajo spremembe v učiteljevi vlogi, jim moramo omogočiti permanentno izobraževanje. Učitelj, ki bo težil k lastnemu razvoju, učenju, izpopolnjevanju in rasti, bo to prenesel tudi na učence in delo v razredu. Šole morajo pri opredeljevanju in zahtevah dela z nadarjenimi sprva poskrbeti za razvoj lastnega kadra, ga ustrezno motivirati in spodbuditi, nuditi varno učno okolje in šele nato pričakovati, da bo dosežena želena realizacija ciljev pri delu z nadarjenimi.

Rezultati raziskave s sklepi

Iz teoretičnih spoznanj in raziskave, ki smo jo izvedli na osnovnih šolah Mestne občine Koper, ugotavljamo, da je delo z nadarjenimi kljub visoki ozaveščenosti njihovih značilnosti in kljub z njimi povezano zakonodajo, žal še vedno slabo praktično udeleženo. Čeprav se vzgojno-izobraževalne institucije trudijo, da bi se na tem področju čim bolj celostno angažirale, so njihovi ključni členi za takšne nove naloge in zadolžitve premalo strokovno, organizacijsko, didaktično in pedagoško-psihološko pripravljeni. Delo z nadarjenimi učenci mora potekati v vseh triadah, vendar je po rezultatih sodeč takšno delo veliko bolj osiromašeno v tretji triadi kot pa v prvih dveh. V prvi triadi naj delo poteka v okviru učne indivi-

dualizacije, diferenciacije in drugih oblik dela v sklopu rednega pouka in v matičnem razredu. Zunaj rednega pouka je nujno potrebna organizacija dodatnega pouka, interesnih dejavnosti, ter drugega, kar vse deluje kot obogatitveni program in dopolnilo.

Tudi v drugi triadi naj poteka delo kot v prvi, vključujoč fleksibilno diferenciacijo in druge aktivne oblike dela zunaj rednega pouka. V tretji triadi pa mora delo potekati s pestro ponudbo interesnih dejavnosti, dodatnega pouka, z vzporednimi programi, raziskovalnimi tabori, sobotnimi šolami, ustvarjalnimi delavnicami in individualiziranimi učnimi programi v okviru rednega in dodatnega pouka za nadarjene.

Možnosti za delo z nadarjenimi učenci je veliko. Učitelji lahko svobodno izberejo tisto metodo, obliko dela ali dejavnost, ki bo nadarjenemu učencu najbolj prilagojena. K delu lahko pritegnejo tudi zunanje sodelavce in širše okolje, da bo le-to pomagalo učencu pri doživljanju čustvene varnosti, potrditve in ga motiviralo k nadaljnjim izzivom.

Poznavanje šolske zakonodaje

Na vprašanje, ali so učitelji seznanjeni z dokumenti v šolski zakonodaji, ki narekujejo delo z nadarjenimi, je večina anketirancev ($f = 72$, $f\% = 90,0$) odgovorila pritrdilno. Vendar pa se v seznanjenosti z zakonodajo ne kaže problematika, temveč v poznavanju aktivnih oblik dela z nadarjenimi, ki bi jih učitelji morali spoznati vzporedno s Konceptom odkrivanja in dela z nadarjenimi, oziroma veliko prej.

Ne/poznavanje aktivnih/alternativnih oblik dela z nadarjenimi

Na podlagi naštetih alternativnih oblik dela z nadarjenimi so učitelji izbrali tistih pet, ki so se jim zdele najprimernejše in najučinkovitejše pri delu z nadarjenimi učenci. Pet najpogostejših oblik dela po mnenju učiteljev: raziskovalno delo ($f\% = 67,5$), problemski pouk ($f\% = 57,5$), učna individualizacija ($f\% = 45,0$), dodatni pouk ($f\% = 46,25$), interes-

ne dejavnosti in eksperimentalno delo (oba $f\% = 45,0$). Učitelji so izpostavili pomembnejše alternativne in aktivne oblike dela z nadarjenimi, vendar so se ti podatki kaj hitro izkazali za nepomembne, saj se je realno stanje uporabe teh oblik dela z nadarjenimi izkazalo z naslednjim vprašanjem.

Pogostost uporabe alternativnih oblik dela z nadarjenimi pri pouku

Učitelji so na podlagi navedenih oblik dela z nadarjenimi navajali pogostost uporabe le-teh pri pouku. Rezultate smo kategorizirali in ugotovili, da učitelji pri delu z nadarjenimi vedno uporabljajo dodatne naloge ($f\% = 31,2$), sledita jim skupinsko delo ($f\% = 27,5$) ter dodatni pouk z interesnimi dejavnostmi ($f\% = 26,2$). Občasno pa se učitelji odločajo za raziskovalno delo ($f\% = 50,0$) in problemski pouk ($f\% = 35,0$). Učitelji so kot najpomembnejši obliki dela z nadarjenimi ocenili in izbrali raziskovalno delo in problemski pouk, v praksi pa sta to obliki, ki ju uporabljajo občasno, kar je po štiristopenjski lestvici na predzadnjem mestu.

Ne/usposobljenost za delo z nadarjenimi

Zakonodaja določa, kako mora šola izvajati izobraževanje posebej nadarjenih učencev. Skladno s tem jim mora torej prilagoditi metode in oblike dela ter jih vključiti v dodatni pouk in druge oblike interesnih dejavnosti. Zakonsko je za nadarjene dobro poskrbljeno, vendar se pomanjkljivosti organizacije in sistemske naravnosti prikažejo pri nosilcih izvajanja dela z nadarjenimi. Kar 60 % ($f = 48$) učiteljev meni, da so za delo z nadarjenimi premalo usposobljeni. V razmislek se lahko vprašamo, kako lahko država in ministrstvo izdala zakonska določila in dokumente, ki obvezujejo učitelje delati z nadarjenimi, če jih za takšno delo niso vnaprej usposobili. Učitelj bi moral biti dobro seznanjen in teoretično podkovan na področju prepoznavanja nadarjenosti, priprave programov in kar je najpomembnej-

še, izvajanja programov. Pri izvajanju pa bi moral poznati in praktično preizkusiti pestro paleto metod in oblik dela, ki bi nadarjenega učenca motivirale, mu nudile intelektualne izzive ter mu omogočale lasten tempo razvoja v spodbudnem in čustveno varnem okolju.

Ministrstvo za šolstvo in šport, pedagoške fakultete, Zavod RS za šolstvo in šole bi morali prvotno poskrbeti za dolgotrajnejše usposabljanje učiteljev v obliki delavnic, seminarjev, študija ob delu, stalnega strokovnega spopolnjevanja in drugega ter jih tako pripraviti na strokovno, pedagoško in psihološko delo z nadarjenimi. Učitelji namreč brez poprejšnjega izobraževanja na področju dela z nadarjenimi ne bodo pripravljeni prevzeti tako velike odgovornosti in dela, poleg tega pa ne bodo zadostili potrebam nadarjenih in zakonskim določilom. V zaključku smo torej razkrili bistvo, zakaj učitelji delo z nadarjenimi sprejemajo z odporom in zanje le-to pomeni obremenitev.

Delo z nadarjenimi – obremenitev in ne veselje

Ker učitelji niso usposobljeni za delo z nadarjenimi in ne poznajo oblik, metod dela in drugih alternativnih/aktivnih dejavnosti, ki jih lahko izvajajo z nadarjenimi, je popolnoma normalno, da takšno delo sprejemajo z odporom in nelagodnostjo. To so nam potrdili tudi rezultati, saj 61,25 % ($f = 49$) učiteljev navaja, da jim delo z nadarjenimi, kot ga predstavlja koncept, predstavlja nove obremenitve. Ker živimo v času sprememb, ki se na področju vzgoje in izobraževanja izvajajo intenzivno in zahtevajo nenehno strokovno spopolnjevanje učiteljev, so le-ti precej obremenjeni s prilagajanjem novostim. Če pa nanje niso pripravljeni in se morajo kot samouki izobraževati in slediti smernicam, ki narekujejo delo z nadarjenimi brez teoretične podkovanosti in praktične izkušnje, je takšna zadolžitev zanje veliko breme in napor. Učitelji uporabljajo notranjo diferenciacijo v okviru ma-

tičnega razreda že dalj časa, poleg tega pa se z nadarjenimi ukvarjajo v času dodatnega pouka. Vendar je takšna oblika dela z nadarjenimi preiskromna. Delo naj bi se namreč razširilo tudi na nekatere druge oblike, z uporabo individualiziranih programov, z raziskovalnimi in projektnimi nalogami, tabori in sobotnimi šolami. Dejavnosti za nadarjene in druge učence naj bodo raznolike in pestre tako v času rednega pouka kot tudi zunaj njega. Učitelji morajo težiti k razvoju ustvarjalnih aktivnosti, posredovanju različnih ustvarjalnih nalog in učnih tehnik ter k spodbujanju kreativnosti, samostojnemu delu in problemskosti.

Ko bomo učitelje ustrezno usposobili, jim ponudili možnost izbire različnih oblik, metod, dejavnosti in nalog z nadarjenimi, se bodo tudi sami aktivno angažirali za delo z nadarjenimi in jim le-to ne bo nikakršno breme, temveč izziv.

Učitelji zgodovine, njihov pogled na nadarjene ter dejavnosti, ki jih izvajajo na šoli in zunaj je

Učitelji zgodovine se po rezultatih sodeč z nadarjenimi učenci najraje ukvarjajo po pouku ($f = 8$, $f\% = 80,0$), saj jim učni načrti in časovna obremenjenost onemogočajo delo z nadarjenimi znotraj matičnega razreda z uporabo učne diferenciacije in individualiziranih programov. Navajajo tudi, da ne poznajo alternativnih pristopov pri delu z nadarjenimi, saj jih v času pouka ne izpostavljajo. V primerih, ko učenec kaže večje zanimanje za predmet zgodovine, ga vključijo na vodilno mesto projektnega dela ali pa v zgodovinski krožek, če na šoli deluje. Individualiziranih programov z nadarjenimi ne uporablja nihče med učitelji. V času pouka učitelji uporabljajo le dodatna vprašanja, ki so taksonomsko višje naravnana in so namenjena vsem učencem. Torej, na podlagi navedenega lahko zaključimo, da učitelji zgodovine nadarjenih pri predmetu ne znajo prepoznati, saj se pri tem opirajo na ocene in učenčevo zanimanje za predmet. Ker se s tem ne

obremenjujejo, nadarjenih (če jih lahko tako poimenujemo) ne obravnavajo individualno, temveč jih vključujejo v vse dejavnosti, ki so namenjene vsem učencem. Ključno vlogo torej nimajo učni načrti in druge omejitve, temveč učiteljevo slabše poznavanje dela z nadarjenimi ter njihovo pomanjkljivo prepoznavanje.

To se kaže tudi v skromni uporabi dejavnosti pri pouku in zunaj njega, s katerimi bi lahko nadarjene učence celostno angažirali in pri tem ne bi izključevali ostalih.

Zaključek

Učitelji zgodovine so kot ostali sodelavci pri delu z nadarjenimi obremenjeni, saj ne poznajo didaktičnih pristopov, oblik in metod dela, ki jih lahko uporabljajo, poleg tega pa niso ustrezno usposobljeni za de-

lo z nadarjenimi. Težava se kaže že v samem nepoznavanju značilnosti nadarjenih učencev. Verjamemo, da je delo z nadarjenimi na predmetni stopnji precej osiromašeno, saj učiteljem priprava individualiziranega programa za nadarjene vzame veliko časa, vendar pa drugačnih dejavnosti, ki bi jim delo z nadarjenimi popestrile in obogatilo, ne izvajajo.

Za odkrivanje in delo z nadarjenimi pri predmetu zgodovina v osnovni šoli še nimamo natančnih meril in programov, ki bi učiteljem služili kot pripomočki pri delu s takšno skupino učencev. Vendar pa je to nujna in prvotna sprememba, ki bi jo morali doseči vzporedno z dodatnim strokovnim spopolnjevanjem in izobraževanjem, ki bi ga izobraževalne institucije organizirale v obliki tečajev, delavnic in seminarjev. Tudi v učbenikih za zgodovino nismo zasledili

ustvarjalnih nalog in dodatnih vprašanj, ki bi bile namenjeni izključno otrokom, ki so sposobni višjih miselnih operacij, interpretacije z lastnimi zaključki in vrednotenja.

Takšni otroci obstajajo in takšne imamo tudi v naših šolah. Njihovo znanje bi omogočilo pogled v zgodovinska dogajanja pod drugačnim zornim kotom, kar bi pripeljalo do drugačnih alternativnih interpretacij zgodovine. Nadarjene otroke bi morali tako učitelji kot tudi učna sredstva, ki jih v šoli uporabljajo, spodbujati k ustvarjalnosti, izvirnosti, kritičnosti, vrednotenju zgodovine, k raziskovanju in problemskosti. Če nam bo uspelo pri nadarjenem učencu razvijati njegove dragocene in prirojene zmožnosti v kar se da veliki meri, bomo s tem pripomogli k vsesplošnemu napredku v vzgoji in izobraževanju ter življenju nasploh.

Literatura

- Brodnik, V. (2001). Izkusveno učenje in aktivno poučevanje zgodovine s pomočjo igre vlog in simulacije. Zgodovina v šoli. Letnik I, št. 1, str. 7–10.
- Ferbežer, I. (2002). Celovitost nadarjenosti. Nova Gorica: Educa.
- George, D. (1997). Nadarjeni otrok kot izziv. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- www.anniekavans.blogspot.com (junij, 2005)
- www.arhiv-koper.si (junij, 2005)
- www.holocaust-history.org (junij, 2005)
- Kalin, J. (2003 b). Šolska prenova – učitelj – nadarjeni. Nadarjeni izkoriščen ali prezrt potencial. V: Zbornik prispevkov. Pedagoška fakulteta univerze v Ljubljani. Slovensko združenje za nadarjene Novo mesto, str. 236–244.
- Koncept: Odkrivanje in delo z nadarjenimi učenci v devetletni OŠ (1999). Ljubljana: Nacionalni kurikulumni svet. Področna kurikulumna komisija za osnovno šolo. Delovna skupina za pripravo koncepta.
- Kralj, D., Nagy, M. (1994). Razvojno raziskovalni projekt »Spodbujanje ustvarjalnosti nadarjenih otrok – SU-NO« in koncept kreativnih delavnic. V: Nadarjeni – stanje, problematika, razvojne možnosti. Zbornik. Novo mesto: Društvo pedagoških delavcev Dolenjske. Str. 228–233.
- Kukanja, M. (2005). Alternativne oblike dela z nadarjenimi pri pouku zgodovine v osnovni šoli. Diplomski naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Marentič Požarnik, B. (2000). Psihologija učenja in pouka. Ljubljana: DZS
- Pečjak, V. (2002). Ustvarjalnost v šoli. Uspehi z idejo! Tehnike in metode ustvarjanja, razvoja in trženja idej. Ljubljana: Inštitut za inovativnost in tehnologijo.
- Pukl, V. (1993). Kvaliteta učenja in znanja ob projektnem učnem delu. Vzgoja in izobraževanje, letnik XXIV, št. 6, str. 7–12.
- Rutar Ilc, Z. (2003). Pristopi k poučevanju, preverjanju in ocenjevanju. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Sentočnik, S. (2000). Avtentične oblike preverjanja in ocenjevanja za kakovostnejše učenje in poučevanje. Vzgoja in izobraževanje, letnik XXXI, št. 2–3, str. 82–86.
- Smutny, J., F. (2001). Creative Strategies for Teaching Language Arts to Gifted Students. Arlington: ERIC EC – Clearinghouse on Disabilities and Gifted Education.
- www.eric.org (maj, 2005)
- Sriža, V. (1999). Ustvarjalno mišljenje. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- Strmčnik, F. (1992). Problemski pouk v teoriji in praksi. Ljubljana: Didakta.
- Strmčnik, F. (1994). Skrb za razvoj nadarjenih učencev. V: Nadarjeni – stanje, problematika, razvojne možnosti, str. 9–24.
- Strmčnik, F. (2001). Didaktika. Ljubljana: Znanstveni inštitut filozofske fakultete.
- Tomiž, A. (1997). Izbrana poglavja iz didaktike. Ljubljana: Center FF za pedagoško izobraževanje.
- Trojar, Š. (1995). Pomen in metodичne značilnosti samostojnega dela učencev s pisnimi zgodovinskimi viri. Zgodovina v šoli, letnik IV, št. 4, str. 50–54.
- Trškan, D. (2003 b). Preverjanje in ocenjevanje znanja z avtentičnimi nalogami pri pouku zgodovine. Zgodovina v šoli, letnik 12, št. 31–37.
- Virk Rode, J. (1997). Raziskovalno učenje. Programska prenova naše osnovne in srednje šole. V: Zbornik prispevkov. Kongres pedagoških delavcev Slovenije. Portorož: Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije, str. 462–468.
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja. Uradni list RS, št. 12/91

Povzetek

Zakon o osnovni šoli opredeljuje aktivnosti za otroke s posebnimi potrebami, med katere uvrščamo tudi nadarjene učence. V prispevku je predstavljen program, ki naj bi po smernicah Odkrivanja in dela z nadarjenimi učenci v devetletni osnovni šoli potekal pri pouku zgodovine. Poleg osnovnih iztočnic in ustvarjalnih nalog, tehnik ter drugih alternativnih oblik dela, ki jih z nadarjenimi učenci lahko uporablja sleherni učitelj zgodovine, vsebuje prispevek tudi nekaj rezultatov raziskave med učitelji osnovnih šol Mestne občine Koper, ki kažejo bivalentnost dela z nadarjenimi, saj je na eni strani zanje zakonsko dobro poskrbljeno, po drugi strani pa 63,75 % učiteljev na takšne zadolžitve in novosti ni pripravljenih. Ker so premalo usposobljeni, so zato tudi precej obremenjeni. Skladno s predpostavkami in

rezultati raziskave, ki kažejo na slabo seznanjenost učiteljev zgodovine s pestrostjo uporabe metod in oblik dela z nadarjenimi ter različnih ustvarjalnih nalog, smo na temelju teoretičnih izhodišč in stanja empirične raziskave predstavili paleto dejavnosti, ki služijo kot pomagalo učitelju zgodovine pri delu z nadarjenimi učenci.

Abstract

Activities for children with special needs, which comprise also gifted pupils, are described in Elementary School Act. Article presents programme, which should be in accordance with guidelines, described in Detection and work with gifted pupils in nine-year elementary school implemented at the History classes. Besides basic themes and creative exercises, methods and other alternative ways of

work, which every teacher of history can use at instructions of gifted pupils, article also offers some results of the research, carried out among teachers of Primary Schools in Community of Koper. It reveals bivalence of work with gifted, on one hand laws are quite favourable towards them, and on the other hand 63,75 % of teachers are not ready for that kind of tasks and novelties. They are not trained enough and for that reason also too heavily burdened. In accordance with presumptions and results of research, which reveal that history teachers are not enough acquainted with different kinds of creative exercises, variety of methods and different forms of work with gifted were introduced. Based on theoretical grounds and results of empirical research we introduced variety of activities, which could serve as assistance to history teacher in his work with gifted pupils.

Daša Šter, Osnovna šola Naklo

Vključevanje osebne zgodovine v pouk – Moj stari ata mi je pripovedoval o prvi svetovni vojni

Vsako leto, ko obravnavam prvo svetovno vojno, učencem povem tudi zgodbo mojega starega očeta, ki se je udeležil bojev na soški fronti. Učenci osebno izkušnjo mojega starega očeta spremljajo z velikim zanimanjem, zato sem se odločila, da jo predstavim tudi v Zgodovini v šoli. Gre za primer vključevanja osebne zgodovine v pouk, ki postane tako veliko bolj zanimiv in oseben. Učenci lahko soočijo in primerjajo splošno zgodovinsko dogajanje z osebno izkušnjo priče nekega zgodovinskega dogodka ali pojava. Pri obravnavi bojev na soški fronti in potem v Italiji se tako ne učijo le na splošno o tem, kako je bilo težko življenje vojakov v kavernah in strelskih jarkih, ampak se lahko soočijo z osebno izkušnjo

konkretnega vojaka in njegovega pričevanja o bojih in tudi o vsakdanjem življenju navadnih vojakov in o odnosu do navadnih vojakov z nasprotne strani. Takšna obravnava zbudi v učencih simpatije in spoštovanje do priče dogajanj, pa tudi zanimanje za okoliščine, ki so vplivale na dogajanje. Tako omogočimo učencem bolj poglobljeno razumevanje celotnega zgodovinskega konteksta, ki je vplival na dogajanje.

V nadaljevanju navajam osebno zgodbo svojega starega očeta, kot mi jo je večkrat pripovedoval.

Starega očeta se spomnim kot rahlo sključenega, z velikimi raskavi mi rokami od dela z zemljo, z obvezno rjavo čepico na glavi in kot dobrega pripovedovalca.

Ko je bil čas za počitek (stari ata je imel v Ljubljani na Trnovem velik vrt, kjer je gojil zelenjavo in cvetje za ljubljanske gospodinje), smo sedli v senco mogočnega carjeviča (vrsta jablane). Ob malici sem ga vedno spraševala, kako se je boril na Mar-moladi, ker me je že kot otroka to zelo zanimalo.

Stari ata Matko Maretič se je rodil leta 1896 v vasi Šoštarili blizu Pazina v Istri. V Pazinu je hodil v osnovno šolo, v Trstu pa se je izobrazil za vrtnarja in sadjarja.

Ko je bil star slabih 18 let, se je začela 1. svetovna vojna. Takoj je bil vpoklican na vzhodno fronto. Skupaj z drugimi mladimi fanti je odpotoval v Galicijo. Menda je bil zelo dober strelec. Večkrat se je pohvalil, da je iz

strelskega jarka zadel ptico v letu, ki so si jo kasneje vojaki spekli na ognju in si popestrili dolgočasno in slabo prehrano. O Galiciji nikoli ni želel govoriti, le da je bilo tam hudo in da je šlo za preživetje.

Stari ata je bil že prvo jesen ranjen. Nekega dne je zase in za kolege kuhl kavo v jarku, ko ga je zadela krogla v hrbet in se mu zarinila v pljuča. Prepeljali so ga v bolnico v Horodenko. Več kot en mesec je bil v komi, potem pa se je prebudil in se skoraj čudežno pozdravil. Izstrelak je bil v njegovih pljučih celih 17 let, dokler ni začel pritiskati na rebro mreno. Šele takrat so ga operirali. To je bilo tik pred poroko z mojo staro mamo v Ljubljani.

Ko si je opomogel, so ga iz Galicije poslali domov na dopust. Stari ata je bil izredno odporen in zato je kmalu okrevljal. Kar preveč, saj so ga kmalu spoznali sposobnega za vojsko in ga še enkrat vpoklicali. Tokrat k alpincem. Najprej se je več mesecev spomladi leta 1815 uril v Borovljah. Takrat je izbruhnilo italijansko bojišče, saj je Italija prestopila k antanti. Mladi fantje so se učili plezati, rokovati z vrvmi, klini, kovinskimi lestvicami, učili so se osnov plezanja in spuščanja v steni, spuščanja v kraške jame in podobno. Stari ata se je spominjal tega obdobja kot zelo lepega. Nič ni spominjalo na fronto. Hrane je bilo dovolj, v Borovljah vojne ni bilo, mlada dekleta so rada gledala mišičaste in lepe mladce. Potem pa se je začelo zares.

Tokrat so usposobljene vojake poslali v Dolomite. Moj stari ata je naslednje dve leti in pol preživel na pobočjih Marmolade. Le redko se je spustil niže od 2000 metrov. Na vzhodni strani tega pogorja so se nameščali na položaje Avstrijci, na zahodni pa Italijani. Več mesecev se je slišalo ropotanje in brnenje, ko so kopali kaverne, vrtali v goro in nameščali kline, jeklenice, žičnice ... Postavili so si prava bivališča v kamnu, pozimi v snegu, naredili kapelico za molitve, stranišča na štrbunk in podobno. Ko je zapadel sneg, so se naučili smučati. Moj stari ata je bil Istran, torej Primorec (vedno je trdil,

da je potomec Rimljanov in ne Hrvat) in vendar se je neverjetno hitro naučil dobro in hitro smučati. Najraje je vozil smuk in pri tem tudi večkrat padel (brez poškodb, na srečo).

Zanimiv je bil položaj na Marmoladi. Ta gora je imela dve utrjeni gnezdi vojakov, ki pa so bili sami ljubitelji narave in gibanja in malo manj vojaki. V vseh mesecih, ki so sledili, so se bolj malo bojevali, skoraj nič. Stari ata se je vedno rad spominjal, kako so vijugali po belih pobočjih in uživali. Obvladali so tehniko smučanja telemark in zavoje, imenovane »kristjanje«. Ampak najraje so vozili »šus«, kot so sami rekli.

Po štiri ure so se vzpenjali v hrib in nato smučali tudi po 10 ali 12 km po ledeniku, ki je še danes izredno znan in priljubljen med smučarji. Le da takrat ni bilo teptalcev, ki bi urejali proge, ne žičnic, niti toplih planinskih koč.

Videli so svoje nasprotnike, pa niso naredili prav nič, da bi jih uničili. Še huje: nekako so se dogovorili za dneve, ko so vse strelivo izstrelili v zrak, da so zadostili ukazom, in smučali. Ob nedeljah se nikoli niso borili. Povedal mi je tudi, da jim je večkrat zmanjkalo hrane in da so jim nekoč Italijani pustili sredi smučišča zaboj s kruhom, klobasami, sirom in ostalimi predmeti, da so laže preživeali. Meni se je kot otroku to vedno zdelo zelo čudno. Le kakšna je bila ta vojna? Malo nenavadna. Potem pa mi je ata lepo počasi razložil, da so bile življenjske okoliščine na gori obupne. Po 8 mesecev na leto sneg, mraz, veter, le poleti malo topleje. vedno so jih ogrožali plazovi in hudi viharji. Zmanjkovalo je hrane. Nobe ne higijene. Vode za umivanje niso videli cele tedne. Iz snega so si talili vodo za pitje. Hrana je bila izjemno skromna, oni pa močni in mladi. In prav nič željni bitk in smrti.

Poleti so radi lezli za planikami. Izpostavljali so svoja življenja, da so lahko po izpostavljenih skalnih stenah natrgali velike čudovite rože, ki so jih posušili in kasneje prodajali v dolini. S tem denarjem so kupili hrano.

Bližal se je konec vojne. Vesti o bitkah, tako dobljenih kot izgubljenih, so le počasi prišle do Marmolade. Ampak oktobra 1918 je bil slovit preboj pri Kobaridu! Avstrijci so porinili Italijane do reke Piave. In seveda so alpinci z veseljem pred še eno zimo zapustili svoja gorska bivališča in se pognali za vojsko. Italijani so bili premagani.

Vendar pa se je kasneje zgodilo nekaj čudnega. Po dogovoru se je fronta končala, avstrijske vojake pa so za 4 mesece kot zmagovalce zaprli v velika taborišča. Seveda! Vojno je Avstrija vendar izgubila!

No, stari ata in njegov prijatelj nista čakala na razplet dogodkov. V četrtem mesecu ujetništva sta pobegnili. Na poti domov pa so jima pomagale prav planike. Prodajala sta jih preprostim ljudem in dobila denar za hrano in obleko. Tako sta nekako prišla do Trsta, tam pa sedla na vlak in se peljala proti Puli. In tako je bila za mojega starega ata vojna končana.

Lahko dodam še to, da ni konec zanimive zgodbe.

Stari ata se je kmalu zaposlil na velikem posestvu v Pazinu. Bil je velik strokovnjak za zelenjavo in sadjarstvo in zelo priljubljen. Upravnik posestva pa je bil Italijan, član novo ustanovljene fašistične stranke. Pa ne zaradi prepričanja, ampak zato, ker je to moral biti. Ponudil je članstvo tudi staremu atu, ta pa je seveda odklonil. Zato mu je upravnik predlagal, naj pobegne. Uredil mu je celo lažen poten list in stari ata je tako prišel v Ljubljano. Istra je bila namreč po 1. svetovni vojni italijanska tako kot slovenski primorski svet in Goriška. Priimek starega ata Maretič so spremenili v Maretti.

S tem se stari ata, ki je bil zaveden Istran, nikakor ni mogel sprijazniti.

Pobegnil je v Ljubljano. Tam pa se začel druga zgodba.

Na takšno osebno zgodbo lahko navežemo tudi različne dejavnosti učencev. Navajam nekaj splošnih metodičnih vprašanj, s pomočjo katerih lahko pripravimo delovne liste za samostojno učenje.

Primeri splošnih metodičnih vprašanj:

- KDO JE AVTOR VIRA?
- KAKŠNO VLOGO JE IGRAL?
- OD KOD JE?
- KJE JE BIL TAKRAT, KO JE POROČAL?
- KAJ JE VIDEL, SLIŠAL, ČUTIL?
- KAKŠNE SO BILE NJEGOVE OMEJITVE GLEDE POROČANJA?
- ZAKAJ JE TAKO RAZMIŠLJAL?

- KAKO JE UTEMELJEVAL SVOJE MNENJE?
- ZAKAJ JE NEKATERIM PODATKOM MOGOČE VERJETI IN DRUGIM NE?
- ZAKAJ SO SE JIM ZDELI NEKATERI PODATKI SPREJEMLJIVI IN DRUGI NE?
- KAKŠNE MOŽNOSTI SO IMELI IN ZAKAJ SO SE ODLOČILI ZA IZBRANO?

Zaključek

Z vključevanjem osebne zgodovine postane pouk veliko bolj zanimiv in oseben, učenci pa lahko soočijo in primerjajo splošno zgodovinsko dogajanje z osebnimi izkušnjami pri zgodovinskega doagajanja.

Mag. Pavla Karba, glavna ocenjevalka NPZ pri zgodovini

NACIONALNI PREIZKUSI ZNANJA (NPZ) IZ ZGODOVINE V 3. TRILETJU DEVETLETNE OSNOVNE ŠOLE OD ŠOLSKEGA LETA 2002 DO 2005 – PRIMERJAVA IN INTERPRETACIJA

Članek je sestavljen iz treh vsebinskih sklopov, in sicer:

- a) V prvem sklopu predstavljam primerjavo statističnih parametrov nacionalnega preizkusa med letoma 2002 do 2005 in jih interpretiram

- b) V drugem sklopu podajam taksonomsko analizo ciljev nacionalnih preizkusov.

- c) V tretjem sklopu posredujem tipe nalog z najnižjim in najvišjim odstotkom uspešnosti in predstavljam primere teh nalog ter jih interpretiram

1. sklop: Primerjava in interpretacija statističnih parametrov

- a) Število vključenih učencev v NPZ pri obveznih predmetih in pri zgodovini v obdobju od 2002 do 2005

Preglednica številka 1

LETO	2002	2003	2004	2005
Št. učencev, ki so opravljali NPZ iz obveznih predmetov	795	1214	1250	1781
Št. učencev, ki so opravljali NPZ iz ZGO in delež v %	93 ali 11,7 %	98 ali 8,1 %	98 ali 7,8 %	241 ali 13,5 %

Interpretacija: Člani Predmetne komisije smo na temelju ankete, izvedene med učitelji in učenci v 1. letu nacionalnih preizkusov, in na osnovi pogovora z učitelji na študijskih skupinah ugotovili, da je razlog v znižanju odstotka deleža učencev v letih 2003 in 2004 v preve-

liki zahtevnosti preizkusa glede na tovrstno pripravljenost učiteljev in učencev. Ne smemo pozabiti dejstva, da pri zgodovini NPZ zajema le eksterni – pisni del, kar za preostale izbrane predmete ne velja.

Člani komisije smo v naslednjih letih tesno sodelovali z učitelji zgodovine. Pri sestavi preizkusov smo upoštevali tudi njihove pobude. Mnogi učitelji, katerih učenci so se udeležili ZPZ pri zgodovini, so postali zunanji ocenjevalci in so se za ocenjevanje usposabljali. Tovrstne pridobljene izkušnje so prenesli v svoje pedagoško delo.

Mnogi so spodbudili svoje učence za NPZ iz zgodovine. Skoraj 6-odstotni dvig zainteresiranosti učencev za NPZ iz zgodovine v letu 2005, je rezultat skupnih naporov za popularizacijo zgodovine. S prikazanim porastom interesa med učenci, da izberejo v letu 2005 za izbrani predmet zgodovino, smo zadovoljni.

b) Število učencev; število nalog; minimalno, povprečno in maksimalno dosežene absolutne točke; povprečni indeks težavnosti, diskriminatornosti in zanesljivosti

Opomba: Maksimalno število možnih doseženih točk je bilo v vseh preizkusih enako, in sicer 29 točk.

Preglednica številka 2

Rok in leto	Redni, 2002	Redni, 2003	Redni, 2004	Redni, 2005
Št. učencev	93	98	98	241
Št. nalog	16	16	16	16
Povprečno št. točk (absolutne točke)	17	20,3	17,8	20,17
Minimalno število točk (abs. točke)	6	7	4	5
Maksimalno število točk (abs. točke)	25	28	29	28
Povprečni indeks težavnosti	0,56	0,7	0,61	0,69
Povprečni indeks diskriminatornosti	Nismo ugotavljali	0,39	0,43	0,44
Indeks zanesljivosti	0,7	0,9	0,82	0,83

Interpretacija: Statistični podatki kažejo, da je bilo povprečno število točk najnižje leta 2002. Istega leta so bili najnižji tudi maksimalno število doseženih točk, povprečni indeks težavnosti in indeks zanesljivosti preizkusa.

Vse to podkrepi zgoraj navedeno ugotovitev, da je bil leta 2002 preizkus prezahteven, glede na dane pogoje. Izpostavljeni statistični parametri so v naslednjih letih naraščali, kar pomeni višjo kakovost.

c) Meje vrednosti ali pragovi za posamezne ocene in struktura doseženih ocen učencev

Preglednica številka 3

Leto preizkusa:
Meje vrednosti za posamezno oceno v % točkah po letih
Št. posameznih ocen v posameznih letih na rednem roku

Ocena	2002	2003	2004	2005
5	72-100; 23 uč.	86-100; 14 uč.	83-100; 15 uč.	83-100; 67 uč.
4	59-71; 28 uč.	71-85; 36 uč.	64-82; 39 uč.	65-82; 69 uč.
3	48-58; 23 uč.	56-70; 34 uč.	45-63; 19 uč.	47-64; 71 uč.
2	25-47; 16 uč.	41-55; 12 uč.	31-44; 18 uč.	31-46; 25 uč.
1	0-24 ; 3 uč.	0-40; 2 uč.	0-30; 7 uč.	0-30; 9 uč.
Skupaj	93 uč.	98 uč.	98 uč.	241 uč.

Interpretacija: Kot je razvidno, so bile najnižje mejne vrednosti za posamezno oceno v 1. letu NPZ, najvišje pa v 2. letu ZPZ. Meje vrednosti v 3. in 4. letu NPZ so v primerjavi s 1. letom znatno višje in med leti dokaj usklajene.

Prav tako je bilo v 2. letu NPZ najmanj negativno ocenjenih učencev (2,0 %) in najmanj odlično ocenjenih učencev (14, 2 %). Največ negativno ocenjenih učencev je bilo v 3. letu NPZ (7,1 %). Zdaleč najuspešnejši so bili učenci v celotni strukturi ocen v 4. letu NPZ. Saj je kar 28 % učencev doseglo odlično oceno.

Iz primerjav statističnih parametrov med leti je razvidno:

- da je vse več učencev izbralo zgodovino kot izbrani predmet na NPZ;
- da so učenci, ki so naš predmet izbrali v letu 2005, pokazali dobro znanje zgodovine;
- da so se meje med ocenami ustalile, kar vodi k večji zanesljivosti in objektivnosti preizkusov;
- da smo akterji NPZ (člani Predmetne komisije, učitelji, ocenjevalci, učenci in RIC) postajali dobri sodelavci pri realizaciji skupnega cilja. Ta je bil, doseči pri učencih kakovostno znanje zgodovine in sestaviti preizkuse, ki bodo učencem omogočali, da tovrstno znanje izkažejo.

2. sklop: Taksonomska analiza ciljev nacionalnih preizkusov pri zgodovini v skladu z Bloomovo taksonomijo

a) Taksonomska analiza ciljev

Preglednica številka 1

Spoznavno-kognitivno področje	Čustveno-motivacijsko-afektivno in psihomotorično področje
Prepoznavanje: - zgodovinskih obdobij s pomočjo dokumentarnih slikovnih zgodovinskih virov, - prostora zgodovinskih držav; kulturnih, družbenih, političnih, gospodarski in vojaških gibanj in dogodkov na zgodovinskih tematskih kartah, - pomena zgodovinskih simbolov na dokumentarnih virih, ključnih zgodovinskih dogodkov in osebnosti s pomočjo zgodovinskih virov. Razumevanje: - zgodovinskega časa: časovno razvrščanje in umeščanje dogodkov, - vsebin zgodovinskih virov, - povodov, razlogov, posledic prizadevanj, dogodkov in gibanj, - zakonitosti družbenega razvoja in zgodovinske terminologije. Uporaba: - zgodovinske terminologije, - zgodovinskih virov pri reševanju nalog, virov s področja kulturne dediščine: zgodovinskih stavb, tehničnih izumov, literarnih, likovnih, glasbenih stvaritev, običajev, simbolov, praznikov. Analiza, sinteza in vrednotenje - s pomočjo dokumentarnih virov: deklaracij, pogodb, grafov, kart analiziranje, primerjanje in vrednotenje vzrokov in posledic ključnih dogodkov, gibanj, dosežkov in odnosov, - medpredmetno povezovanje civilizacijskih pridobitev v zgodovinskih obdobjih.	Sprejemanje: - pozorno opazovanje, razlikovanje, izbiranje in upoštevanje. Poznavanje: - organizacijskih, prostorskih in družbenih shem, dokumentov, pomena dejanj osebnosti. Reagiranje: - upoštevanje pravil, - kritično interpretiranje, - vrednotenje odnosov med družbenimi skupinami in ključnimi osebnostmi v določenem času. - Branje z razumevanjem virov, - razvijanje kritičnosti, odnosov in vrednot. - Spoznavanje vrednotnega sistema določenega zgodovinskega obdobja in razvijanje in organiziranje lastnega vrednotnega sistema, - usvajanje pomena družbenih in osebnih vrednot za razvoj družbe in posameznika.

b) Odstotkovni delež ravni ciljev v nacionalnih preizkusih

Preglednica številka 2

I. taksonomska raven: prepoznavanje in poznavanje	35-40 %
II. taksonomska raven: razumevanje in uporaba	40-45 %
III. taksonomska raven: analiza, sinteza in vrednotenje	25-15%

- c) Odstotkovni delež vsebin po razredih v nacionalnih preizkusih

Preglednica številka 3

Vsebine	Odstotkovni delež
7. razred	26,5 %
8. razred	31,5 %
9. razred	41,5 %

3. sklop: Tipi nalog z najvišjim in najnižjim deležem uspešnosti in primeri le-teh

- a) Tipi nalog

V preizkusih so prevladovali kot najuspešnejši in najmanj uspešni sledeči tipi nalog:

Naloge z najvišjim % uspešnosti	Naloge z najnižjim % uspešnosti
- izbirni tip (naloge obkroževanja): razumevanje zgodovinskih pojmov in dogodkov - naloge kratkih odgovorov na osnovi analize grafa; (na temelju primerjanja in razumevanja tehničnih izumov; poznavanja mednarodnih organizacij) - naloge povezovanja in urejanja (slikovnih virov po nastanku v zgodovinska obdobja)	- naloge kratkih odgovorov na osnovi branja karte - naloge kratkih odgovorov strukturirane po težavnosti (vzročno-posledično razmišljanje in vrednotenje) - naloge kratkih odgovorov (poznavanje namembnosti stavb) - naloge povezovanja in urejanja (razumevanje družbenih sprememb, državnih praznikov in datumov) - naloge kratkih odgovorov, pridobljenih na temelju razumevanja in analize pisnih virov

- b) Primeri najuspešneje rešenih in najmanj uspešno rešenih nalog

Primeri najuspešneje rešenih nalog:

Naloge:

Preberi zgodovinski vir in odgovori na vprašanja.

»Brata dvojčka Romula in Rema je dal njun stric, ki se je bal za prestol, v košari vreči v naraslo Tiberio ...«

___/2 t

(VIR: Janša - Zorn, O., Mihelič, D., 2000; Koraki v času. Stari in srednji vek. Učbenik za zgodovino za 7. razred OŠ, str. 58, DZS, Ljubljana.)

- a) Katero mesto sta v legendi ustanovila zgoraj omenjena brata?

- b) Središče katerega imperija je postalo to mesto?

Kako imenujemo obdobje po drugi svetovni vojni, ko so se povečala nasprotja med dvema političnima sistemoma in so se mednarodni odnosi zelo zaostрили. Obkroži črko pred pravilnim odgovorom.

___/1 t

- A Vojna zvezd
B Hladna vojna
C Železna zavesa

V desnem stolpcu so našteje pomembne osebnosti, ki so vplivale na zgodovino Slovencev, v levem stolpcu pa funkcije politikov. Poveži pare tako, da na črto pred funkcijo politika v levem stolpcu prepíšeš črko tiste osebe v desnem stolpcu, ki je to funkcijo opravljala.

___/1 t

FUNKCIJE POLITIKOV OSEBNOSTI

- ___ Vodilni slovenski politik v Kraljevini Jugoslaviji
___ Predsednik Jugoslavije
___ Borec za severno mejo

- A Albin Prepeluh
B Rudolf Maister
C Anton Korošec
D Josip Broz Tito
E Edvard Kardelj

Primeri najmanj uspešno rešenih nalog

Naloge:

Na zemljevidu 2 v barvni prilogi so s črkami od A do C označene poti pomorščakov, ki so na prehodu v novi vek odkrivali nove dežele. Spodaj na črto k ustrezni črki napiši ime in priimek pomorščaka, ki je plul po označeni poti.

___/2 t

(VIR: Žvanut M., Vodopivec P.; 1997: Vzpon meščanstva, str. 12. Založba Modrijan, Ljubljana)

- A _____
B _____
C _____

Razsvetljena absolutna vladarica Marija Terezija (vladala od 1740–1780) je uvedla več vrst reform. V levem stolpcu so navedene vrste reform, v desnem pa njihova vsebina. Na črto pred vrsto reform vpiši tisto vsebino reform iz desnega stolpca, ki pojasnjuje izbrano vrsto reform.

___/2 t

VRSTE REFORM: VSEBINA REFORM:

_____ vojaške	A gubernije
_____ davčne	B načelo verske strpnosti
_____ šolske	C omejitev tlake
_____ upravne	D splošna vojaška obveznost
	E obvezni pouk obeh spolov
	F terezijanski kataster

V demokratičnih sistemih razlikujemo tri vrste oblasti, ki so med seboj neodvisne. Obkroži črko pred odgovorom, ki navaja takšne tri vrste oblasti.

____/1 t

- A Zakonodajna, vojaška in sodna oblast
- B Izvršna, kulturna in zakonodajna oblast
- C Zakonodajna, izvršna in sodna oblast
- D Sodna, kulturna in zakonodajna oblast

Sklep

Rezultati in izkušnje štiriletnega nacionalnega preizkusa znanja iz zgodovine kažejo vzpodbudne rezultate tako v odstotkovni rasti števila učencev, ki so izbrali zgodovino kot izbrani predmet (v letu 2005, je zgodovino izbralo že 13,5 % celotne populacije), kot v dvigu uspešnosti učencev pri nacionalnih preizkusih iz zgodovine. V letu 2005 je bilo namreč neuspešnih 3,7 % učencev in kar

28 % učencev je doseglo odlično oceno. Statistično pomembno sta se dvignila meja števila doseženih točk, potrebnih za pozitivno oceno, kot tudi indeks zanesljivosti celotnega preizkusa. V vseh letih preizkusov smo imeli le šest ugovorov na oceno. To potrjuje, da so bili učitelji, zunanji ocenjevalci NPZ, strokovno dobro pripravljeni (pripravili smo jih na za to razpisanih seminarjih). Tovrstno preverjanje je bilo prvo na področju zgodovine v osnovni šoli.

Kljub spodbudnim rezultatom je še mnogo odprtih vprašanj na poti do višje kakovosti poučevanja, preverjanja in ocenjevanja znanja.

Literatura in viri

- Alderson J. Charles, Pižorn Karmen (2004): Sestavljanje nacionalnih preizkusov znanja most k evropskim standardom, Državni izpitni center, Ljubljana
- Karba Pavla (2004): Nacionalni preizkusi iz znanja zgodovine 2003, Zgodovina v šoli, Letnik XIII. št. 1-2, strani 84-88, ZRSŠ, Ljubljana.
- Karba Pavla (2004): Nacionalni preizkusi iz znanja zgodovine 2004, Zgodovina v šoli, Letnik XIII. št. 3-4, strani 98-99, ZRSŠ, Ljubljana.
- Marentić - Požarnik Barica (2000): Ocenjevanje učenja ali ocenjevanje za uspešno učenje? Kako zmanjšati neskladje med nameni in učinki? Vzgoja in izobraževanje 31/2/3: 4-9.
- Nacionalni preizkusi znanja: Letna poročila o izvedbi (2001/2002; 2002/2003; 2003/2004; 2004/2005), Državni izpitni center, Ljubljana.
- Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja z nacionalnimi preizkusi znanja ob koncu obdobja v devetletni osnovni šoli, Uradni list RS./2001 strani 179-1799.
- Učni načrt zgodovina v OŠ 1998, ZRSŠ, Ljubljana.
- Zgodovina - pisni preizkusi od 2002-2005, Državni izpitni center, Ljubljana.

Vladimir Ovnič, glavni ocenjevalec za zgodovino na splošni maturi

POROČILO O REZULTATIH MATURE IN IZPITNEM GRADIVU 2005

V skladu z maturitetnim koledarjem za leto 2005 je matura iz zgodovine ponovno potekala spomladi le v enem dnevu. Pod enakimi pogoji je potekal izpit tudi v jesenskem delu mature. Tako imajo dejansko vsi dijaki isti izpit, pa tudi dijaki sami so se tako lahko izognili nekatereim spekulacijam, ki so bile prisotne pri izpitu v dveh časovnih rokih.

V spomladanskem roku so iz obče zgodovine pisali temo Rimsko cesarstvo in začetki krščanstva, iz narodne zgodovine pa temo Slovenci v prvem desetletju po drugi svetovni vojni. Za jesenski rok pa sta bili izžrebani temi Mirovna gibanja in organizacije po drugi svetovni vojni iz

obče zgodovine in Turški vpadi, kmečki upori in reformacija na Slovenskem iz narodne zgodovine.

Učni uspeh kandidatov pri letošnjem maturitetnem izpitu iz zgodovine¹ je primerljiv z uspehom kandidatov pri zgodovini v zadnjih letih. Povprečna ocena, ki so jo dosegli kandidati, je bila tokrat kar 3,26 in je v desetih letih mature tudi najvišja doslej. Pri tem je treba upoštevati tudi dejstvo, da je bil tudi prag za pozitivno oceno postavljen najvišje. Ocena je primerljiva z drugimi sorodnimi predmeti, pri čemer velja še vedno dejstvo, da je ocena pri zgodovini stoodstotno eksterna, saj še vedno ni bilo internega dela izpita.

¹ Upoštevana je le junijska matura, jesenski rezultati so vedno specifični zaradi drugačne strukture dijakov.

Leto	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Povprečje
Povprečna ocena	2,69	2,56	3,18	3,05	2,94	2,96	3,13	2,91	3,07	3,26	2,97

RPKSM za zgodovino pa je pripravila prenovno kataloga in v njem tudi uvedbo internega dela mature.

Interni del ocene bo prvič uveden pri maturi leta 2007 in bo pomenil 20 % vrednosti ocene. Interni del bo vseboval poznavanje in razumevanje pisnih zgodovinskih virov, slikovnega, kartografskega in drugega gradiva, povezanega z 10 razpisanimi tematskimi sklopi. Del interne ocene iz narodne zgodovine si bodo lahko kandidati

pridobili tudi z aktivnostmi na strokovni ekskurziji. Na ta način bodo lahko predpisano snov poglobljeno utrdili, deloma pa tudi izboljšali končno oceno, saj bodo interni del opravljali med celim šolskim letom.

V junijskem roku 2005 je delalo maturitetni izpit iz zgodovine 2543 kandidatov (2004: 2568). Maturu je uspešno opravilo 95,08 % dijakov.²

	Odlično	Prav dobro	Dobro	Zadostno
2005	12,47	30,63	32,52	19,47
2004	11,61	27,85	32,81	21,37
2003	7,84	24,81	28,59	27,66
2002	11,80	27,13	30,40	24,11
2001	6,60	25,44	33,14	26,80
2000	6,39	27,73	30,43	24,85

Prag za posamezne ocene je bil tako kot vedno do sedaj tudi letos določen po temeljiti vsebinski analizi pol in glede na odgovore in celostno vsebino. Za pozitivno oceno je bilo treba zbrati 45 procentnih točk, za dobro 57 točk, za prav dobro 72 točk in za odlično je bilo potrebnih 85 procentnih točk. Tudi na maturi 2005 ni bilo dijaka, ki bi zbral na maturi vse možne točke, štirje kandidati so dosegli 97 % točk en kandidat pa 98 % točk. Zanimiv pa je podatek, da je izpitno polo 1 z vsemi točkami rešil en kandidat, izpitno polo 2 pa 2 kandidata.

Izpitne pole junijskega in jesenskega izpitnega roka so bile enakovredne po težavnosti in zahtevnosti in primerljive s polami v preteklih letih. Analiza in primerjava statističnih podatkov kaže, da so bile pole po vseh kazalnikih (indeks objektivnosti, zanesljivosti, težavnosti, ločljivosti ...) sestavljene zadovoljivo. Pohvalno pa je, da so dijaki dober rezultat dosegli tudi iz narodne zgodovine, kjer so bili rezultati v preteklih letih praviloma nižji kot pri temah iz narodne zgodovine.

Med nalogami, ki jim povzročajo več težav, so še vedno naloge, pri katerih je potrebnega več znanja, uporaba tega znanja, analiza in sinteza. Pri prvi poli, ki je bila v celoti dobro odgovorjena, se je pokazalo zelo slabo poznavanje Organizacije združenih narodov in še posebej gibanja neuvrščenih.

Ocenjevalci so korektno opravili svoje delo, saj je bilo potrebno zaradi točkovnih razlik med ocenjevalcema tretjič oceniti le dve nalogi. Kljub temu so bile določene pomanjkljivosti, na katere bomo opozorili na seminarju ocenjevalcev.

Trend naraščanja vpogledov se kaže tudi letos. V spomladanskem roku je zahtevalo vpogled kar 210 dijakov. Ugovor je vložilo le 85 dijakov, in to 1 dijak na izračun ocene in 84 dijakov na samo oceno. Večinoma so to dijaki, ki jim je do boljše ocene zmanjkala 1 procentna točka. Izračun točk se je spremenil 48 dijakom,³ po pritožbi pa je bila 19 kandidatov spremenjena tudi ocena.

² Upoštevani so le rezultati kandidatov, ki so prvič opravljali maturu (brez mat. tečaja).

³ Točkovna ocena se lahko spremeni tudi navzdol, ocena pa se za to ne spremeni.

Dušan Nećak, Božo Repe: **PRELOM: 1914–1918; Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni.**

Založba Sophia, Ljubljana, 2005. 304 str., trda vezava, 134 čb. fotografij, format: 145 x 210 mm.

Dr. Dušan Nećak in dr. Božo Repe, oba univerzitetna profesorja na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in strokovnjaka za sodobno zgodovino, sta pri založbi Sophia izdala strokovno zgodovinsko delo, ki obravnava življenje v začetku 20. stoletja. Avtorja poskušata umestiti najpomembnejše dogodke iz slovenske zgodovine prve polovice 20. stoletja v širši okvir političnih dogajanj v tedanjem svetu.

Vsebinsko knjiga ne prinaša velikih odkritij in novosti. Gre za izčrpno sintezo dogajanja v času pred prvo svetovno vojno in po njej. Avtorja črpata snov iz številne literature in nam na koncu knjige tudi podata izčrpno bibliografijo o tematiki. Svoje ugotovitve na pravih mestih podkrepita z odlomki iz časopisja in s karikaturami, ki poskrbijo za plastičen prikaz časa in odnosa javnosti oziroma medijev do določenega vprašanja. Prav zaradi tega bo knjiga zagotovo zanimiva in uporabna za učitelje zgodovine na osnovnih in srednjih šolah. Jasen in razumljiv jezik pa omogoča, da lahko knjigo v roke prime tudi vsak gimnazijec, morda celo osnovnošolec. Knjigo lahko učitelj uporablja kot priročnik, saj lahko prav s pomočjo odlomkov iz časopisa in s karikaturami dovolj slikovito prikaže čas, ko so evropske države pridno polnile »sod smodnika«, vojno dogajanje in posledice vojne.

Knjiga je razdeljena na sedem poglavij. V prvem poglavju avtorja obravnavata vzroke za veliko vojno. Pri tem sežeta daleč v 19. stoletje. Pogled na tedanji čas nam prikažeta z orisom velikega napredka v znanosti, razvojem kolonializma in militantnega nacionalizma ter z njimi povezanimi spremembami v načinu vojskovanja. Obširno predstavi tudi položaj Slovencev v monarhiji od druge polovice 19. stoletja dalje.

Drugo poglavje obravnava vojno. Avtorja ji namenita 30 strani in se ne spuščata v podrobnosti. Zgoščeno opišeta taktiko bojevanja in glavne etape vojne na evropskih bojiščih in na morju.

Več prostora namenita opisu položaja Slovencev v vojni. Atentat na prestolonaslednika je bil za Slovence veliko razočaranje, saj so si od njega obetali, da bo uvedel trializem in rešil jugoslovansko vprašanje. Začetni evforiji ob vojni napovedi je sledila streznitev ob ukinitvi parlamentarnega življenja in ukinitvi svoboščin za državljane. Te ukrepe so oblasti izkoristile za obračun s slovensko inteligenco. Dotakneta se tudi propagande in vloge umetnosti v vojni.

Podrobno opišeta dogajanje na soški fronti in v zaled-

ju, begunstvo, rekvizicije in ravnanje italijanske vojske na okupiranih ozemljih.

Celotno četrto poglavje je namenjeno prikazu politične situacije v novih državah po končani vojni. Obubožno in opeharjeno prebivalstvo ni želelo pristati na ureditev, ki jo je oblikovala visoka buržoazija zmagovitih držav. V številnih državah so izbruhnili nemiri in revolucije. Sovjetski zgled je zajel celotno Srednjo Evropo in minila so nadaljnja leta negotovosti, nasilja in notranjih bojev, preden se je demokracija v teh državah za silo konsolidirala.

Peto poglavje obravnava zapleteno in do danes še ne docela razjasnjeno vprašanje glede koncepta združitve Slovencev z južnoslovanskimi narodi. Številni dokazi o navdušenju Slovencev ob nastanku Države SHS in kasneje ob združitvi s Kraljevino Srbijo postavljajo pod vprašaj težnje sodobnega zgodovinopisja, ki želi zmanjšati pomen in vlogo bivanja Slovencev v »balkanski« skupnosti. Avtor tudi poudari pomen obstoja kratkotrajne države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Brez obstoja te države bi bil položaj Slovencev in Hrvatov v Kraljevini formalno-pravno še slabši. Tako pa sta se 1. decembra 1918 združili dve popolnoma suvereni politični tvorbi.

Zadnje poglavje obravnava reševanje mejnih vprašanj z Avstrijo, Italijo in Madžarsko ter življenje primorskih in koroskih Slovencev, ki so ostali zunaj meja Kraljevine SHS.

Epilog ne prinaša srečnega konca. Prva svetovna vojna ni rešila nobenega od problemov, zaradi katerih se je začela. Gospodarska kriza in »rdeča nevarnost« sta pripeljali na vladarske položaje osebe, ki so želele popraviti krivice iz prve vojne. Tudi Slovenci so se znašli v novi stvarnosti, ki ni izpolnila njihovih pričakovanj. Kljub vsem težavam pa je to obdobje za Slovence pomenilo obdobje gospodarskega in kulturnega razvoja.

Knjiga torej prinaša strnjen in celovit vpogled v burne čase na prelomu prejšnjega stoletja. Odpira nam številna nova vprašanja in prinaša zaokrožen pogled na našo bližnjo preteklost. Bralci, ki bodo želeli poglobiti znanje o določenem problemu, bodo morda razočarani nad dejstvom, da knjiga ni opremljena s sprotnimi opombami, ki bi nas po bližnjici vodile k dodatni literaturi. Slikovno gradivo je pretehtano in skrbno izbrano in uspešno dopolnjuje napisano, zato je kar malo škoda, da se založnik ni odločil za bolj kakovosten tisk in format fotografij, karikaturne, skice in zemljevidov.

Simon Skočir

Max Weber: Protestantska etika in duh kapitalizma.

Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, zbirka Studia humanitatis, 2. ponatis 2000. Prevod Pavel Gantar in Štefan Vevar, spremna beseda Frane Adam.

Protestantska etika in duh kapitalizma je verjetno najbolj znano in popularno delo najpomembnejšega klasika sociologije Maxa Webra in sodi med temeljna besedila sodobne sociologije. Webrovo delo je izrazito interdisciplinarno usmerjeno, saj je pri svojih raziskavah uporabljal vire s področja zgodovinarstva, teologije, ekonomije, sociologije ... Takšen pristop je sad avtorjeve navezanosti na tradicijo nemške historične šole ekonomije in predvsem na neokantovski historicizem, ki preučuje razvoj gospodarstva v sklopu zgodovinskega razvoja kulture.

Weber ugotavlja, da sta kapitalistično podjetništvo in kapitalistični podjetnik prastara pojava, ki sta bila splošno razširjena. Toda samo na Zahodu se je razvila vrsta kapitalizma, ki je ne poznajo nikjer drugje in ki jo Weber imenuje racionalna kapitalistična organizacija svobodnega dela. Ker je ta vrsta kapitalizma tesno povezana z zahodnim meščanstvom in njegovimi značilnostmi, razširi Weber svojo definicijo v trditev, da gre na Zahodu za nastanek meščanskega podjetniškega kapitalizma z racionalno organizacijo svobodnega dela.

Vendar je ta duh kapitalizma imel in še vedno ima močnega nasprotnika v t. i. tradicionalizmu. Tradicionalizem je v bistvu drža, ki se kaže v tem, da človek noče služiti denarja in še več denarja, marveč želi živeti tako, kakor je varen, in prislužiti toliko, kot je za takšno življenje potrebno. Ta tradicionalizem, ki je za Webra leitmotiv predkapitalističnega gospodarskega dela, povzroča težave tudi sodobnemu kapitalizmu. Kot odgovor na tako miselnost je sodobni kapitalizem uvedel zniževanje mezdnih postavk in s tem poskušal prisiliti delavce, da bi za ohranitev dotedanjega zaslužka morali opraviti več dela. Dolgo časa je veljalo, da so nizke plače »produktivne in da povečujejo delovno storilnost oz. da ljudstvo dela samo, če je revno in dokler je revno«. Vendar ima tudi to, na videz preizkušeno sredstvo svoje meje. Weber meni, da manjša plača in večji dobiček (nižje plačilo in ugodna možnost za industrijski razvoj) preprosto ne sovpadata in da je ta njegova trditev dejstvo, o katerem nihče več ne dvomi.

Po Webru je vrsta sociologov poskusila dokazati, da teološke in etične vsebine asketskega protestantizma niso bistveno vplivale na kapitalistični duh. Na pospešen razvoj protestantskih dežel so mnogo bolj vplivale sekte, ki so v družbeno dogajanje vnesle novo dinamiko in duh strpnosti. Šele po zlomu teokratsko totalitarne sistema v Ženevi so se kalvinisti in druge sekte znašli v vlogi manjšine. Začele so se velike migracije, kar je narekovalo oblikovanje novih orientacij, te pa so spodbudile večjo gospodarsko aktivnost pripadnikov teh sekt.

Weber meni, da so zgodovinski nosilci asketskega protestantizma štirje, in sicer: **kalvinizem, pietizem, metodizem in asketska gibanja** t. i. »puritanizem«.

Za **kalvinizem** je značilen nauk o milosti izvoljenosti, o izbranstvu kot božji milosti. Misel o milosti je Calvin razvil šele pri tretji izdaji svoje *Institutio*, osrednje mesto pa si je pridobila šele po njegovi smrti. Calvin je prepričan, da je za zveličanje določena samo peščica ljudi. Kajti Bog ni tu zaradi ljudi, marveč so ljudje tu zaradi Boga in vse dogajanje ima svoj namen samo kot sredstvo povečevanja božjega veličanstva. Samo Bog je svoboden in neodvisen od zakonov, njegove sklepe pa razumemo samo toliko, kolikor se njemu zdi primerno, da nam jih razodene.

Iz dobrohotnega nebeškega očeta iz Nove zaveze nastane transcendentno bitje, ki se izmika slehernemu človeškemu razumevanju in ki je za vedno odmerilo usodo slehernemu posamezniku. Njegovi sklepi so nespremenljivi, zato božje milosti ne morejo izgubiti tisti, ki jim jo naklanja. Nasprotno pa je tisti, ki jim on to milost krati, ne morejo nikoli doseči. Po Webrovem mnenju je ta nečloveški nauk imel za vernike predvsem eno posledico, ki se je kazala v občutku nezaslišane notranje osamitve. Človeka je pahnili na samotno pot proti njegovi od vekomaj začrtani usodi. Nihče in nič mu na tej poti ni mogel pomagati: ne cerkev, ne zakramenti, niti Bog, saj bil on tisti, ki je poslal Kristusa, da bi se žrtvoval – toda samo za izbrane! In kako je vernik izvedel, da je med izvoljenimi? Calvin je imel na to vprašanje en sam odgovor: vernik se je moral zadovoljiti že z golo vednostjo o božjem sklepu, da je izbran ali ne: moral je potrpežljivo zaupati v Kristusa. Vsak dvom je bil hudičeva skušnjava. Po Kalvinu izvoljeni se na zunaj ne razlikujejo od neizvoljenih. Zato izvoljeni so in ostajajo nevidna božja cerkev.

Na podlagi vsega tega Weber sklepa, da je kalvinistični nauk o predestinaciji skupaj s protestantsko etiko poklica bistveno prispeval k nastajanju in oblikovanju moderne kapitalistične družbe in individualizma (človek je popolnoma sam pred Bogom).

Drugi pomemben dejavnik za razumevanje protestantske etike je bil, po Webru, kalvinistični nauk, da je svet določen samo za to, da služi samopovečevanju Boga: izvoljeni kristjan je tukaj samo za to, da širi božjo slavo, tako da spolnjuje njegove zapovedi. Bog želi socialno delovanje zato, ker bi se družba oblikovala v skladu z njegovimi zapovedmi. Enak pomen in značaj je imelo poklicno delo, ki je bilo v službi tostranskega življenja skupnosti. Že Luther je izpeljal poklicno delo iz ljubezni do bližnjega. Ta ideja

pa se je pri kalvinistih razvila v značilen element etičnega sistema. Uspeh v poklicnem življenju je bil znak, da si bil med izbranimi za zveličanje. Bog ni od kalvinističnega vernika zahteval posameznih dobrih del, temveč v sistem povezano posvečenost z dobrimi deli. Tako je imelo življenje vernika izrazito transcendentni cilj: doseči zveličanje, toda ravno zato je bilo to življenje povsem racionalizirano in namenjeno zgolj širjenju božje slave na zemlji. Ta racionalizacija je dala reformirani vernosti izrazito asketski pečat.

Asketski slog je pomenil racionalno oblikovanje celotne eksistence, ki je bila prilagojena božji volji. Ta racionalizacija življenjskega sloga, ki se je prilagajala svetu in hkrati težila k onstranstvu, je bila po Webrovem mnenju nasledek koncepcije poklica. Ko je askeza stopila v vsakdanje življenje in je s svojo metodo prepojila posvetni vsakdanjik, je poskušala iz njega narediti racionalno življenje sredi sveta, ki pa naj ne bi bilo od tega sveta ali za ta svet. Benediktinsko geslo *ora et labora* (moli in delaj) se je pri asketskem protestantizmu spremenilo v geslo »moli z delom« (ali: moli v delu).

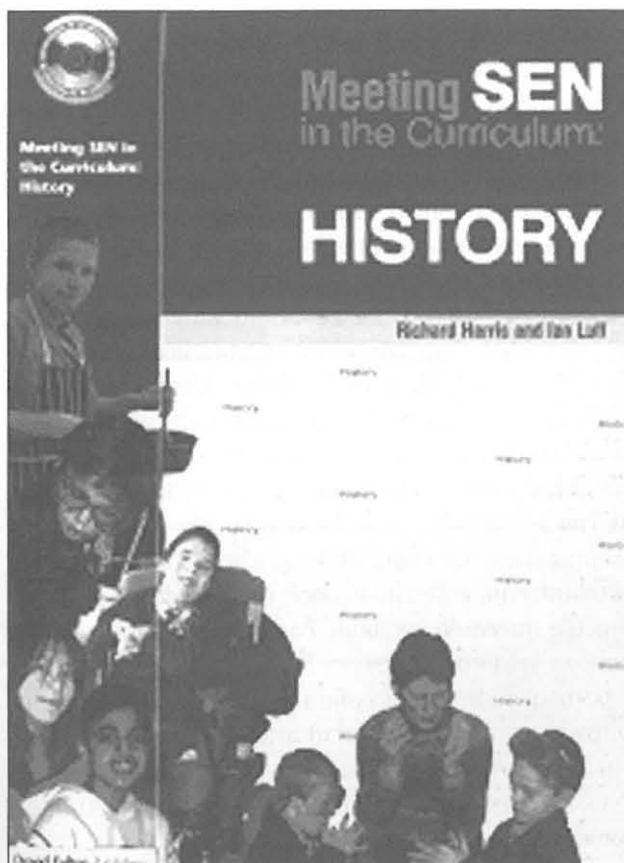
Weber ugotavlja, da je vsako poklicno delo, ki je imelo proizvodne učinke, boguvšečno. Dovoljena sta bila dobičkarstvo in pridobitništvo, vendar le v okviru izvajanja poklicne vloge, ne pa kot sredstvo za uživanje ali lenarjenje. Askeza je tako na eni strani spodbujala zasebno podjetništvo in bogatenje, na drugi pa je nastopala zoper prizadevanje za bogastvo, ki je bilo samo sebi namen. Tako se je izoblikovala izjemna in v religiji utemeljena psihološka spodbuda za pospešen razvoj obrti, industrije, trgovine in bančništva. Ko je ta razvoj pripeljal do kopičenja bogastva, ga je asketski način življenja usmerjal nazaj v proizvodnjo.

Asketski protestantizem je odločno vplival na razvoj kapitalizma predvsem na Nizozemskem, v Angliji in pozneje v Ameriki. Ob tem velja poudariti, da je polno ekonomsko delovanje kapitalizma, po Webrovem mnenju, dobilo polet šele takrat, ko so odmrle religiozne korenine in je nastal prostor za utilitaristično tostranstvo.

GoRanka Kreačič

Richard Harris, Ian Luff: Meeting SEN in the Curriculum: History.

London, David Fulton Publishers, 2004, 163 strani.

Učenje zgodovine je lahko za vsakogar zanimivo, saj spodbuja kritično razmišljanje, moralno občutljivost in učinkovito komuniciranje. Učenje zgodovine naj bi bilo na voljo vsem učencem oz. mladim ter naj bi bilo prijetno in spodbudno. S temi stavki se začne uvod v predstavljeno knjigo, ki sta jo napisala avtorja Richard Harris in Ian Luff in je namenjena učiteljem zgodovine, ki poučujejo tudi učence s posebnimi potrebami (SEN: Special Educational Needs). Njuno mnenje je, da s primerno motivacijo, izzivi in pomočjo tudi učenci s posebnimi potrebami dosežejo boljše razumevanje pri zgodovini in uporabljajo višje miselne procese. Glavno sporočilo je, da za učence s posebnimi potrebami ni potrebno vedno pripravljati druge naloge. Tako na podlagi bogatih izkušenj avtorja predstavljata nekatere zelo dobre strategije, ki omogočajo uspeh pri učenju zgodovine. Priročniku je dodana tudi zgoščenka z dodatnimi viri in nalogami.

Priročnik je razdeljen v osem poglavij. Prvo in drugo poglavje predstavljata dokumente in pravilnike oz. zakonodajo, ki ureja izobraževanje ter odgovornost šol in učiteljev do učencev s posebnimi potrebami. Tretje poglavje predstavlja učence s specifičnimi učnimi težavami, s kratkimi opisi njihovih učnih težav ter z nasveti, kako jim lahko učitelj pomaga. Napotke lahko uporabijo tudi slovenski učitelji, ki imajo v razredu učence z določenimi posebnimi potrebami. Npr. učitelj lahko uporablja določene znake oz. kretanje; uporablja ve-

liko vizualnih učil; vedno kliče po imenu; navodila podaja zelo kratko; vedno da čas za odgovor; se prepriča, da učenec razume, kaj zahteva naloga; organizira delo v paru; da možnost uporabe računalnika; poda pisna navodila za domačo nalogo, če je npr. v razredu učenec z govornimi težavami itd. Četrto, peto in šesto poglavje obravnavajo pouk zgodovine ter predstavljajo različne strategije dela, kot so npr. skupinsko delo, domače naloge, inkluzivno delo, diferenciacija, uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije, igra vlog itd. Nasveti in naloge so podani tudi za izboljšanje pisanja, govora in branja. Predstavljeni pa so zanimivi konkretni primeri dela z vi-

zualnimi, avditivnimi in kinestetičnimi učenci. Npr. učenci se lahko gibljejo po razredu glede na čas oz. obdobja, dogodke ali družbeno strukturo, namesto branja lahko zagrajo dogodek ali odigrajo del zgodovinskega besedila itd. Sedmo poglavje je namenjeno ocenjevanju in predstavlja, kaj se ocenjuje, kako se ocenjuje in kako se ugotavlja napredek. Npr. za formativno ocenjevanje se priporoča, da učenci sodelujejo pri sestavljanju kriterijev za ocenjevanje. Nato učitelj razloži, kaj morajo učenci narediti. Učenci naredijo nalogo v skupinah. Potem se v skupinah pogovorijo, ali so dosegli postavljene kriterije, svoje mnenje pa tudi povedo vsem v razredu itd. Os-

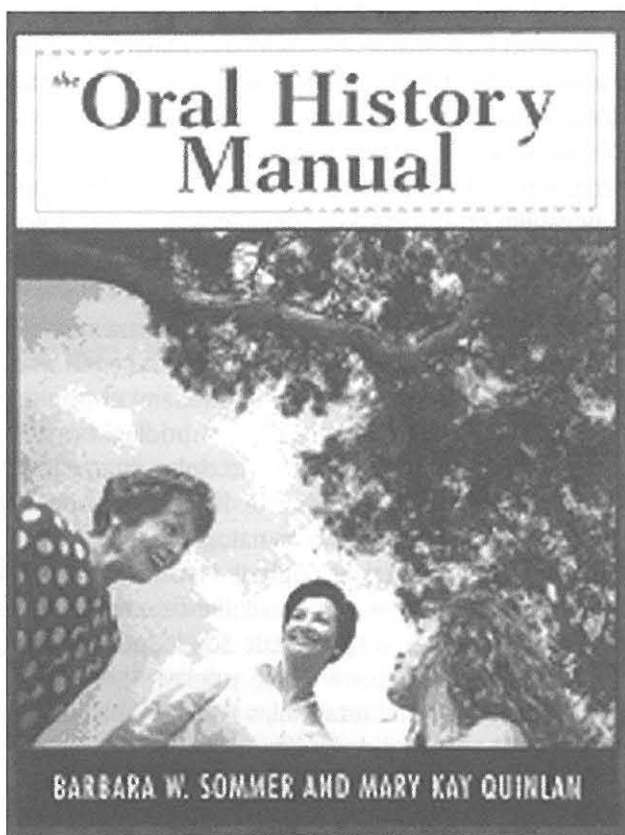
mo poglavje pa podaja nasvete za organizacijo pomoči na šoli, sodelovanje s pomočniki v razredu ipd.

Avtorja predstavljata različne načine, kako odpraviti učne težave z različnimi učnimi metodami, oblikami in sredstvi, kako spremljati napredek učencev in kako jih tudi ocenjevati. Priročnik navaja učitelje na bolj temeljito razmišljanje, kako učiti učence in na kaj morajo biti pozorni. Spodbuja pa jih tudi k lastnemu raziskovanju in izboljšanju šolskega dela, zato je knjiga primerna tudi za slovenske učitelje zgodovine, saj bodo v njej našli številne primere in napotke za delo z učenci s posebnimi potrebami.

Dr. Danijela Trškan

Barbara W. Sommer, Mary Kay Quinlan: **The Oral History Manual**

Walnut Creek – Lanham New York – Oxford, AltaMira press, 2002,
129 strani.

Glavni namen priročnika za ustne zgodovinske vire je podati napotke za uspešen šolski projekt, ki vključuje ustne vire. Tako predstavlja različne ustne zgodovinske vire in tehnike zbiranja ustnih virov. Ameriški avtorici sta Barbara W. Sommer, zgodovinarica za ustne vire, ki se ukvarja že več kot 25 let s projekti na osnovi ustnih virov in Mary Kay Quinlan, svobodna novinarka in zgodovinarica za ustne vire.

Ustna zgodovina je po mnenju avtoric potrebna zaradi želje po zbiranju podatkov, ki so del pisnih virov (pisem, dnevnikov itd.) ali zaradi odločitve po vključitvi različnih mnenj, ne samo najbolj pomembnih in dominantnih. Ustni viri omogočajo razumevanje, ne samo kaj se je zgodilo, ampak še posebno kako govoreči razume, kaj se je zgodilo in kaj misli o tem. Najpomembnejša tehnika je intervju, ki ga avtorici razdelita v dve vrsti. Prvi je življenjski intervju, ki vključuje več intervjujev z eno osebo z namenom napisati biografijo te osebe. Drugi pa je projektni intervju, ki se nanaša bolj na dogodke in teme ter tako vključuje intervjuje več ljudi. Pogosto so takšni intervjuji pomembni za lokalno zgodovino. Poznavanje lokalne zgodovine pa pomeni tudi razumevanje narodne itd. Za pridobitev ustnih virov je potrebno upoštevati avtorske pravice, pripraviti strukturirani intervju, kontrolirati intervju, uporabiti kakovostno opremo za snemanje intervjuja, natančno analizirati intervju ter predvidevati dostop in shranitev intervjuja.

Priročnik vsebuje osem poglavij. Prvo poglavje predstavlja glavni namen uporabe zgodovinskih ustnih virov. Drugo poglavje predstavlja pomen faz načrtovanja pridobivanja ustnih virov in vključuje več napotkov: kdo vse bo vključen, kdo bo hranil ustni vir (knjižnica, šola, muzej ...), katera oprema se bo uporabljala, kdo bo financiral, kako se pripravi intervju, kako se vodi intervju itd. Tretje poglavje podaja napotke, kako lahko šole pridobijo pravico do uporabe in predstavitve pridobljenih ustnih virov s posebnimi nasveti o načrtovanju projekta. Četrto poglavje podrobno podaja nasvete učiteljem za organiziranje projekta in zbiranje ustnih virov. Učitelji naj bi najprej izbrali voditelje projekta, organizirali in načrtovali število vključenih oseb, izbrali ime za projekt, razvili projektno

vprašanje, izbrali arhivski prostor in opremo, predvidevali stroške, poiskali finančno podporo, izbrali svetovalce, izdelali časovni raspored, izbrali tehniko shranjevanja, izdelali propagandni načrt, usposobili učence za izvajanje intervjujev itd. Peto poglavje pomaga učiteljem in učencem izbrati ustrezne in poceni avdio in video tehnične pripomočke (analogne ali digitalne). Šesto poglavje pomaga šolam načrtovati stroške in tudi pridobiti finančno pomoč pri lokalnih organizacijah. Sedmo, osmo, deveto, deseto in enajsto poglavje se ukvarjajo z intervjujem kot temeljno tehniko. Poglavja natančno predstavljajo pomoč pri pisni pripravi, izvedbi, prepisu in objavi intervjuja.

Priročnik v prilogi podaja dodatne obrazce za načrtovanje in izvajanje intervjujev s konkretnimi primeri,

ravno tako pa tudi navodila in evalvacijska vprašanja o izvedbi projekta. Priročnik predstavlja izredno pomoč učiteljem zgodovine, ki izvajajo šolske projekte s pomočjo zbiranja ustnih virov oz. intervjujev in pomeni velik prispevek k didaktiki zgodovine, zlasti pri izvajanju interdisciplinarnih projektov in pa seveda tudi sami zgodovini (zlasti lokalni), saj so ustni viri tudi dokazno gradivo za preteklost. Ustni viri pomagajo, da se preteklost oživi in da tudi ostane živa. »Vsem nam omogočajo učenje iz zgodovine in ljudi okrog nas, ohranjanje intervjujev za bodoče generacije pa je darilo za vsakogar, ki je vključen v projekt.« (str. 89)

Dr. Danijela Trškan

ZGODOVINA NISO SAMO DEJSTVA

-SO LJUDJE IN VZROKI, KI NAM POMAGAJO RAZUMETI SEDANJOST

O. Janša Zorn, D. Mihelič

ISBN 86-341-3879-8

Koraki v času

Od prazgodovine skozi stari in srednji vek

Učbenik za zgodovino v 7. razredu devetletne osnovne šole

Uveljavljeni avtorici sta ponovno obdelali res obsežen čas od prazgodovine do priprav na velika geografska odkritja. Sveže besedilo sta zasnovali v skladu s konceptom celotne vertikale Koraki v času. Tudi ta učbenik ob primernem obsegu dejstev navaja k ustvarjalno-kritičnemu mišljenju o zgodovinskih procesih in dogajanju ter omogoča razvijanje lastnega mnenja.

Učbenik odlikujejo:

- pregledni tematski sklopi (6)
- strokovna neoporečnost
- v eni učni uri obvladljiva poglavja (55)
- jasna metodično-didaktična zasnova
- bogastvo slikovnih in pisnih virov

M. Rode, E. Tawitlan

ISBN 86-341-2821-0

Koraki v času

Od prazgodovine skozi stari in srednji vek

Delovni zvezek za zgodovino v 7. razredu devetletne osnovne šole

Poseben poudarek je namenjen uporabi pridobljenega znanja v novih okoliščinah, pridobivanju in razvijanju procesnih znanj ter delu z zgodovinskimi viri.

Delovni zvezek odlikujejo:

- bogat nabor pisnih, slikovnih in drugih virov
- v treh nivojih zasnovana vprašanja
- navajanje učencev k ustvarjalno-kritičnem mišljenju o zgodovinskem dogajanju in s tem o dogajanju v današnjem svetu
- prepoznavni vzroki in posledice zgodovinskega (in sodobnega) dogajanja ter vzorci, po katerih deluje človeška družba
- sistematično razvijanje zgodovinskih veščin in spretnosti

DZS

znanje uresničuje sanje

DZS, d.d., DIVIZIJA ZALOŽNIŠTEV
IZOBRAŽEVALNO ZALOŽNIŠTVO

<http://www.dzs.si>

e-pošta: info.narocila@dzs.si

tel. št.: 01/30 69 880

080 80 81

Vedež

poln znanja

Navodila avtorjem in avtoricam člankov in prispevkov

V želji, da bi dosegli enotno obliko člankov in prispevkov ter poenostavili redakcijski postopek, avtorje in avtorice člankov in prispevkov prosimo, da v čim večji meri upoštevajo naslednja navodila za pisanje:

1. obseg člankov in prispevkov naj bo v obsegu do ene avtorske pole, to je 16 strani oz. 30.000 znakov;
2. prispevki naj bodo pisani v računalniškem programu Word for Windows z vnesenimi naslovi, podnaslovi in krepko natisnjenimi deli besedila;
3. prispevke opremite tudi s povzetki vsebine v obsegu do 1200 znakov in z avtorskim izvlečkom, sinopsisom v obsegu do 200 znakov;
4. vaši prispevki naj bodo tudi ustrezno citirani v skladu s Slovenskim pravopisom (1994, str. 222), npr.:

Literatura:

Simoniti, V. 1990: Turki so v deželi že. Mohorjeva družba. Celje.

Dular, A. 1998: Obrtni dom v Metliki. V: Zgodovinski časopis. Ljubljana. Št. 3.

Viri:

Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU, Rokopisne knjige 117, Cod. III/72 in Cod. III/73.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU, Reg. I, 2211, fascikel 2060, 64 Vojna.

Navajanje opomb:

Opombe lahko navajate med besedilom, npr.:

Nevarnost vnovičnega vpada pa v tem letu še ni minila. 8. maja je Ferdinand pisal v Ljubljano, da je vnovič prišlo več obvestil, ki govorijo o možnem velikem turškem vpadu, razdeljenem v več krakov, v Istro in Kras, na Kranjsko in Štajersko. (Simoniti, str. 119). Na koncu članka pa navedete vso uporabljeno literaturo po zgornjem zgledu.

Ali pod črto:

članek:

1. E. Dolenc, Slovenska kulturna politika v prvi Jugoslaviji, V: Zgodovina v šoli, Ljubljana 1998, št. 1, str. 17–20.

knjiga:

E. Garin, Spisi o humanizmu in renesansi, Ljubljana 1993.

vir:

Zapisnik revizijske komisije, pisan 9. oktobra 1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

5. članke in prispevke lahko opremite tudi s shemami, zemljevidi, barvnimi in črno-belimi fotografijami, diapozitivi ipd., slikovno gradivo ustrezno oštevilčite, med besedilom prispevka pa označite, kje naj se natisne, dopišite pa tudi besedilo, ki naj se natisne k slikovnemu gradivu; dodatno gradivo je lahko v obsegu do tri enote na prispevek;
6. za lektoriranje prispevkov bo poskrbelo uredništvo;
7. kratice, ki jih navajate v prispevku, pri prvi omembi ustrezno pojasnite, lahko v oklepaju poleg kratice ali pa v ustrezni opombi;
8. pri poročilih in ocenah različne literature in didaktičnih gradiv s področja šolstva v naslovu navedite ime in priimek avtorja obravnavane publikacije oz. didaktičnega gradiva, točen naslov publikacije oz. didaktičnega gradiva, založbo, kraj in leto izdaje, število vseh strani obravnavane publikacije, število slik (barvnih in črno-belih), shem, zemljevidov ipd., pri didaktičnih gradivih pa glavne značilnosti, npr. pri CD-ROM-ih število gesel, avtorja, založnika in kraj ter leto izdaje;
9. vse prispele članke recenzirajo člani uredniškega odbora, odgovorni urednik pa je zadožen, da avtorje obvesti, ali so članki ustrezni za objavo ali zavrnjeni;
10. člankov, prispevkov in nenaročenega gradiva ne vračamo;
11. prispevke pošljite na disketi z označenim naslovom datoteke, datumom, imenom in priimkom avtorja ter v izpisu;
12. besedilo na disketi in izpisu na začetku opremite s Prijavnico prispevka za objavo v reviji, ki jo dobite na naslovu <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=420> ali http://www.zrss.si/default_zalozba.asp?link=predstavitev&a=3;
13. dodatno gradivo in diskete priložite v posebno kuverto;
14. za pravilnost navedb v prispevkih odgovarjajo avtorji sami;

KRITIČNO MIŠLJENJE V ŠOLI

Strategije poučevanja kritičnega mišljenja

- Knjiga *Kritično mišljenje v šoli* je teoretično podprt priročnik kritičnega mišljenja, namenjen učiteljem in mentorjem, ki želijo spodbujati kritično mišljenje pri učencih, pa tudi vsem, ki jim razvijanje kritičnega mišljenja pomeni izziv.
- Zasnovana je tako, da se teoretični deli prepletajo z dejavnostmi, v katere je povabljen bralec, ter konkretnimi primeri in predlogi, kako obravnavane vsebine uporabiti v učnih situacijah in vsakdanjem življenju.
- Razdeljena je na osem poglavij: Pojmovanja kritičnega mišljenja, Subjektivna pojmovanja, Spraševanje, Natančna in jasna uporaba jezika, Analiza argumentov, Presojanje argumentov, Reševanje problemov in odločanje, Spodbujanje učenja kritičnega mišljenja pri učencih - poučevanje za kritično mišljenje.
- Vsako poglavje se zaključi s predlogi strategij za spodbujanje učenja posamezne veščine kritičnega mišljenja in s praktičnimi primeri njihove uporabe v procesu poučevanja/učenja.

IZ RECENZIJ

Besedilo se nanaša na problem kritičnega mišljenja, ki ga osvetljuje vsestransko in zelo poglobljeno. Dotika se tako različnih opredelitev, modelov kritičnega mišljenja, teorije, razjasnitve temeljnih pojmov, povezanih s kritičnim mišljenjem, in raziskav s tega področja. Besedilo je z metodično-didaktičnega vidika odlično zasnovano: strukturirano je tako, da se prepletajo lastne aktivnosti bralca, teoretični deli, vaje, primeri raziskav, ilustracije, poglavja pa se običajno zaključijo s praktičnimi navodili in vajami za delo v razredu. Tematika je zelo aktualna, saj se nanaša na eno temeljnih vseživljenjskih kompetenc - učenje razmišljanja, ki bo posamezniku v 21. stoletju omogočala, da bo lahko sledil neprestanim spremembam, s katerimi se bo moral soočiti.

Dr. Cirila Peklaj

Knjiga *Kritično mišljenje v šoli* je po svoji zasnovi s teoretsko razlago temeljito podprt priročnik kritičnega mišljenja, ki je namenjen vsem učiteljem na nivoju srednješolskega izobraževanja. /.../ Število informacij danes skokovito narašča, dostop do njih pa je vedno bolj enostaven. Smoter poučevanja bo zato vedno bolj v posedovanju veščin za smiselno ureditev in kritično ovrednotenje informacij. Besedilo, ki uvaja v univerzalne tehnike dobrega razmišljanja in spodbuja dijake k lastnemu miselnemu delu in razpravljanju, je zato zelo aktualno. Tehnike in veščine dobrega razmišljanja in kritičnega poučevanja so neodvisne od predmetnega področja, zato bo delo pripomoglo k profesionalni rasti vsakega pedagoškega delavca. Spodbudilo ga bo k refleksiji o strategijah poučevanja in ozaveščanja potencialnih šibkosti in prednosti v njegovi poučevalni praksi.

Dr. Danilo Šuster

Knjigo lahko prelistate na spletni strani:
www.zrss.si/default_zalozba.asp

Knjigo lahko naročite:

- po elektronski pošti: zalozba@zrss.si
- na spletni strani: www.zrss.si
- po faksu: 01 3005 199
- po pošti: Zavod RS za šolstvo, Poljanska cesta 28, 1000 Ljubljana